

เสด็จประพาสต้น รัชกาลที่ ๕

ห้องขจร

อ

915.93

จ657ส

เสด็จประพาสต้น ในรัชกาลที่ ๕

19 ก.ย. 2521

พระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

กับพระนิพนธ์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

จุลศักราช ๑๑๖๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๓๐๒๑๕๗๕-๓๐๒๑๕๘๕

สำนักพิมพ์ประพาสต้น

๑๑๕/๒ ซอยสาเก หลังโรงแรมรัตนโกสินทร์ พระนคร

บริษัท แพร่พิทยาหุ้นส่วน จำกัด

ผู้แทนจำหน่าย

๑๗/-

70908

คำนำ

เรื่องเสด็จประพาสต้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพระนิพนธ์คำอธิบายไว้เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๖๑ มีความว่า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระ
ราชอัธยาศัยโปรด ๑ ในการเสด็จประพาส ตั้งแต่เสด็จเถลิง
ถวัลยราชสมบัติมา เสด็จประพาสแทบทุกปี เสด็จไปตาม
หัวเมืองน้อยใหญ่ในพระราชอาณาเขตบ้าง เสด็จไปถึงต่าง
ประเทศบ้าง ได้เคยเสด็จตามมณฑลหัวเมืองในพระราช
อาณาเขตทั่วทุกมณฑล เว้นแต่มณฑลภาคพายัพ มณฑล
เพชรบูรณ์ มณฑลอุดร และมณฑลอีสานเท่านั้น ด้วย
เมื่อในรัชกาลที่ ๕ ทางคมนาคมถึงมณฑลเหล่านั้นจะไปมายัง
กันดารนักเปิดองเวตาและลำบากแก่ผู้อื่น จึงระงับมิได้เสด็จ
จนตลอดรัชกาล

ในการเสด็จประพาสหัวเมืองน้อยใหญ่ ในพระราช
อาณาเขตนั้น บางคราวก็เสด็จไปเพื่อทรงตรวจ จัดการ

ปกครอง จัดการรับผิดชอบเป็นทางราชการ บางคราวก็เสด็จ
ไปเพื่อสำราญพระราชอิริยาบถ ไม่โปรดฯ ให้จัดการรับผิดชอบ
เป็นทางราชการที่เรียกว่า “เสด็จประพาสต้น” อยู่ในกา
รเสด็จเพื่อสำราญพระราชอิริยาบถ แต่โปรดฯ ให้จัดการที่
เสด็จไปให้ง่ายยิ่งกว่า เสด็จไปประพาสเพื่อสำราญพระราช
อิริยาบถอย่างสามัญ คือไม่ให้มีท้องตราสั่งหัวเมืองให้จัดทำที่
ประทับแรม ณ ที่ใด ๆ สุดแต่พอพระราชหฤทัยจะประทับที่
ไหนก็ประทับที่นั่น บางทีก็ทรงเรือเล็กหรือเสด็จโดยสำ
ราญไฟไป มิให้ใครรู้จักพระองค์ การเสด็จประพาสต้น เริ่มมี
ครั้งแรกเมื่อรัตนโกสินทร์ศก ๓๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗) รายการเสด็จ
ประพาสต้นครั้งนั้น นายทรงอานภาพได้เขียนจดหมายเล่าเรื่อง
ประพาสต้นไว้โดยพิสดาร ดังที่พิมพ์ไว้ในตอนต้นเล่มนี้
เหตุที่จะเรียกว่าประพาสต้นนั้น เกิดแต่เมื่อเสด็จใน
คราวนั้น เวลาประพาสมิให้ใครรู้ว่าเสด็จไป ทรงเรือมาด
เก๋ง ๔ แฉวดำ ๓ เรือนนั้นแต่ยกไม่พอบรรทุกเครื่องครว
งทรงช้อเรือมาดประทุน ๔ แฉวทแถมมาอ้อม แฉววงจันหวด
ราชบุรดี ๑ โปรดฯ ให้เจ้าหมื่นเสมอใจราช เป็นผู้คุมเครื่อง

ลวไปในเรื่องนั้น เจ้าหมื่นเสมือโจราชชั้นชั้น จึงทรงดำรัส
เรียกเรือดำนั้นว่า “เรือดำชั้น” เรียกเร็วๆ เสียงเป็น “เรือ
คัน” เหมือนในบทแห่งที่ว่า

“พระเจ้าโดยแดนชน ทรงเรือคันงามเกิดนาย”
ฟังดูก็เพราะดี แต่เรือมาดประทุนดำนั้นใช้ใช้ได้หน่อยหนึ่ง
เปลี่ยนเป็นเรือมาดเก่ง & แฉวอีกดำ ๑ จึงโปรดให้เอาชื่อ
เรือคัน มาใช้เรียกเรือมาดเก่ง & แฉวดำที่เป็นเรือพระที่นั่ง
ทรง อาศัยเหตุนี้เจ้าโดยจึงประพาสโดยกระบวนเรือพระที่นั่ง
มาดเก่ง & แฉว โดยพระราชประสงค์จะมีให้ผู้ใดทราบว่ามี
เจ้าโดยไป จึงเรียกการเสด็จประพาสเช่นนั้นว่า “ประพาสคัน”
คำว่า “คัน” ยังมีที่ใช้จนบัดนี้ต่อมา จนถึงเครื่องแต่ง
พระองค์ในเวลายทรงเครื่องอย่างคนสามัญ เสด็จไปประพาส
มิให้ผู้ใดเห็นแปลกประหลาดผิดกับคนสามัญ คำว่านี้เรียกว่า
“ทรงเครื่องคัน” ต่อมาโปรดให้ปลูกเรือนฝากระดานอย่าง
ไทย เช่นพลเรือนอยู่กันเป็นสามัญชนที่ในพระราชวังดุสิต
ก็พระราชทานนามเรือนนั้นว่า “เรือนคัน” ดังนี้

การเสด็จประพาสต้นเมื่อคราว ร.ศ. ๑๒๓ เป็นการ
 สดกยิ่งกว่า เคยเสด็จไปสำราญพระราชอิริยาบถแต่ก่อนมา
 ที่วังอากาศถ้ำว่า เป็นประโยชน์แก่ราชการบ้านเมืองได้อีก
 สถาน ๑ เพราะเสด็จเที่ยวประพาสปะปนไปกับหมู่ราษฎร
 เช่นนั้น ได้ทราบคำราษฎรกราบทูลปรารภกิจสุขทุกข์ ซึ่ง
 ไม่สามารถจะทรงทราบได้โดยทางอื่นมากมาย ด้วยเหตุทั้งปวง
 นั้นต่อมาอีก ๒ ปีถึง ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๘) จึงเสด็จ
 ประพาสต้นอีกครั้ง ๑ เสด็จประพาสต้นคราวนี้หาปรากฏ
 มาแต่ก่อนว่า มีผู้หนึ่งผู้ใดได้เขียนจดหมายเหตุไฉนเหมือนเมื่อ
 คราวเสด็จประพาสต้นครั้งแรกไม่ จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๗ พระ
 วิมาดาเชอกรมพระสัทธิฐานาฏ ทรงพระปรารภจะใคร่
 พิมพ์หนังสือประทานตอบแทนผู้ถวายรตนาถึกรานต์ ครั้น
 ปรึกษาล้มเลิกพระเจ้าอนังนางเช เจ้าฟ้านิภานภดล กรม
 ขุนอู่ทองเขตขัตติยนารี - ล้มเลิกหญิงน้อยพระจิตา ทรงค้น
 หนังสือเก่าซึ่งได้ทรงเก็บรวบรวมไว้ พบตำเนาจดหมายเหตุ
 เสด็จประพาสต้นครั้งที่ ๒ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ โดยดำรัสให้ล้มเลิกหญิง

น้อยทรงเขียนไว้ ในเวลาดั้นของพระเดชพระคุณสมเด็จพระ
บรมชนกนาถเป็นตำแหน่งราชเลขาธิการฝ่ายใน อยู่ในเวลาด
เมื่อเสด็จประพาสคราวนั้น จึงประทานคำแนะนำยังหอพระ
สมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร และมีรับสั่งมาว่า หนังสือ
เรื่องนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ถึง
๓๗ ปีแล้ว ผู้ซึ่งยังไม่ทราบเรื่องเสด็จครั้งนี้มากนัก
ถ้าแห่งใดควรจะทำคำอธิบายหมายเหตุให้เข้าใจความยิ่งขึ้น
ก็ให้กรรมการช่วยทำคำอธิบายหมายเหตุด้วย จึงได้จัดการ
ทำถวายตามพระประสงค์ทุกประการ

กรมศิลปากร

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๘

บอกพระนามและชื่อที่ได้ใช้คำปรากฏไว้

ในจดหมายนายทรงอานุภาพ

นายอัมมวาท คือ ส้มเต๋จเจ้าฟ้า อัมมวาทเตชาวาท กรม
หลวงนครราชสีมา

นายทรงอานุภาพ คือ ส้มเต๋จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

นายวงศ์ตะวัน คือ เจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ (โต บุนนาค)

หลวงรัตนาวุธ คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖

ท่านมหาสม คือ กรมพระดมมคตอมรพันธุ์

เจ้านายที่ไปตาม คือ ส้มเต๋จพระมิตุนาเจ้าสุทนต์มหารัศวร พระ

เต๋จ ๒ พระองค์ อัครราชเทวี กับ ส้มเต๋จเจ้าฟ้ากรมหลวง

ศรีรัตนโกสินทร

ขุนสุวรรณคิณดี คือ ส้มเต๋จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต

นายมานพ คือ พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ

หมื่นสรรพกิจ คือ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ

จดหมายนายทรงอาณภาพ
(เล่าเรื่องเสด็จประพาสต้นครั้งแรก)

จดหมายฉบับที่ ๑

บางปะอิน

ณ วันที่ ๑๒ เดือน กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๓

ถึง พ่อประดิษฐ์

ฉันมาตามเสด็จคราวนี้ หมายถึงจะมาตงหนากันและ
นอนให้สบายจนเสด็จกลับ อย่างเคยมาตามเสด็จบางปะอิน
เที่ยวก่อนๆ แต่เที่ยววันไหนจะต้องพดตทนาตาที่อยู่ไปเที่ยว
เตร็ดเตร่หลายวันทีเดียว ด้วยได้ทราบว่าจะเสด็จไปประพาส
เมืองราชบุรี หรืออย่างไรยังรู้แน่ไม่ได้ เป็นแต่เห็นเขา
ตระเตรียมเรือแพชดมนกันอยู่

เหตุที่จะเสด็จประพาสต่อไปคราวนี้ ได้ทราบว่าเมื่อ
ก่อนจะเสด็จขึ้นมาบางปะอิน พระเจ้าอยู่หัวไม่ว่าใครจะทรง
บัญชา หมายถึงจะเสด็จขึ้นมาพักที่พระองค์ตามเคย ก็มิ

พระราชกฤษฎีกาและพระราชกิจตามชนมา หาเวลาดึกไม่ใคร่
 ได้จึงไม่ทรงสบายมากไป ด้วยไม่ได้และบรรทมไม่หลับทั้ง
 ต้องอย่าง หมอเห็นว่าจะต้องเด็ดจ้ะประพาสเที่ยวไปให้พ้น
 ความรำคาญ อย่าให้ต้องทรงเป็นพระราชธุระในราชกิจ
 อย่างใด ๆ เสียสักคราวหนึ่ง จึงจะรักษาพระองค์ให้สบายได้
 ดังเก่าโดยเร็ว เจ้านายผู้ใหญ่ที่มาตามเสด็จจึงพร้อมกันกราบ
 บังคมทูลขอให้ทรงรับพระราชธุระ เสด็จประพาสตามคำ
 แนะนำของหมอ ทรงดำริเห็นชอบด้วยจึงจะเสด็จไปประพาส
 ตามตำนานด้วยกระบวนเรือปั่นกนกพวงเรือไฟไปจากบางปะอิน
 นี้ จะเสด็จไปถึงไหนและจะเสด็จไปกวันฉยงหาทราบไม่
 เป็นแต่ทราบว่าการเสด็จครั้งนั้น เจ้ากระทรวงท่านห้ามปราม
 ไม่ให้จัดการรับเสด็จตามทางราชการ จะให้เป็นการเสด็จ
 อย่างเจียมๆ แลแต่พอพระราชฤทัยจะเสด็จที่ใด หรือประ
 ทับที่ใดได้ตามพระราชประสงค์ อย่าให้มันขึ้นเคืองรำคาญ
 พระราชฤทัยได้เคยเป็นอันขาด

ส่วนตัวฉันทันนั้น ท่านสั่งให้ไปตามเสด็จด้วยในคราว
 นี้ ของตระเตรียมหาผู้คนสระเบียงอาหารตงเรือ ไต่เรือ๒ แจว

ถ้าหนึ่งจะไปด้วยกันกับนายอัมมวาทะ หวังใจว่านายอัมมวาทะ
จะไม่ไปเจ็บไข้ถึงกลางทาง อย่างเมื่อไปตามเสด็จเมืองขวา
ด้วยกันคราวนั้น

ขอจบจดหมายฉบับนี้เพียงเท่านั้นท ด้วยกำลังจิตเรือ
แพ่วนวาย แถวจึงจะจดหมายบอกข่าวคราวมาให้ทราบต่อไป

นายทรงอำนาจ หุ้มแพร.

จดหมายฉบับที่ ๒

วัดโชติทายการาม คลองดำเนินสะดวก

วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๕๓

ถึง พ่อประติษฐ์

ฉันได้บอกมาในจดหมายฉบับก่อนว่า จะจดหมายสั่ง
ชาวคราวการเสด็จประพาสมาให้ทราบเรื่อง ๆ ฉันประทับใจ
แรมอยู่ที่วัดโชติทายการาม คลองดำเนินสะดวก ฉันมีเวลา
ว่างอยู่บ้างจึงได้เขียนจดหมายฉบับนี้ฝากเขามาให้ หวังใจ
ว่าจะไม่ไปหายสูญเสียกลางทาง

เสด็จออกจากบางปะอิน เมื่อวันที่ ๑๔ กรกฎาคม
ร.ศ. ๑๕๓ ต้องมาตามถ้ำแม่น้ำเรือฉันมาตวงหน้า ทราบว่า
เสด็จประทับวัดปรมัยยิกาวาสครั้งหนึ่ง แล้วเคยประพาสสวน
สัตว์ของนายบุตร ที่แม่น้ำอ้อม แขวงเมืองนนทบุรี ว่ามี
สัตว์อย่างใด ๆ ที่สวนนั้นมาก ถ้าถึงสวนออกผล เจ้าของ
สวนเชิญเสด็จเก็บสัตว์ ทราบว่าเป็นที่พอราชทูต และ
ทรงพระกรุณาแก่เจ้าของสวนมาก เวลายื่นเสด็จมาประทับ

แรมที่หน้าวัดเขมา จอดเรือพระที่นั่งเข้ากับสะพานหน้าวัด
 อย่างเราไปเที่ยวกัน ใช้ศาลานาหน้าวัดเป็นท้องพระโรง ไม่
 มีพลับพลาเฝ้าเอนอย่างใด เจ้าพนักงานเจ้าของท้องที่ ก็ดู
 เหมือนจะไม่รู้ตัวว่าจะเสด็จมาประทับแรมที่นั่น การตั้งมวง
 กงกำลังกันตามแต่จะทำได้ ดูก็น่าคิด จนเวลา ๒ ทุ่มเศษ
 กรมหลวงนเรศร์เสด็จมาติดกระทรวงนครบาล จึงเสด็จไปถึง
 โดยรีบร้อนว่า “อาร์มแข็ง ๆ กันไม่รู้ พอรูกรบมาจะต้องนั่ง
 อยู่ยงวัง”

วันที่ ๑๕ เวลาเช้า ออกกระบวนลงลงมาเข้าคลอง
 บางกอกใหญ่และคลองภาษีเจริญ ฉันทากระบวนหน้าตาม
 เคย ประจบเวลาหัวนาตง เมฆพยับฝนของแรมเจ็เรือไฟที่
 ไปก่อนติดขวางคดของอยู่ด้านหนึ่ง ฉันทาจึงปล่อยเรือไฟที่จงเรือ
 ให้ค่อยตามเรือไฟด้านหน้า ส่วนตัวฉันทาเองให้คนแจวเรือต้อง
 เคยไปจอดคอยเรือไฟที่นาตงบ้านกระทุ่มแบน รอๆ อยู่เท่า
 ไต่ก็ไม่เห็นเรือไฟตามออกมา นักแห้วงวดลงไปทุกที พอ
 แน่ใจว่าเรือไฟคงติดเสียกลางคดของแล้ว ก็พอนักชนได้ว่า
 คราวมอ สะเบียงอาหารอยู่ในเรือไฟหมดทั้งนั้น และดูนาย

อัยยวรรตทำจะออกหัว จึงชวนกันชวนกันไปเที่ยวชื้อข้าว
 แกล้งกันที่ตลาดบ้านกระทู้แบน ไปเจอคนผัดหมัด คุยว่า
 จักกันเคยกับเจ้าคุณเทศา ผ่านมาเป็นต้องแฉะกันหมัดมอชอ
 ด้เบียงอาหารได้พอกันแล้ว ได้ยินเสียงละครที่โรงบ่อนนาย
 อัยยวรรตเกิดอยากดละครพากันไปดูไปเจอเจ้าของละครเจ้า
 กรรม รุจกวดนเป็นหมัแพรมหาดเล็ก ต้องรบหนพามาตง
 เรือ แดกระหนักไม่พิน พอประเดียดเจ้าหมเจ้าหมาพากันมา
 รมมาคัม พรแตกเพราะนายอัยยวรรตที่เคย ถ่านายอัยยวรรต
 ไม่พาไปดละคร ก็คงจะได้นั่งกินข้าวแกล้งกันในตลาดให้สนุก
 หนักตบตองกันดำรบคบคองแล้วต้องคอบแทนเขาแทบไม่ไหว

จอตระกัระบวนเจ็ดจอยจนคำ กตางคนนาชน เรือ
 ไฟพวกถ่วงหน้าหลุดออกมาได้ทีละดำสองดำ ถ้ามดึกไม่ได้
 ความว่ากระบวนเจ็ดจอยที่ไหน จนยามกว่าจึงได้ความจาก
 เรือดำหนึ่งว่า ประทับแรมอยู่ที่หน้าวัดหนองแขม หนัก
 เดยจอตนอนคอยเจ็ดจอยที่กระทู้แบนนเอง ครนรุ่งเช้า
 วนท ๓๖ ออกเรือถ่วงหน้ามาคอยเจ็ดจอยที่ปากคลองตาเนิน
 ด้ตวก พอประมาณ ๕ โมงเช้ากระบวนเจ็ดจอยมาถึง เดย

เข้าคลองต่อมา น้ำกำลังท่วมทุ่งท่วมคันคลองแจ้งทั้งต้อง
ข้าง แฉ่นเรือไค้สะดก พอบ่ายลึก ๓ โมงก็มาถึงหลักทก
หยุดกระบวนประทับแรมที่วัดโชติทายการาม

เวลาบ่ายทรงเรือเล็กพายไปประพาสทุ่ง คือไร่นา
ท่วม เจ้าของไร่นากำลังเก็บเอาหอมกระเทียมขึ้นผงตามนอก
ชานบ้านเรือนตลอดจนบนหลังคา เพราะไม่มทดน น้ำท่วม
เป็นทะเลหมด ไปถึงบ้านแห่งหนึ่งเจ้าของเป็นหญิง กำลัง
ตากหอมกระเทียม พอเห็นเรือกรองเชือเชิญให้แวะบ้าน เห็น
ได้ว่าแก่ไม่รู้จักว่าใครเป็นใคร คงเข้าใจว่าพวกขุนนางที่ตาม
เสด็จ ครั้นเสด็จขึ้นเรือนแล้วเพียงตอนรับยายผงยังไม่พอใจ
ยังเข้าไปยกหม้อข้าวกับกระบะไม้ได้สามกะดา มีผักกาดผัด
หมู ปลาเค็ม นาพริก กับอะไรอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งแก้หาได้
สำหรับแกลกินเองในเวลาเย็นมาตงจะเลยงอก

ใครเคยเสด็จประพาสไปเวยตมาแต่ก่อนย่อมเข้าใจ
ว่า ถ้ามีช่องต้นกในการที่จะได้ทรงสดมาคมแก่ราษฎรเกิดขึ้น
อย่างนใด ทพระเจ้าย่หวของเราจะเว้นเป็นไม้ม พอยาย
ผงเชิญพวกเรากเขาตอมดำรับกับพระเจ้าย่หวด้วยกัน ว่า

กันคนดะคำด้องคำ เจ้าเจกฮวดถูกขายผั่งอายราวด้ก ๒๐ ปี
 มาช่วยยกดำรับคืบค้อนขณะเมื่อพวกเรากินเตียง เจกฮวด
 มั่นนั่งดูๆ พระเจ้าอยู่หัวประเดียดเอยชนวา “คดียนกกคตัย
 นกชอรับ” ถามว่าคตัยอะไร มั่นบอกวาคตัยรูปทเขาตง
 ใดตามเครื่องบูชา พอประเดียดก็ถูกชนนึ่งยงๆ เขาผ้าปู
 กราบพระเจ้าอยู่หัว บอกว่า “แนตชอรับไม่ผิดตะเหมื่อน
 นก” ยายผั่งยายแพ่งเดยรวาพระเจ้าอยู่หัว แต่กได้พระราช
 ทานมากอย เห็นจะหตยสืบเทาราคาลำรับกับชาวทยายผั่ง
 เดยง

แต่คตัยยงตงตงชอบกตตทจะด้นกกมาก ตงแต่แต่คตัย
 ออกจากบางปะอน พระเจ้าอยู่หัวทรงดบายชนมาก

นายทรงอานภาพ

จดหมายฉบับที่ ๓

เมืองราชบุรี

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๓

ถึง พ่อประคิษฐ์

วนนคนเห็นอยเห็นดอทท ไม่ได้คิดว่าจะเขียนจดหมาย
ฉบับนี้ตั้งใจว่าจะนอน แต่เหตุใดไม่ทราบนอนไม่หลับ มาคิด
ขึ้นได้ว่าพรุ่งนี้จะตามเสด็จลงไปเมืองสมุทรสงคราม อยู่ห่าง
ทางรถไฟ จะส่งจดหมายมาถึงพ่อประคิษฐ์ยาก จึงถูกชนหนึ่ง
เขียนจดหมายฉบับนี้ในเวลาที่เห็นจะราวสี่ห้าโมงเช้า ถ้าเขียน
วิปลาศศตาคเกิดขึ้นอย่างใดบ้าง ขออภัยโทษเกิดอย่าถือเลย

ในจดหมายฉบับก่อน ได้บอกข่าวตามเสด็จมาถึงวัด
โชติทายการาม ครั้น ณ วันที่ ๑๗ เวลาเช้า กระบวนเสด็จ
ออกจากที่ประทับแรมมาถึงเมืองราชบุรีราวเวลาเที่ยง จอด
เรือพระที่นั่งประทับที่หน้าบ้านเทศา พอจอดเรือแพคนเรียบ
ร้อย ฉันไปฟังราชการที่พลับพลาใต้ข่าวว่ารับสั่งให้เตรียม
รถไฟพิเศษ จะเสด็จไหนในบ่ายวันนี้ไม่ทราบ เป็นแต่ได้รับ
คำสั่งว่าให้ฉันไปตามเสด็จด้วย จนกระทั่งออกรถไฟแต่่นลง

ไปข้างใต้ จึงเข้าใจว่าเห็นจะเล็ดจเมืองเพชรบุรี นิ่งไปสัก
 ครู่หนึ่งก็ไต่ทราบความจริงดังคาดว่า จะเล็ดจเมืองเพชรบุรี
 นี่ยังจะจับไปไม่ให้ผู้ใดทราบ ด้วยมีพระราชประสงค์จะใคร่
 ทอดพระเนตรบ้านเมืองในเวลายี่สิบปี ไม่ได้จัดการตระ
 เเตรียมอย่างหนึ่งอย่างใดไว้รับเล็ดจ แต่อย่างไรเมื่อรถไฟ
 ไปถึงสระเตชนบ้านปากท่อหยุดรถหัดรถเมืองเพชร พบเจ้า
 พระยาสุรพันธ์นัยมคยรบเล็ดจอยู่ที่สระเตชน ดูเป็นที่ประ
 หาดใจกันมาก ด้วยการที่เล็ดจกตั้งกันเป็นปัจจุบันทันด่วน
 และได้กำชับเจ้าพนักงานรถไฟ มิให้บอกไปเมืองเพชรว่าจะ
 เล็ดจ เหตุใดความนั้นจึงรู้ไปถึงเจ้าพระยาสุรพันธ์ ถึงดวงหน้า
 มารับเล็ดจอยู่ได้เป็นครึ่งทาง ใคร ๆ ซักใช้ไต่ถามเจ้าพระยา
 สุรพันธ์ ว่าทำไมจึงได้รู้ว่าจะเล็ดจ ท่านก็ยมเยาะบอกแต่ว่า
 คอยสืบอยู่จึงได้ทราบ ทำให้เกิดงงงันเห็นแก่แปลกกันไปต่าง ๆ
 จนท่านผู้เป็นตนรับสั่งเล็ดจจนจะออกตกใจ เกรงความผิด
 ว่าจะไม่มีตัวเล็ดจได้มิดชิดตามพระราชประสงค์ ต่อมา
 ตั้งซักไซ้จึงได้ความจากเจ้าพระยาสุรพันธ์ทราบทั่วว่า บ่าวมา
 อยู่ที่สระเตชนรถไฟได้ทราบจากนายสระเตชนว่าได้รับโทรเลข

ตั้งไปจากเมืองราชบุรี ว่าจะมีรถไฟพิเศษไปเมืองเพชรบุรี
 ในบ่ายวันนั้น บ่าวจึงไปบอกเจ้าพระยาสุรพันธ์ฯ นั้นกว่ารถไฟ
 พิเศษบางที่จะเกิดด้วยการเดิรดังกล่าวย่างใดอย่างหนึ่งจึงรับ
 ขนรบายมาจากเมืองเพชร คาดว่าถ้าไม่พบเดิรในรถไฟ
 พิเศษก็จะเตยมาเข้าวังราชการที่เมืองราชบุรี มิได้ตั้งให้กระ
 เตรียมการรับเดิรไว้อย่างหนึ่งอย่างใดในเมืองเพชร ได้
 ความดังนี้ ดลกับภริยาเจ้าพระยาสุรพันธ์เมื่อได้ทราบว่าจะ
 เดิรเมืองเมืองเพชรจริงๆ ต่ท่านคงใจฉันทาย จะไปโทรเลข
 ตั้งโน่นตั้งนั้นจนต้องคุมตัว และต้องตั้งเจ้าพนักงานมิให้รับ
 โทรเลขของเจ้าพระยาสุรพันธ์ไปตั้ง และมีให้บอกชาวเดิร
 ล่วงหน้าไปเมืองเพชรบุรีเป็นอนาคต เมื่อไปถึงเมืองเพชรบุรี
 ตั้งเกิดตักเห็นได้ว่า ไม่มีใครรู้ว่าจะเดิรจริง ผู้คนเป็นปกติ
 ตามธรรมเนียมเมือง คอทรงพระดำเนินไปตามถนนเป็นนาน
 เจ้าเมืองกรมการ จึงวงกระหัดกระหอบมาทักคนต้องคน
 ได้เดิรมาทางบาง สวมถุงเท้ากันบาง มาแต่ด้วยสติ
 เปอรบาง จึงกนไขว่ไปทงเมือง ดูกันกต ประทับเดิร
 ที่เมืองเพชรแล้วเดิรรถไฟพิเศษกตบมาแรมเมืองราชบุรี

วันที่ ๑๘ กรกฎาคม วันนั้นประจวบเป็นวันกำหนดบวช
 นาคบุตรพระแสงทองฟ้า เวลากลางคืนประพาศตลาดแถว
 เสด็จไปทอดพระเนตรแห่บวชนาคทั่วคัสตนาถ การแห่
 ก็แห่อย่างนาคราชฐร มีกลองยามเกิดเท็งตามแบบที่เคยเห็น
 กัน ถ้าจะว่าก็ไม่น่าสนุก แต่บังเอิญในเวลายกเกิดเท็งตัวยู่ใน
 ตานวัด มีชายบ้าคน ๑ ซึ่งพระเถียงไว้ในใต้ถุนกุฏิออกเดิน
 ขนมาอย่างไร กรากออกมาช่วยรำ ใครจะห้ามก็ไม่ฟัง
 เจ้าพนักงานจะไปได้ก็มีรับสั่งว่าช่างมันเถิด อ้ายบ้ารำไปรำ
 มาประเดี๋ยวแสบदनหลุดออกแฉกเดินออกไปเสียจากวัด ใคร
 จะไปเรียกให้มารำอีกก็ไม่รำ

เวลายาววันทรงเรือมาด ๔ แฉก เรือไฟเต็กตาก
 ต้องนำไปประพาศในแม่น้ำอ้อม เรือดำเคยอยู่ข้างจะยัด
 เยียด จึงมีพระราชประสงค์จะหาขอเรือ ๔ แฉกสำหรับตาม
 เรือมาดพระที่นั่งสักตำแหน่ง ช่วยกันเสาะหาไปตามทางไป
 เห็นบ้านแห่ง ๑ จึงแวะเข้าไปถามขอ ได้ความว่าเป็นเรือของ
 กำนันหมื่น แต่เป็นเรือซำรตหาได้ขอไม่ ที่เรียกว่ากำนัน
 หมื่นนน ทจริงแจะขออะไรก็ไม่ทราบ แต่บ้านเรือนของแก

เหม็นเต็มท้ จงส้มตักกินว่าแกควรรจะชอเหม็น ชอนฉนเห็น
 เป็นคตู่ระวงอย่าใบบานเรือนตักปรก ถ้าเล็ดจประพาสไปแคว
 พบจะได้รับส้มตชอว่า หดวงเหม็น พระเหม็นอะไรก็จะ
 เป็นได้ ไปจนถึงวัดเพดงจชอเรือมาดประทน & แควได้ดำ
 พระราชทานชอว่าเรือตน ได้นรบริดงถามให้แปลกกันว่าเรือ
 ตนแปลว่ากระไร บางท่านแปลว่าเรือเครื่องตน บางท่าน
 แปลว่าเรือทรงอย่างไให้เรือว่า “ทรงเรือตนงามเฉิดฉาย”
 ดงน แต่บางท่านก็แปลเอาตน ๆ ว่าหดวงนายศักดิ์เป็นคนคม
 เครื่องมหาดเล็กตามเล็ดจ หดวงนายศักดิ์ชอน รับผิดชอบ
 ว่า ตาอัน ตาอัน เต็มอ คำว่าเรือตนนกจะแปลว่าเรือตาอัน
 นนเอง แปลชอเรือตนนกนเป็นหลายอย่างดงน อย่างไรก็ตาม
 นนกไม่ทราบแน่ แต่ดงนกว่าจะเล็ดจกตบมาถึงเมืองราชบุรี
 เกือบยาม ๑ ดวยตองทวนนาเชยวมก เห็นอยบอบมาตามกน
 เริ่มเรียกการประพาสดงนว่าประพาสตน เดยเป็นมุดเหตุที่
 เรียกการประพาสไปรเวตในวันหลัง ๆ ว่าประพาสตนต่อมา

วันที่ ๑๙ เล็ดจเรือมาดแควประพาสทุ่งทางฝั่งตะวันออก.
 ฉนไปตามเล็ดจไม่ทัน ต่อเวลาจำเป็นไปทพลัพบดา ได้

ยินโยชน์กันเป็นปัญหาจนอย่าง ๑ ว่า ในเมืองไทยทุกวันนี้
 รถไฟไปมาไต่รวดเร็ว ถ้าจะไปเที่ยวกันในทางรถไฟสักวัน
 หนึ่งสองวันไม่อะไรไปเยี่ยมแต่เงินติดกระเป๋ไป อย่าง
 ผู้คนเช่นนี้จะไปเที่ยวได้หรือไม่ บางคนว่าไปได้ บางคน
 นายวงศ์ตระเวนเป็นต้น ซึ่งเคยไปเยี่ยมเมืองนอกเมืองนาเห็นว่า
 จะไปไม่ได้ ขาดของด้วยไม่มีไฮเตดท์พกเป็นต้น ความทงน
 ทราบถึงพระกรรณ จึงตกลงว่าควรจะทำตงให้เห็นจริง
 ในเที่ยวนี้ พรุ่งนี้จะเสด็จที่แห่งใดแห่งหนึ่งด้วยรถไฟ แล้ว
 แะกลับทางเรือจนถึงพลับพลาแรม ไม่มีอันใดไปนอกจาก
 เงิน ทองดั่งที่จจะมีติดข้อย่างใดบ้าง ฉันได้รับคำสั่งให้ไป
 ตามเสด็จด้วย มานักดักขอบกต ถ้าเป็นคนเดียวจะขาดของ
 อันใดมี เทยวซอขาวแกงตามตลาดหรือเทยวซอเขากนกจะ
 ได้ ส่วนที่อยู่ที่พักจะไปอาศัยบ้านเรือนเขา หรือแม่ที่ดัดจะ
 ไปอาศัยนอนตามวัดก็ไม่เห็นจะขาดของ เขาเทยวกันเขนน
 ถมไป แะนทานเป็นเจ้าเป็นนายเป็นผู้ถามมากด ซึ่งรงเกยจ
 กับชาวของกิน ที่เขาวางแะขายไว้ตามตลาด แะรงเกยจ
 ความโลโครก จะไปหาที่พักอาศัยให้สมควรดกเป็นการยาก
 ที่จะหาได้ แะอย่างไรคงจะได้เห็นกันในวันพรุ่งนี้

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม เด็ดจ้ออาศัยรถไฟย้ายที่จะไป
 กรงเทพฯ ที่ใช้คำว่าเด็ดจ้ออาศัยในทั้น เพราะเด็ดจ้อรถไฟ
 ชั้นที่ ๓ ประทับปะปนไปกับราษฎร ไม่ให้ใครรู้ว่าใครเป็น
 ใคร เพื่อจะใคร่ทรงทราบว่ารราษฎรอาศัยไปมากน้อยอย่างไร
 เจ้าพนักงานรถไฟก็เห็ดอดมอชยาศัยรพระราชประสงค์ ที่
 จริงแกรแต่แถดงทำเนย มาเรียกคึกเกิดตรวจพวกเราเหมือน
 กับราษฎรทงปวง ทำไม่ให้ผิดกันอย่างไร ค้อผู้ใดตั้งเกด
 จริงๆ จังจะพอเห็นได้ว่า หน้าแกออกจะซัดๆ แะเมื่อไป
 เรียกคึกเกิดพระเจ้าอยหวมือไม้แถดงผิดปรกติ

เรื่องทอดตงเดินทางด้วยไม้มะเไรนอกจากเงินตามที่
 ได้ปรักษากนเมอคนนหน เป็นคกตงว่าจะเด็ดจ้อไฟไปดงที่
 โพธาราม หาเดวเยนทนนแถดงจะหาเรอดตงกตบดงมาเมอง
 ราชบุรี ได้แบ่งหนาทผทไปเป็นพนักงานพาหะพวก ๑ พนักงาน
 ครัวพวก ๑ ค่างมหนาทๆ จะคองจิดทำการทเกยวด้วย
 แผนกนนี้ๆ ให้คตอดไป

รถไฟไปวันนี้ไม้ค้ดวก ด้วยนำพดค้พานทบ้านกด้วย
 เชไป รถไฟข้ามไม้ได้ ค้องไปหยุดรถให้คนโดยดาร์ดงเดิน

ไต่ทางไปชนรตพวงใหม่ฟากสะพานข้างโน้น ฝนตกออกจะ
 ดำบ้างเล็กน้อย แตกัมประโยชนอยู่บ้างที่เป็นเหตุให้เจ้า
 พนักงนกongดะเบียงได้เห็นปถาตัดเจ็กเอามาแต่เมืองเพชร-
 บุรีกระจาดหนึ่ง จะเอาไปขายที่ไหนไม่ทราบ ว่าช้อคกลง
 ได้ปถาตัดนั้นมาเป็นดะเบียงสำหรับเวตาเย็น เป็นที่พอใจว่า
 อาหารเย็นนั้นจะไม่ผดเคือง ครั้นไปถึงโพธารามทางกอง
 ต่างแยกกันเที่ยวทำการตามหน้าที่ๆ ไปได้ พวกกองพาหนะ
 กเที่ยวหาเช่าเรือ และหาอาศัยขมหมเดยงกันเวตาเย็น พวก
 กองครัวกเที่ยวช้อหาอาหารเครื่องภาชนะใช้ด้วยต่าง ๆ คือ
 หม้อข้าวและถ้วยชามรามใหม่เป็นต้น ไต่พร้อมแตรกหงษ์ข้าว
 ต้มแกงตามตำพวงฝีมือพวกที่ไปตามเต็ดจดำไว้ได้เตยงกันพอ
 เวลาคดบคำ ที่คาดหมายไปว่าจะได้กินด้นกยิ่งกว่าอร้อยเป็น
 การคาดผดทั้งด้น อาหารวนนอร้อยเหลือเกิน ดูเหมือนจะ
 กินอ้มจนเกือบเดินไม่ไหวแทบทุกคน

เวลาดึก ๒ ทุ่มออกเรือที่เข้าเขา ๓ ลำ ต้องลงมาจาก
 โพธาราม เรือเหตาดเป็นเรือประทุน ๒ แฉว ที่เขาบรรทุก
 ของสวนขนไปขายเสร็จแล้วจ้างเจ้าของเขาแฉวลงมู่ง

ได้ออกมาข้างต้นว่าการเสด็จนั้น ไม่ได้ตั้งใจจะให้
 ใครรู้ว่าใครเป็นใคร แต่มาเกิดกตแตกชนเมื่อขาด่องเรือตง
 มาในประทนเรือดำพระทง เจ้าของเขามัพระบรมรูปเข้า
 กรอบคดไวทเครองบูชา ไปรบตั้งถามยายเมยเจ้าของเรือว่า
 รูปใคร ยายนกรบาทพูดว่า พระรูปเจ้าชวด รบตั้งต่อไปว่า
 แกได้เคยเห็นเจ้าชวดหรือไม่ แกกรบาทพูดว่าได้เคยเห็น ๓ หน
 รบตั้งถามว่าได้เห็นทไหนบ้าง แกกรบาทพูดว่า “ได้เห็นใน
 บางกอก ๒ หน กับมาเห็นวนนอกหน ๑” ต้องมาถึงเมอง
 ราชบรเวดา ๕ ทม เขียนมาถึงหอออกหาวนอนเตมท ขอยุด
 เรองราวตอนนแต่เพียงน

นายทรงอานุภาพ

จดหมายฉบับที่ ๔

เมืองสมุทรสงคราม

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๓

ถึง พ่อประคิษฐ์

ในจดหมายฉบับที่ฉันส่งไปจากเมืองราชบุรี ได้เล่าถึงเรื่องที่ไปทำครัวอยู่กับเตยงกนทไพฑาราม บรรดาผู้ได้ไปในนั้น คงแต่พระเจ้ายอดเป็นต้นลงมาพากันเห็นคุณในการที่ทำการอยู่กับในเวลาย่อยหาความสบายเช่นนั้น เป็นเหตุให้เจริญอาหาร ดังว่าบริโภคอาหารซึ่งถูกทำเป็นอันมาก จึงตกลงจะการให้เครื่องครัวกับฉันติดไปในเวลาเสด็จประพาสครั้งนี้ คอยหม้อข้าวเตาไฟ ถ้วยชามและเครื่องครัวบรรทุกไปในเรือมหาดเล็ก กำหนดว่าไปถึงตลาดจะมียศชยหาละเบียงอาหารได้แห่งใด จะแวะซื้อละเบียงอาหารและไปหาทำครัวอยู่กับ ในระยะทางทุกโอกาสที่จะมีจะทำได้ฉันพวกที่ตามเสด็จนั้นก็แบ่งหน้าที่กันตามถนัด ใครทำกับข้าวของกินเป็นกมหนาทเป็นหน้าเตาสำหรับทำกับข้าวของกิน

การเปรียญหรือศาลาหน้าจะเหมาะดี เมื่อตกดงส้มคอกแดง
 กองต่างชาวมจะต้องเที่ยวหาโองอ่าง และนำลำห้วยไซให้พอ
 การ กระบวนเที่ยวคนควาเหตงานเกือบจะถูกหมากดกหักหาย
 ครึ่ง บางทักไปตกดง บางทักหวโดนชาวยคา มอันตราย
 ต้องการความกตาทาญอยู่บาง ครั้นใดทแควกดงมอดาง
 ถ้วยชามฟอกด้วยสับให้สะอาดหมดคาจ และเรียบเรียงไว
 จ่ายแก่พวกหน้าเตาให้ทันต้องการได้กับข้าว ต่างชามเสร็จ
 แดวคราวนคองปดือปพรมคองกระโถนคนท แดะยกกับข้าว
 ไปเรียบเรียงเสร็จแเดวพนกงานต่างชามยังมีหน้าท ๆ จะต้อง
 เชอเชญบริษัทให้พรอมนกนมาบริโภคอาหารจึงเป็นเสร็จระ
 ทณพวรรณามาถึงหน้าทกองต่างชามนอยขวางจะยดยาว แต่
 ถ้าไม่พรรณาให้เข้าใจ พอประคิษฐูกจะเห็นว่าหน้าทของ
 ฉนั้นเดวทราบ เพราะทจริงชอกกองต่างชามไม่ได้เพราะ มันไป
 เข้าสภษิตโบราณที่เชาว่า “อิมก่อนนดูชนคหนึ่ง อิมทหลัง
 ต่างถวยต่างชาม” เรืองต่างชามออกจะเดี่ยชอญู จึงต้อง
 อธิบายให้เข้าใจไว้

เมื่อวานถึงระยองทางรถไฟเจ็ดโมงเช้า วันที่ ๒๑ กรกฎาคม
เวลาเช้าเจ็ดโมงครึ่งรถไฟมาถึง ไปพบยายเจ้าของเรือที่เกาะเคย
เห็นเจ็ดโมง ๓ โมง แยกพวกมาเผ่าทรงพระกรุณาพระราช
ทานเครื่องแต่งตัวแก่เด็กจนหายอย่าง ประพาสตลาดแล้ว
ออกเรือพระที่นั่งจากเมืองราชบุรี กระบวนเรือพัดบดพาให้
ต้องลงไปตามลำน้ำใหญ่ไปคอยที่เมืองสมุทรสงคราม เจ็ด
โมงเช้า ๔ โมง มเรือคนทชอใหม่ เป็นเรือท่งรองพวง
เรือไฟเล็กเขาทางแม่น้ำอ้อม ไปแวะซื้อส้มเบ้งอาหารที่
ตลาดปากคลองวัดประดู่ พวกเราเดินชมถนนกว้างไป
ตามเพลงไม้ใครจะรู้จัก เขากำลงเดินถึงหน้าโรงบ่อน
ฉันเดินไกลไปตพบทหารเรือซึ่งเคยเป็นบอยพระยาชดายุทธ ร
จากนั้นมาแต่ก่อน เห็นมนรจกจึงกระซิบอายหมอนนั้นว่า เอง
อย่าอึกกระทักให้ใครรู้ว่าเจ็ดโมง ฉันทำงานเฉยๆไม่เห็น
ใครเห็นแว่ว จนกระทั่งเจ็ดโมงครึ่งเรือ พอเรือออกจาก
ท่าเจ้าพนพาทย์ตึกเกิดเพลงดรรชนีพระบารมีดังเจ็ดโมง
แฉะจะเป็นด้วยเหตุบอยพระยาชดายุทธไปโจษขึ้น หรืออย่างไร
ก็หาทราบไม่ ออกจากตลาดแล้วเข้าคลองเล็กไปจนถึงวัด

ประตู่ หยุดพักทำครัวด้วยเข้าทวดตั้น กอต่างซามเทยว
 ครัวไปไ้ความแปลกประหลาดทวดตั้น ว่าเป็นหมอนามนตร์
 มัคนเจ้าไซ้ไปคอยรตนามนตร์รักษาตัวอยู่หลายคน ได้
 ความว่าเป็นโรคผีเข้าบ้างถูกกระทำยาเย็บบ้าง และโรคอย่าง
 อื่นๆ บาง เมื่อเดยงกันเสร็จแล้วจึงพร้อมกันไปรตนามนตร์
 รตนามนตร์อย่างนฉนิกพงเคยเห็น คนพูดจากันอยู่ๆ พอ
 เข้าไปนั่งให้พระรตนา กัมกรยาอาการวิปดาสไปต่างๆ บาง
 คนก็เฝ้าแต่ซากเส็ดตพ่น้ำตายดังซากปูๆ ไปจนพระหยุดรต
 นามนตร์จึงหยุดซาก กลับหันมาบอกกับเราว่าสบายเบาใน
 ออกโถงที่เคยข ยายแก่คนหนึ่งตาบอดลูกสาวพามาให้พระรต
 นามนตร์ พอรตเขากองครัวเบญจรางแฉะจึงรอนว่ากตั่วแล้ว
 จะไปแถวเท่านั้นเถิด อย่างนั้นจนพระหยุด ตามคนไซ้ไ้ความ
 ว่า ยายคนนั้นเดิมมีลูกสาวแก่ไม่ให้เขาโกรธกระทำไ้
 ผีถึงจนไม่เป็นสัดคารมณ ต้องมารักษาตัวทวดประตู่ พอไ้
 สัดคอยยงชวชนล็กหนอย นั้นแหละจะจริงเท็จเพียงใดก็ไม่
 ทราบ เถาเท่าที่ตาเห็น แต่พวกเราน่าที่ไปตามเส็ดจไม่ม
 ใครรับอาสเข้าไ้ให้พระรตนามนตร์ถวายตัว จึงไม่มีพยาน

ที่จะย่นย่น ถ้าหากว่าพวกเราเข้าไปหาปูลงลักคนก็เห็นจะน่า
 เชอชมมาก ออกจากวัดประตูทองก็ออกมา ได้ยินเสียง
 กตองตะคริชาตรมอยู่ในสวน รีบวิ่งให้แฉะเร็วพระทองเขา
 ไปใครจะทรงทราบว่าเขาทำงานการอะไรกัน ไปพบพระ
 ชาตรมอยู่ที่บ้านคาหมอสต์ เป็นพลเรือนอย่างโบราณลงมา
 ตอนรบ เห็นตามจะนอนดตะครจนหลับ หน้าตายยดวียง
 เป็นรอยเลือด แต่แกตอนรบแข็งแรงพลจาย่างเก่า ว่ายังงั้น
 ชะยะยังชะยะไม่ใช่ขอรบหรือจะจำ นาน ๆ ได้พบอย่างนั้น
 พงศไต่ความว่าตกแก่เจ็บไต่บิดบานไว้ ครั้นรักษาหายจึงไต่
 มตะครชาตรแก่ด้นบด ออกจากคตองวัดประตูเย็นมากแฉะ
 เรือไฟตากดองตมาดงแม่น้ำใหญ่จนจะคำ หาททำครัวเย็น
 ก็ไม่ได้เหมาะ ดองเรือตมาเห็นบ้านแห่งหนึ่งสะอาดสะอาด
 มีเรือนแพอยู่ริมน้ำ รีบวิ่งว่าทนเห็นพจะอาศัยเขาทำครัว
 ดักครึ่งหนึ่งได้ ให้กรมหลวงดำรงรับหน้าทชนไปขออนุญาต
 คอเจ้าของบ้าน กรมหลวงดำรงได้จจนไต่ถาม ได้ความว่า
 เป็นบ้านนายอำเภอ ๆ ไปจัดฟันเรือไม้ทตรงบ้านข้าม อยู่แต่
 ภรรยา หารู้จักกรมหลวงดำรงไม่ ขออนุญาตทำครัว

เรือนแพใต้ดงปารวณา พอชนของครัวชนเรือนแพแล้ว กรม
 หดวงดำรงยังไม่ทันเสด็จลงมาจากบนเรือนใหญ่ นายอำเภอก
 กัดบมาถึง ไม่ทันเหลียวแลเห็นพระเจ้าอยู่หัวที่เรือนแพ มุ่ง
 หน้าตรงชนไปถวายนับเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยที่เรือน
 ใหญ่ นายอำเภอกก็เพ็ดทูลกรมหลวงดำรงอยู่ไม่ทันได้คำ นาย
 อัญญาอุชฌกดานศอกนำหนังสือรับสั่งไปถวายนกรมหลวงดำรง
 ว่า ขอให้เขารุจักแต่กรมหลวงดำรงพระองค์เดียวเถิด ฉะนั้น
 หนึ่งทำนายอัญญาอุชฌกดานเข้าเฝ้ากรมหลวงดำรง ทำท่าทาง
 ดนืทราวกับเป็นชาวไทย แต่กรมหลวงดำรงนั้นพออ่านหนังสือ
 รับสั่งแล้ว ดูพระพักตร์สลด เห็นประทับนั่งไม่รับสั่งว่า
 กระไร เป็นแต่พยักพระพักตร์ให้นายอัญญาอุชฌกดับลงมา
 ออกสักรหนังสือ จึงไต่ยนเสียงรับสั่งกับนายอำเภอและกำนันผู้
 ใหญ่บ้าน ถึงราชการงานเมืองอะไรต่ออะไรร้องขอยบนเรือน
 พวกกองครัวท้าวครัวทอนยทเรือนแพ ทำเสร็จแล้ว แต่ง
 เครื่องให้คนหดวงนายศักดิ์ เเชิญชนไปตงถวายนกรมหลวง
 ดำรงด้วยพรอุมกับเครื่องเครา ที่เจ้าของบ้านเขาหาถวายน
 ครั้นเสร็จแล้วเมื่อจะลงเรือ กรมหลวงดำรงเสด็จกลับมา

ตงเรือ นายอำเภอกำนันผู้ใหญ่บ้านตามลงมาสั่งเล็ดจรมมา
 คุ่ม พวกก็ไปตามเล็ดจรับกระแด้รับตั้งไว้ให้มอบกรานรับ
 เล็ดจกรมให้ดวงดำรง อย่างเป็นข้าในกรมส่วนพระเจ้าอยู่หัว
 เล็ดจหลบออกไปบังอยู่เดียวหลังเก่งท้ายเรือ พระราชทานพระ
 ราชอาสน์ไว้สำหรับกรมหลวงดำรงประทับ กรมหลวงดำรง
 เสด็จทรงไถ่ถาม เดือนหงายสบายดีจะยืนอยู่หน้าเก่ง รับให้
 ออกเรือ แต่พอพนหน้าบานกรับตั้งบนใหญ่ ว่าเดินอย่างน
 เต็มที่ไม่สนุก แต่คนนอนพากันหัวเราะกรมหลวง ดำรงทวง
 ถำ เวลาดึกยามหนึ่งจึงมาถึงที่ประทับเมืองสมุทรสงคราม
 วันที่ ๒๒ กรกฎาคม เวลากลางคืนไปทอดพระเนตร
 วัดพวงมาลัย แล้วเล็ดจขึ้นไปประพาศตลาดคลองอัมพวา
 เล็ดจเป็นอย่างประพาศคนเหมือนเมื่อเล็ดจวัดประดี แต่เวลาน
 เกิดเหตุขัดข้องประพาศไม่ได้สะดวก ด้วยในเมืองสมุทร
 สงครามนั้นเขามขอมบังคับกวดขัน ถ้าเรหรือผู้คนแปลกประ
 หลาดมาในที่ท้องที่ ราษฎรบอกกำนันผู้ใหญ่บ้าน ๆ ต้องรับ
 ตงเรือไปทักถาม เป็นธรรมเนียมบ้านเมืองอยู่ดังนี้ ฉะนั้นไม่
 ใ้บอกให้ใครทราบว่าจะเล็ดจอัมพวา เขาคงจะทราบแต่ว่า

มีเรือและคนแปดกประหลาดมากทำตามหน้าที่ จนเรารู้ความ
 แจกกระตักไปข้างไหน ก็พบแต่เรือกำนันผู้ใหญ่บ้านออกมา
 ถามว่าเรือใครไปไหน หดบดำนไปเจอตำโน้นเหมือนกันจะ
 ถกถ้อมจับ ใช้แต่เท่านั้นเจ้านายที่ไปตามเสด็จ ๒ พระองค์
 กับขุนสรวงศรีพนิต มีญาติวงศ์พงศ์และพวกพ้องอยู่ในแถว
 อัมพวนมาก ท่านพวกเหล่านั้นพอเห็นแอบแค้น ก็พากันชน
 ชมย่นดะกรอกรอกันตดตามารมมาคม ยิงหนกยิงตาม ดังที่
 ลัดพระเจ้าอยู่หัวต้องเสด็จลงเรือของตน แยกไปประพาสแต่ถ้า
 เดียว ปลดปล่อยพระที่นั่งมาดไว้ให้นำนผู้ใหญ่บ้านและชาว
 อัมพवादัดตอมให้พอใจ ฉันทกอยู่กับเรือมาด หนึ่งนักชนใน
 ใจ ที่พวกชาวบางช้างพากันยมแย้มแจ่มได้ติดตามมาเผ่าเจ้า
 นายที่เป็นญาติ และหมายที่จะพบปะขุนสรวงศรีพนิต ไม่มีใคร
 ในพวกนั้นจะคิดเห็นเลยว่ามาทำความรำคาญแก่ท่านทั้ง ๒ นั้น
 ดักเพียงใด เขามาดี ๆ จะโกรธชงก็ยาก ขุนสรวงศรีจึงออก
 บัญญาว่า ยายหนูแก่แล้วแต่ตร้อนเหงาจับไปบ้านเดี่ยวเกิด
 ยายหนูกดับไปประเดี๋ยว เรือดำนนกดับมาอีก ยายหมับแก่
 ไม่แก่เหมือนยายหนู และแก่ไม่กดับแต่จะทำอย่างไร ช่วย

กันคิดอ่านได้พวกอัมพวาอยู่จนกระทั่งเสด็จกลับจากประพาส
 คดของอัมพวา แล้วจึงได้ออกเคยไปพักเสวยเช้าที่วัดดาวดึงส์
 เสร็จแล้วแคว่ค่อไปบางน้อย ประพาสที่บ้านกำนันจัน แล้ว
 กลับทางแม่กลองมาถึงที่ประทับเวลา ๒ โมง

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม เวลาเช้าเสด็จทอดพระเนตรที่
 ว่าการเมือง แล้วเสด็จวัดอัมพวัน กลับมาถึงที่ประทับเวลา
 คาบรุ่งขึ้นจะเสด็จเมืองเพชรในกระบวนใหญ่ เพราะจะ
 ต้องข้ามอ่าวทะเลจากปากน้ำแม่กลองไปเข้าบางตะบูน แต่
 หมายว่าเรือกระบวนจะออกจากอ่าวได้ต่อเวลาเที่ยง ได้ทราบ
 ว่าตอนเช้าจะเสด็จไปทอดพระเนตรจับปลาที่ตะมุ ก่อน แล้ว
 จึงจะเสด็จมาขึ้นเรือพระที่นั่งที่เมืองสมุทรสงคราม

แต่เดิมคนตงใจว่าจะไปเขียนจดหมายต่อเมื่อเสด็จไป
 ถึงเมืองเพชรบุรี แต่เมื่อมาถึงเมืองสมุทรสงคราม ได้ข่าวว่า
 เรือเมตเตนถึงกรุงเทพฯ ประจวบ เรือเมตจะออกพรุ่งนี้
 เข้า จึงได้จดหมายฉบับนี้ส่งมา

นายทรงอนุภาพ

จดหมายฉบับที่ ๕

เมืองเพชรบุรี

ณ วันที่ ๒๘ เดือนกรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๓

ถึง พ่อประคิษฐ์

จดหมายฉบับก่อน นั้นส่งไปแต่เมืองสมุทรสงคราม
บัดนี้ตามเล็ดจมาประพาสเมืองเพชรบุรีได้ ๖ วัน จะเล็ดจจาก
เมืองเพชรบุรีพรุ่งนี้ มีเวลาว่างอยู่บ้าง นั้นจึงได้จดหมาย
ฉบับนี้ส่งมาบอกข่าวคราว

วันที่ ๒๔ เวลาเช้าเล็ดจทรงเรือฉดอม แล่นไปออก
ไปประพาสตามที่เขาจับปลาตามปากอ่าวแม่กลอง มีเรือ
ฉดอมแล่นไปในกระบวนเล็ดจ ๓ ลำด้วยกัน เทยวชอก
ปลาที่เขาจับได้ตามละมู แลวตามชาวตม ๓ กษัตริย์ชนใน
เรือฉดอม ที่เรียกว่าชาวตม ๓ กษัตริย์ชนคือตมอย่างชาว
ตมหม แต่ใช้ปลาทงกับปลาค้างคาวแลกแทนหม เป็น
ของทรงประคิษฐ์ชนในเขาวนหนเอง คงแดนเกิดมาไม่
เคยกินข้าวตมอร่อยเหมือนวณหนนเลย เฉพาะเหมาะถูกคราว

คลื่นราบถมดี เรือฉลอมแดนใบเรือฉลอมกับเรือไฟ เด็ดจ
 พระองค์ดูมาเป็นนักปิตนถ้อยหายเรือพระทนต์ แด่นัดออก
 ไปจากปากน้ำแม่กลอง แด่นัดอย่างไรแด่นัดไถ่ออกไปทุกที่ๆ
 นานเข้าพวกเจ้าของเรือเห็นจะออกประหลาดใจ แด่นัด
 กันไปมา ท่านก็ทอดพระเนตรเห็น แด่นัดท่านยิ้มๆกัน ฉน
 ออกเข้าใจว่า เห็นจะแด่นัดใบเดียวไปเมืองเพชรแน่แล้ว ดู
 ใกล้เคียงปากน้ำบ้านแหลมเข้าทุกที่ พอแด่นัดเข้าในปากน้ำ ก็พบ
 กรมหมื่นมรพงศ์ทรงเรือไฟศรีอยุธยา มากอยรบเด็ดจอยท
 ปากน้ำ เป็นอนเข้าใจได้ว่ามีอะไรที่จะเล่นกันดีอย่างหนึ่ง
 ซึ่งท่านได้ทรงนัดแนะกันไว้แล้วเป็นแน่ ได้ยินแต่กรมหมื่น
 มรพงศ์กราบทูลว่า ถ้าเรจต้นทตที่เคยเด็ดจดังเรือศรีอยุธยา
 แด่นัดขึ้นไปตามด้ามเมาเมืองเพชรบุรี พอจวนจะถึงเมือง
 ริมฝั่งเรียกพวกทไปตามเด็ดจให้เขาซ่อนตัวอยู่ในแก่ง มีแต่
 กรมหมื่นมรพงศ์ประทับอยู่หน้าเรือพระองค์เดียว ฉนแอบ
 มองตามช่องม่าน เมื่อแด่นัดผ่านพลับพลา เห็นเจ้าพระยา
 ด้รพนชงอยู่ในทนต์ ได้ยินเสียงกรมหมื่นมรพงศ์ร้องรับดัง
 ชนไปแก่เจ้าพระยาด้รพนชว่า “เห็นจะเด็ดจถึงค้ำตะเจ้า

คุณ ให้เตรียมคบไฟไว้เถิด ฉันจะขึ้นไปหาสระเบี่ยงที่ตกตด
 ตกประเดี๋ยวจะกลับมา” แล้วเรื้อกรือยรยาแก่เด่นดอด
 สระพานข้างขึ้นไปจอดหน้าบ้านเจ้าพระยาสุรพันธ์ เด็ดจัน
 ประทับในบ้านเจ้าพระยาสุรพันธ์ แล้วรีบตั้งให้กรมหมื่น
 มหิศร ไปตามเจ้าพระยาสุรพันธ์มาเฝ้า ประเดี๋ยวเจ้า
 พระยาสุรพันธ์ของตบตบมา หนานวถวายคำนับแล้วยืนถอน
 ใจใหญ่ มีรับสั่งความมาตอบแทนทเจ้าพระยาสุรพันธ์ดวงหน้า
 ไปรับถึงบ้านปากท่อเมื่อเสด็จคราวก่อน เจ้าพระยาสุรพันธ์
 ก็ไม่เพ็ดทูลว่ากระไร พวกเราก็ดันเกรงใจ ดงนังหวัระ
 เจ้าพระยาสุรพันธ์ขงอ ๆ ไปตามกัน พอดับหลังพระที่นั่งเจ้า
 พระยาสุรพันธ์ไต่มาโกรธเอาพวกเรา ไม่เดือกหน้าว่าใคร
 กรมหมื่นมรพงศ์เป็นผู้กตตพอดต่อว่ามากกว่าผู้อื่น แต่ท่าน
 ยิงโกรธเท่าใดก็ยังทำให้พวกเราหวัระยังขึ้น จนหายโกรธ
 ไปเอง

เสด็จประทับอยู่ที่เมืองเพชรบุรีนี้ไม่มีใครมีโอกาสได้
 ประพาสต้น เพราะไม่มีทางที่จะเด็ดดอดหัดกไปได้แถวหน้า
 ราชบุรีและสมุทรสาคร ความสนุกสนานแปลกประหลาด

ไม้ไคร้จะมี จะเล่าระยะทางที่เสด็จให้พอประคิฐรู้ทราบแต่
 พอเป็นเหตุ ๆ คือ วันที่ ๒๕ เสด็จประพาสทางเรือข้างเหนือ
 ฟ้า วันที่ ๒๖ เสด็จทางเรือไปประพาสบางทะเล ประทับ
 แรมที่บางทะเลคนหนึ่ง ชุ่มช่มพอใช้ วันที่ ๒๗ เสด็จเรือ
 นลอม แล่นไปจากบางทะเลมาทางทะเลเข้าบ้านแหลม ฟ้า
 งวดเรือติดที่ปากอ่าว พายฝนกตมดมา จะรออยู่ซักครู่
 จะถูกพาย ฝนไปตามเสด็จจึงพร้อมใจกันอาด่าถุยถอย
 เชนเรือ กับพวกเจ้าของเรือ สังสารแต่นายอักษราดูเขา
 ยอมยกให้แล้ว ว่าไม่ต้องตงก็ไม่ฟัง อดล่าให้ถุยถอยเชน
 เรือโคลนเบือนมอมไปทงตัว พอเรือพอนคนเขาปากน้ำไคก
 ถูกฝนใหญ่เปียกกันมอมแมม กลับมาถึงเมืองเพชรบุรี
 ทัพ ๑ วันที่ ๒๘ เสด็จประพาสพระนครศรี ถวายพมพระ
 สังฆเจ้าพระวชิราวุธ วันที่ ๒๙ เข้าเสด็จประพาสวัดต่าง ๆ
 ในเมืองเพชรบุรี บ่ายวันจะออกกระบวนเรือใหญ่ต้องลง
 ไปประทับแรมที่บ้านแหลม พรุ่งนี้จะออกจากบ้านแหลม
 เสด็จไปประทับแรมเมืองสมุทรสาคร

จดหมายฉบับที่ ๖

บ้านปากไห้

วันที่ ๖ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๓

ถึง พ่อประดิดู

พรagnnnจะกตบถบบานแดว วนนเชยณจดหมายเดา
เรองทตามเดัดจใหพอประดิดูฟงเดัยอกนบบ ถามเรอง
ราวอะไรค่อไปน จะเดาใหฟงเมือไปพบกับพอประดิดูใน
กรงเทพ ๑ ทเดัยว

ตงแตณจดหมายไปถงพอประดิดูจากเมองเพชรบูร
เมือวนท ๒๙ กรกฏาคม บายวนนออกกกระบวนใหญถอง
ดงมาประทบแรมทบานแหนดม ทอดพระเนตรเห็นเรอเบิด
ทะเลทอดอยทนนหาดายถา รับผิดชอบเรอเบิดทะเลเดมิบรรท
นาคจะดบายคกวาเรอนดอม ใครกราบทุดไมทราบวา เรอ
เบิดทะเลแต่นไบเดัยคคกวาเรอนดอมดวย จังคกถงวาจะ
ดองเดัดจเรอเบิดทะเล แต่นไบจากบานแหนดมตรงมาเข้าปาก
นาทาจณ เพราะเมองสมุทรสงครามและคดองสนัชนอน กั

ได้เคยเสด็จประพาสแล้ว ตรีเศียรมีเรือเปิดทะเลกัน ๓ ลำ พอเวลาเช้าได้ขึ้นไปออกจากปากน้ำบ้านแหลม ขึ้นตามลำเจ็ญ มาในเรือดำพระที่นั่ง ตอนเช้าคนราบใต้มด ได้เห็นเรือ เปิดทะเลแล่นเลยตรวจวัดเร็วกว่าเรือฉลามจริงดังเชื่อว่า มา ได้สัก ๒ ชั่วโมง พอพ้นปากน้ำแม่กลองมาตรงบ้านโรงกึ่ง ออกๆ จะมีคน เรือโยนแรงชนทุกทๆ มีคนทไปตามลำเจ็ญ ด้วยคนเมาคนลงหลายคน แต่ฉันมั่นใจว่าตัวเองคงไม่เมา เคยไปตามลำเจ็ญทะเลมา ถ้าจะนับเทียบก็แทบไม่ถ้วน ไม่เคย เมาคนกับใครง่าย ๆ แต่อย่างไววันนี้ออกจะลึกลับด้วยใจ คอไม่ดีปรกติ แต่ตั้งใจทำหน้าที่มาได้สักชั่วโมงหนึ่ง คน เจ้ากรรมก้นกขน์ ลงปลายฉันเองก็ลงตามชอบกับเขาอีก คนหนึ่ง ชาวคัมภีษตริยหากษตริยอะไรที่ทรงทำในฉันทบ พระราชทานไม่ไหว ลงนอนเหมะอยู่หน้าเต้าต่อนคริษะเรือ นกน้อยใจนายมานพ เห็นเพื่อนคนเมาคนชอบแต่จะหา หาหาช่วยหายอด นกตบเขากต้องมาถายรบกินเงินเห็น เป็นตึก แต่จะตอบแทนอย่างไรเราก้เมาคนเต็มทน ต้อง

หนึ่งนอนเฉย จนเรือเด่นใบเข้าปากน้ำท่าจีนจึงตกใจเงยขึ้นได้
 หิวเหมือนไส้จะขาด เทยวคั่นคว่ำหาอะไรกิน ได้แต่ข้าวต้ม
 ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดให้เก็บรักษาไว้พระราชทานชาวนาหนึ่ง
 นอกจากนั้นจะเป็นลูกหมากรากไม้อะไรไม่มีเหลือ เพราะ
 พวกทเขาไม่เมาคตนวากนเสี้ยนหนึ่งแถว เหลืออยู่เท่าใด
 พวกทหายเมาคตนกอนนยงช่วยกันฆ่าเสี้ยนหมด เพราะฉนั้น
 ออมมานอนแนวยู่ทางหิวเรือดกไปไม่ทัน ที่ใดกินข้าวต้ม
 ชาวนาหนึ่งก็เพราะรับสั่งให้รักษาไว้พระราชทานฉนั้น โดยเฉพาะ
 ถ้าหาไม่ข้าวต้มชาวนาหนึ่งก็คงจะพดอยสูญไปด้วย แต่อย่างไร
 ก็ตามเถิด พอเขาเมานาใดกินก็กล่าวปลั่งว่า ชนขอว่าเรือเบ็ด
 ทะเลถึงจะเด่นใบเสี้ยนคดกวานอกสักเท่าใด ๆ ก็เห็นจะไม่
 ยอมไปเรือเบ็ดทะเลอีกแล้ว

เล็ดจมาถึงท่าจีน พอเวด่ำบายแฉะชนขอจะเบียงท
 ตาตบ้านท่าฉลอมแล้ว เรือกระบวนใหญ่ยังมาไม่ถึง จึง
 ไปพักทำครัวเย็นทวดโครกกราก ตัวฉนั้นเองยังรู้สึกบอบช้ำ
 เรืองเมาคตนไม่หาย นึกว่าถ้าได้อาบน้ำเสี้ยนสักทีเห็นจะสบาย
 จึงขึ้นไปขอน้ำอาบบนกุฎีพระ ไปเห็นคุ่มนาตงเรียงกันอยู่

บนหอกลานเป็นแถว เหมือนทอดประดู่ เข้าใจว่าท่านเจ้า
ของกุฎคงเป็นพระหมอนามนตรี การกิจจริงคงคาด พอฉัน
ไปขออาบน้ำ ท่านก็เข้าใจว่าฉันจะไปขอรดนามนตรี ชมอ
ให้ไปนั่งที่ข้างคุ่ม ฉันได้เคยเห็นเยี่ยงอย่างทอดประดู่มาแล้ว
จึงผดผาเข้าไปนั่งที่ข้างคุ่มทำท่าทางเอาอย่างตาชากบู่ที่ได้
เคยเห็นมาแล้ว ท่านพระกเอาจนมาตักน้ำเส็กเป่ารดนามนตรี
ให้ ฉันนึกๆ ในใจว่า น่าจะต้องชากบู่หรือดินบัตินๆ ถวาย
พระสักที แต่กล้ายใจเห็นไม่ได้การ บาปกรรมและถ้าคน
แถวหมคนรู้จักว่าฉันเป็นใคร ก็จะได้ยินชอชนจะเคยเห็น
กรรมทนต์ตา แต่นามนตรีของท่านองค์นี้จริง คงแตรัด
แล้วรู้สึกว่าได้ใจหายเมาคณตนต์ทนต์ทีเดียว

วันที่ ๓๑ กรกฎาคม เวลาเช้าได้จัดกระบวณต์นออก
จากเมืองสมุทรสาครขึ้นไปตามลำน้ำ ไปพักทำครัวเข้าทวด
บางปลา ส่วนกระบวณต์เรือใหญ่ให้ตรงขึ้นไปจอดที่บางงว
ราย แขวงเมืองนครชัยศรี ระยะทางวันหนึ่งไกลด้วยไม่มีอะไร
สนุกด้วย ที่สุดเมื่อได้เข้าไปแคว่ทำครัวเย็นทวดคนทำ ก็เป็น
วัดศาลารวณเรจวนจะหักพัง ซากถูกฝนถูกพายุ จนถางคัน

จึงได้ออกเรือแจวกลับบ้านมาคิด ๆ รอดตัวที่ได้นาชน แคว
ตามนาชนมาจนใกล้บ้านท่านา พบเรือไฟโตพล่งคอชนมา
ถึงพลับพลาแรมเกือบ ๕ ทม

วันที่ ๓ สิงหาคม เสด็จจรดไฟไปประพาสพระปฐม
เจดีย์ ทำครัวเข้าทาดานพระ เจ้าคุณสุนทรเทศาแกลงได้พอใช้
เพราะไก่พระปฐมเป็นท่เตื่องตออยด้วย แดวลงเรือตอมา
ประพาสที่พระประโทน มาพบมิดชิดใหญ่ซึ่งโจษกันว่า
มอญนั้น คือท่านสมภารวัดพระประโทนเป็นผู้เก็บรวบรวม
สระส้มของโบราณที่ขุดได้ในแถวพระปฐมพระประโทนไว้มาก
แต่ชื่อว่า เก็บซุกซ่อนมิได้ยอมให้ผู้หนึ่งผู้ใดเป็นอันขาด
ครั้นเสด็จไปถึงไปถามถึงเรื่องของท่านสมภารกยन्द
เชิญเข้าไปในกุฏิ แดวยกหีบห่อของโบราณที่ได้สระส้มไว้มาก
ถวายให้ทอดพระเนตร แดะยอมให้ทรงเลือกแต่จะพอ
พระราชประสงค์ ทรงเลือกได้เครื่องส้มฤทธของโบราณ คือ
พระพุทธรูปเป็นต้น ซึ่งเป็นของแปลกดีหลายอย่าง ออกจาก
พระประโทนมาประทับทำครัวเย็นที่บ้าน ซึ่งพระยาเวียงใน
ออกไปตงผดัมมาอยุธยาธรรมศาตา แดวเสด็จกลับมาจากทางเรือ
ถึงบ้านงวรายเวลาดึก ๒ ทม

วันที่ ๒ สิงหาคม ฉันต้องหนีชนมาก่อน ทราบว่า
 เสด็จและประพาสทอดกองภาษี แลเสด็จต่อมาถึงห้องพนัก
 เวลาค่ำ

ตามกำหนดเดิมจะเสด็จถึงห้องพนักราวเวลา
 บ่ายดึก ๒ โมง จะประพาสบ้านห้องพนักและบ้านบางด้ใน
 เยนวนหน รุ่งขึ้นจะออกกระบวนจากห้องพนักแต่เช้า ไป
 ประทับแรมที่เมืองสุพรรณแต่เช้า แต่เสด็จมาถึงเย็นเวลา
 ไม่พอประพาส จึงต้องกระยะทางไกล คือวันที่ ๓ เข้า
 ประพาสบ้านห้องพนัก จะออกจากห้องพนักต่อเวลากลาง
 วันจะไปถึงเมืองสุพรรณไม่ได้ จะต้องจัดที่ประทับแรมกลาง
 ทางระหว่างห้องพนักกับเมืองสุพรรณอีกแห่งหนึ่ง รับผิดชอบ
 กรมหลวงดำรงเสด็จไปเลือกและจัดที่สำหรับประทับแรม
 ฉันก็มึนหนาทไปตามเสด็จกรมหลวงดำรง จึงได้ออกเรือส่ง
 หนามาแต่เช้ามด กรมหลวงดำรงทรงเลือก เห็นทิวบาง
 บวทองเป็นที่สมควรดี ตกถึงจะให้จัดที่ประทับแรมที่หน้า
 วัดนั้น ฉันออกนึกหนักใจว่าเวลามีเพียงราว ๘ ชั่วโมง ไม่
 ได้ผู้คนและเครื่องมืออีกไม่มี จะทำอย่างไรกัน จึงจะมีที่

ปรึะทับทันเด็ด้จึ ฉันทดตามกรมหวดงดำรง ทานรบตั้งวาม
 มากนทาน กตองควาจะทำได้ยัางไร มรับตั้งให้เรยกประชม
 อำเภอกำนนผไหญ่บ้านพร้อมกัน แดวรบตั้งวาวนหนเจ้านาย
 ของเราจะได้คจมาปรึะทับแรมทตรงน เราจะต้องชัวยกัน
 แล่วถาง แดะทำดัะพานทจอดเรื่อพระทงให้ทนเด็ด้จึ พวก
 แกแะชาวบ้านแถวนยงไมได้เคยรบเด็ด้จึเดย แดะทยงไม
 ได้เคยเห็นเจ้านายของแกเองกจะมีเบื่อนนมาก ให้กำนัผ
 ไหญ่บ้านไปเทยวป่าวร่องราชฐวในแถวนมาชัวยกันรบเด็ด้จึ
 พระเจ้าอยหิว มมดพราเครองมอให้เ้ามาด้วย ชัวยกันทำ
 รบเด็ด้จึสัถทจะใดหรือไม พวกกำนัผไหญ่บ้านพากันรบ
 อาธ้าแ่งแรง ต่างคนเทยวคิตตามเรยกถกบ้านแะหาไม้ได้
 มาทำการตามรบตั้ง ใน ๒ ชั่วโมงมีคนมาชัวยทำงานดั๊ก
 ส่ามสัร้อย คเติมใจแ่งชอที่จะทำการรบเด็ด้จึด้วยกันทก
 คน แม้แต่พวกผุ่หญิงที่ไมได้ไปถกขอแรงทำงาน ก็พากัน
 มารับอาธ้าตงเตาหงชั่วทำครวเดยงคนทำงาน ประเดยวม
 คนเ้าชั่วมาให้ ประเดยวมใครเ้าไปตามาเติม ตดอดตง
 ไปจนผัทหญ้า หมายกบหรือกรมผุ่เ้ามาชัวย กรมหวดงดำรง

จะขอใช้เงินค่าเสบียงอาหารให้ ก็ไม่มีใครยอมรับ ว่าอยาก
จะช่วยกันรับได้จ พอบ่าย ๔ โมงการแต่ได้เสร็จด้วยกัน
เอิกเกริกสนั่นก่นานราวกับงานไหว้พระอย่างใหญ่ ใครได้
เห็นแล้วจะต้องย่นต ด้วยเห็นได้ว่า ไฟฟ้าฯ แผ่นดินมีความ
สวัสดีภักดีต่อพระเจ้าอยู่หัวเพียงไร

ส่วนข้างทางที่เสด็จนั้น ได้ยินว่าเสด็จไปประพาสข้าง
ปลายคลองสองพี่น้อง จะประพาสที่ใดบ้างหาทราบไม่ ได้
ความแต่ว่านายวงศ์ตะวันไปถูกหมากัด ประพาสคลองสอง
พี่น้องแล้วเสด็จมาพักทำครัวเย็นที่วัดบางลำ เมื่อทำครัว
อยู่นั้นพวกเราใครตกลบได้ปลาเทโพตัว ๑ ทราบว่าแกงเท
โพนั้นอร่อยนัก แต่นายอัฐภาวเคราะห์ร้าย ไปตกช่อง
ที่วัดบางลำพลกเข้าไปหน่อยหนึ่ง เสด็จมาถึงที่ประทับวัดบาง
บัวทองเวลาประมาณสัก ๒ โมง

วันที่ ๔ เวลากลางออกกระบวนเรือไฟลงชลไปได้เพียง
บางปลามาถึงทนายตน ตอนนั้นต้องแจวชลไป จนถึงเมือง
สุพรรณบุรี จอดเรือพระที่นั่งประทับที่สุมาราม ขอ
สุมารามที่เรียกกัน เรียกตามไต่ยนรับสั่ง เห็นจะเป็นขอ

พระราชทานไม่ได้ยินพวกชาวสุพรรณเขาเรียก ความจริงนั้น
 ที่ตรงนั้นเป็นบ้านเดิมของเจ้าคุณสุ่ม ญาติวงศ์ของท่านยังอยู่
 หลายคน ได้พากันมารับเสด็จเผ้าแห่น ตทวงพระกรุณา
 แด่คำอาราม ๆ เคยได้ยินแต่เป็นข้อวัด นึกทำไมจึงเอามาพระ
 ราชทานต่อทนายชื้อบ้านเจ้าคุณสุ่ม ชื่อนั้นยังตรองไม่เห็น
 เสด็จเมืองสุพรรณคราวนี้ เป็นที่น่าเสียดายอยู่
 หนึ่งด้วยไม่ถูกฤดูเหมาะ ในเวลานั้นน้ำน้อยจะเที่ยว
 ทางเรือก็ขัดข้อง ล่องทางบกฝนตกพอแผ่นดินเป็นหล่มเป็น
 โคลน จะไปไหนก็ยาก เพราะฉะนั้นจึงเสด็จประพาสใต้
 ใต้ ๆ ในบริเวณเมือง ในวันที่ ๔ นั้นเสด็จไปประพาสเหนือ
 หน้าประทับเสวยทวศแด่ วันที่ ๕ เสด็จทอดพระเนตรทวศการ
 เมือง วัดมหาธาตุ หาดกเมือง และวัดพระบาเดโดย เวลา
 บ่ายออกกระบวนลงมาประทับแรมที่บางปลาม้า ถึงยัง
 วนอย จึ่งทรงเรือพระที่นั่งเสด็จลงมาประพาสข้างใต้
 ประทับเสวยเย็นทวศบางยหน

วันที่ ๖ สิงหาคม เวลาเช้าออกเรือเสด็จในกระบวน
 ใหญ่ เรือไฟจุ้งเข้าคลองบางปลาม้ามาทางคลองจรเข้ใหญ่

เวลาดำรงจนถึงบ้านฝักให้ จอดเรือประทับแรมที่บ้านหนอง
 วาร เวลามีายทรงเรือเมดของหนองวารชนไปประพาสข้าง
 เหนือหน้า เสด็จจากดงมาถึงพลับพลาแรมดัก ๒ ท่ม

การได้ตรวจราวนเป็นทเวียบร้อย มีความสุขสบายทว
 กัน คือพระเจ้าอยู่หัวโดยเฉพาะเวदान นับว่าทรงสบายหาย
 ประชวรเป็นปรกติแล้วได้

นายทรงอานภาพ

จดหมายฉบับที่ ๗

บ้านถนนเจริญกรุง กรุงเทพฯ ฯ

วันที่ ๓๐ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๓

ถึง พ่อประคิษฐ์

ฉันตามเสด็จกลับมาถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๗ สิงหาคม
ต่อมาอีกสองวันฉันก็ไปที่บ้านพ่อประคิษฐ์ หมายถึงจะไป
เยี่ยมเยียนถามข่าวคราว คนที่บ้านบอกว่าพ่อประคิษฐ์ออกไป
เมืองสงขลาเสียแต่เมื่อวันที่ ๒๙ กรกฎาคม และไม่ทราบ
กำหนดว่าจะกลับเมื่อใดแน่ ฉันเลยตายที่มากลัวคลาดกับ
พ่อประคิษฐ์เสียจริง เมื่อกำลังไปตามเสด็จฉันได้จดหมาย
มาถึงพ่อประคิษฐ์หลายฉบับ พ่อประคิษฐ์จะได้รับทั้งหมด
หรือพลัดพรายหายสูญไปเสียบ้างก็ไม่ทราบ ฉันได้บอกมาใน
จดหมายฉบับหลังที่ส่งมาจากบ้านฝากให้ ว่าถามข่าวคราวใน
การเสด็จต่อมาอย่างไร จะไว้ม่าเล่าให้ฟังเมื่อถึงบ้าน มา
ไม่พบกันเสียเช่นนี้ ยังมีข่าวคราวออกเล็กน้อย จึงบอกมา
ให้ทราบในจดหมายฉบับนี้

วันที่ ๗ สิงหาคม กำหนดระยะทางเด็ดๆตามที่กะไว้
 ในวันนั้น กระทบวนเรือใหญ่จะต้องลงมาที่บ้านเจ้าเจ็ดและ
 บางไทร ไปรอเสด็จที่ปางปะอิน แต่พระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จ
 กระทบวนคัน แยกชนทางบางโพงเผงเข้าคตของบ้านกุ่มมาออก
 ภูเขาทอง ต้องลงมาบรรจบกระทบวนใหญ่ที่บ้านปะอิน แต่
 ไปเกิดเข้าใจผิดกันด้วยเหตุใดไม่ทราบ พวกหัวเมืองเข้าใจ
 ว่ากระทบวนเรือใหญ่จะแยกชนทางบางโพงเผง แล้วไม่ต้อง
 ลงทางด่านาดักก พวกนำร่องนำเรือกระทบวนใหญ่ไปทางบาง
 โพงเผง เรือกระทบวนคันตามมาภายหลังติดกระทบวนใหญ่ ถูก
 ทงคตและเครื่องบูชาชนโครับเสด็จทงต้องฟาก เป็นเหตุ
 ให้ลำบากและขัดข้องแก่การประพาสเป็นอันมาก จะรับไป
 ก็เข้าไปถุกคตอยู่ระหว่างกลางกระทบวนใหญ่ จึงจำเป็น
 ต้องรอเรือตากดับๆ ตามมา จะหาทำและทำครัวเข้าทอดหา
 แห่งไร พระกตงมานางชนโคตงเครื่องบูชาเสียทุกวัด แต่
 เสาแสดวงหาทำครัวมาจนหัวอ่อน จึงมาพบบ้านแห่งหนึ่ง
 ที่บางหาดวงฮายเอียง ดู่ท่าทางชอบกตมั่งปานและโรงยาว
 อยุ่ร่มนำหนาเรือนฝากระดาน เจ้าของบ้านเห็นจะอาศัยทำ

ครวญถึงกันทนนได้ จึงแวะเรือเข้าไปใต้ถ้ำ ได้ความว่า
เป็นบ้านกำนันแต่ตัวกำนันไปค้าข้าว อยู่แต่ชายข้างอำเภอ
พลับพลาแม่ยาย ออกมาต้อนรับแข็งแรง ด้วยอายุพลับเอง
มาช่วยทำครัวด้วย

ดูท่าทางนายข้างเห็นจะรู้จักผู้ลากมากดีกว้างขวาง พอ
เห็นพวกเราก็ดูไม่ต้องได้ถามว่าใครเป็นใคร เข้าใจเอาทีเดียว
ว่าเราเป็นพวกขุนนางที่ตามเสด็จมาข้างหลัง บอกว่าเสด็จไป
เมื่อสักครู่เอง เชิญให้พวกเราเข้าไปนั่งบนแคร่ในโรงยาว
หานารอนานาขมาตอง แลดูเขาไปนั่งเคียงไหล่ต้นทากับพระ
เจ้าอยู่หัว มีโตมความรุดกและสงัดดี ที่เราคาดว่าแกกว้าง
ขวางทางรู้จักผู้ลากมากดี ก็ล้มดังถอยคำทักแก่เก่า ว่าแก่ได้
เคยลงมาบางกอกบ่อยๆ และบุตรชายของแก่ก็บวชเป็นเณร
อยู่ทวดเบญจมบพิตร แก่รู้จักขุนนางขุนนางมาก ถึงพระเจ้า
อยู่หัวแก่เคยเฝ้า มีใครล่อติดตามเข้าไปตรงหน้า แก่จำพระ
เจ้าอยู่หัวได้หรือไม่ แก่กลับชี้เอาว่าทำไมจะจำไม่ได้เคยเฝ้า
แล้ว และพระรบกียังมดตอยบนเรือน เคยชวนพวกเราชน
ไปบนเรือน ไปนั่งคุยท่อนงออกพิกหนิง ประเดี๋ยวได้ยินเสียง

ยายพลับพะอะชนทในครัว ได้ความว่าแกเอดหมันด้รวพกิจ
 เรืองชมแสง แก่กว่าเป็นผู้ตากมากดี ทำไม่ถึงชมแสงด้วยจวก
 เขาถอกนไม่รหรือ เดยเฮกันใหญ่ การทำครัวทบ้านนายข้าง
 วนนด้นกกยงกว่าทใดเคยทำมาในทอนๆ ด้วยเจ้าของบ้านทง
 ฝะเมยรบริบองแ่งชอบ และมีได้มีความดังด้ยว่าผู้ใดเป็น
 ใครเดย เมอเดยงคกนด้ร็จด้วนายข้างได้ปรารภว่า อยาก
 จะไบบนเมาเซอร์ด้กกระบอกหนึ่ง เขาว่าจะด้งด้ยชอหาตอง
 ขอนุญาต แกไม่รู้ว่าจะไปขอนุญาตที่ไหน ขอให้คุณ
 (คือพระเจ้าอยู่หัว) ช่วยเป็นธุระหาซื้อให้แกด้กที่ ด้ว
 เงินทองราคามันจะด้นยงเท่าใดไม่เป็นไร แกจะคิดให้เต็ม
 ราคายาวักตกเดย “คุณ” กยนด้รบเป็นพระธุระที่จะให้นาย
 ข้างไบบนเมาเซอร์ด้งประด้ก เมอก่อนจะออกเรีกจากบ้าน
 นายข้าง พระราชทานกระดาษชนบัตระหนึ่ง ดุเหมือน
 เป็นเงินด้กด้มหรือด้วอยบาท คอบแทนทนายข้างรบด้จ
 บางทนายข้างก็จู้ได้ว่าใครเมอตรวจชนบัตระ รู้ว่าจำนวน
 เงินมากผิตปรกคที่ผอนจะให้ในการเซ่น

เมื่อเสด็จประพาสบ้านนายช่างใคร ๆ สันทุกหมด เว้นแต่
พระยาโบราณผู้แทนเทศาภิบาลเก่า ซึ่งไปในท้ายเรือพระที่นั่ง
ถกบังคับให้ซ่อนตัวอยู่ในประทุนเพราะคนแถวหน้ารู้จัก ต้อง
ตั้งข้าวตังนำพระยาโบราณเหมือนกับคนโทษ ต่อออกเรือแล้ว
พันทุกซ์ เสด็จมาถึงบางปะอินเวลาบ่าย ๕ โมง ทรงรถไฟ
พิเศษกลับกรุงเทพฯ ในวันนั้น เป็นจบเรื่องระยะทางเสด็จ
ประพาสคันแคะเท้า

นายทรงอานภาพ

ป.ต. เสด็จกลับมาถึงกรุงเทพฯ แล้ว รุ่งขึ้นนายช่าง
ก็มายาพดลพลาดก่อดานลงมาเกือบหมดครวญ แก่เทยอด้บถาม
เมื่อใดก็ความว่าใครได้ไปตามเสด็จที่บ้านแกบ้าง ก็เทยอไป
กราบไหว้ขอขมาไม่ได้ออกหน้า ดูจนน่าสงสาร ฉนั้นถามว่าทำไม
จึงได้รู้ว่าพระเจ้าอยู่หัว แกบอกว่พอเสด็จแล้วพวกเพื่อนเขา
พากันมาถามข่าว ม่ผู้ทเขาจำพระเจ้าอยู่หัวได้มาบอกย่นย่น

ว่าพระเจ้าอยู่หัวแน่ แกเห็นด้วยเงินที่ได้พระราชทานถึง
 ๕๐๐ บาท ๑ เกินกว่าผู้ใดนอกจากพระเจ้าอยู่หัวจะพระราชทาน
 ด้ยงคกใจจึงรบจัดเรือพาดกหาดองมากรงเทพฯ ในวันรุ่ง
 ฆน แยกังจะไปกราบทูลดวงวอนเจ้านายทตามเดัดจ ขอให้พา
 เข้าเฝ้า จะไปกราบทูลขอขมาพระเจ้าอยู่หัวด้วย แต่จะ
 ได้เฝ้าแล้วหรือยังฉนยังไมทราบ

ท.อ.

จดหมายฉบับที่ ๔

บ้านถนนเจริญกรุง กรุงเทพฯ ฯ

ณ วันที่ ๒๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๓

ถึง พ่อประดิษฐ์

ด้วยเมื่อศก ๑๒๓ นั้นไปตามเล็ดจประพาสกัน ได้มีจดหมายเล่าเรื่องประพาสครั้งนั้นไปยังพ่อประดิษฐ์เป็นจดหมาย ๗ ฉบับ จดหมายเรื่องนั้นได้ถึงพิมพ์ในหนังสือทศบัญญัติรายเดือน ตั้งแต่เดือนเมษายน ร.ศ. ๑๒๕ เดือนละฉบับจนจบเรื่อง บัดนี้คิดจะรวมจดหมายเรื่องประพาสกันเข้าพิมพ์เป็นเล่มเดียวกัน ฉันเที่ยวหาต้นฉบับครึ่งทงพิมพ์ในหนังสือทศบัญญัติ และถามคนวางอยู่รวบรวมได้จดหมายแต่ ๖ ฉบับขาดจดหมายฉบับที่ ๓ ตอนเล็ดจประพาสเมืองราชบุรี หาต้นฉบับไม่ได้ จึงต้องมีจดหมายฉบับนี้มาส่งพ่อประดิษฐ์ ขอให้อภัยฉันฉันฉบับจดหมายเหล่านี้ ถ้ายกมอยท์พ่อประดิษฐ์ ขอจงส่งใคร่ให้คัดสำเนาจดหมายฉบับที่ ๓ ทั้งไปรษณีย์ส่งมาให้ด้วย ถ้าได้สำเนามาถึงประสงค์ ฉันจะขอบพระคุณพ่อประดิษฐ์เป็นอันมาก

บางทพอประตึษรู้ได้เห็นจดหมายฉบับนั้น จะนึกฉงน
 ว่า จดหมายเรื่องประพาสต้นก็ไดงพิมพ์เป็น ๕-๖ ปีมาแล้ว
 เหตุใดจึงพงจะมากิดรวมพิมพ์เป็นเล่มเมื่อสมัยพระพุท
 เจ้าหลวงได้จ้จสวรรคต่วงไปแล้ว คำอธิบายในข้อขอ
 แฉว่าเมื่อพิมพ์เรื่องประพาสต้นลงในหนังสือวิทยาราย
 เดือน ผู้ทอ่านโดยเฉพาะผู้ใดตามได้จ้ไปในคราวนั้น
 พากันชอบว่าเป็นหนังสืออ่านสนุก มีผู้อาจจะให้พิมพ์รวม
 เป็นเล่มแต่ครั้งนั้นแล้ว เพราะเรื่องได้จ้ประพาสต้น เป็นที่
 สำหรับเล่ากันเล่นอยู่เรื่องหนึ่ง แต่ฉันไม่เห็นสาระพอดังแก่
 ควรที่จะพิมพ์ขึ้นใหม่จึงได้เพิกเฉยเดยมา ครั้นเมื่อสมัย
 พระพุทเจ้าหลวงได้จ้สวรรคตแล้ว เรื่องราวต่างๆ ใน
 รัชกาลที่ ๕ กดยเป็นเรองเก่า “เมอกระนั้น” สำหรับชอบ
 เล่าชอชอชกัน เรื่องประพาสต้นเป็นเรองหนึ่งซึ่งกลับเป็น
 เรองชอชอชกันขึ้น มีเพื่อนฝูงมาชักชวนให้พิมพ์รวมเป็น
 เรองขึ้นใหม่มากกว่าแต่ก่อน ฉนั้นใครควรญตมากิดเห็นว่
 เรองประพาสต้น แม้จดหมายเดิมแต่งเป็นเรองสำหรับอ่าน

กันเด่นเด่น ๆ ก็จริงอยู่ แต่ถ้ามานานในเวลานี้ โดยตั้งใจ
ใคร่ครวญก็อาจจะแลเห็นความกว้างออกไป • เป็นต้นว่า
เหตุใดสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง จึงเป็นทรงใคร่ของอาณา
ประชาราษฎรทั่วหน้า สัมกับที่ได้ถวายพระนามจารึกไว้ใน
ฐานพระบรมรูปทรงม้าว่า “บิรมหาราชาราช” ที่จริงพระ
องค์ทรงรักใคร่ในไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน เหมือนกับบิดารับบุตร
พ่อพระราชหฤทัยที่จะค้นเคยกบหาและถึงเห็นหัวกับอาณา
ประชาราษฎร โดยมีใต้ถือนพระองค์ ยกตัวอย่างดังจะเห็นได้
ในเรื่องประพาสต้นบนเนินพยาน การที่พระองค์ทรงสมาคม
กับราษฎร ไม่ใช่สักแต่ว่าเพียงจะรู้จักหรือสนทนากันปราศรัย
ให้คุ้นเคยเท่านั้น ย่อมทรงเป็นพระราชหฤทัยที่ถวิลถึงความ
ทุกข์สุข และความเดือดร้อนที่ได้รับจากผู้ปกครองอย่างใด ๆ
บ้างทุกโอกาส ผู้ที่เคยตามเสด็จย่อมเคยได้ยินและทราบ
ความนั้น จนได้เคยเห็นบางที่ราษฎรกราบทูลร้องทุกข์ เป็น
ข้อความซึ่งทรงพระดำริเห็นว่าเป็นความทุกข์จริง ทรง
รับพระมาตว่า ทำเอาเจ้าหน้าทตงแต่เดิณบัดตงมาได้ความ
รำคาญใจหลายคราว บางทีถึงต้องผลัดเปลี่ยนพนักงานปก

ครองกมบ้าง เป็นเหตุให้การเล็ดลอดประพาสเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ความสุขสำราญของราษฎรได้อีกเป็นอันมาก ไซ้แต่เท่านั้น บรรดาราชฎรที่ได้อุบัติไปทรงคุ้นเคยในเวลาเล็ดลอดประพาสพระองค์มิได้ทรงละทิ้ง ในเวลาต่อมาเมื่อคนเหล่านั้นเข้ามาถึงกรุงเทพฯ จะเข้าไปเฝ้าเห็นที่ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ พระราชทานโอกาสให้เข้าเฝ้าได้ตามความปรารถนา บางทีถึงรับสั่งให้เข้าไปรับพระราชทานเลี้ยงในพระราชวัง รับสั่งเรียกพวกทนต์เคยเหล่านั้นว่าเพื่อนต้น มอยทองชายหญิงแทบทุกหัวเมืองที่ได้เล็ดลอดประพาส เมื่อครั้งเล็ดลอดยุโรป ร.ศ. ๑๒๖ ได้ทรงหาของฝากมิได้เท่าเป็นต้น เข้ามาฝากพวกเพื่อนต้น เมื่อพวกเหล่านั้นทราบว่าได้กลับเข้ามาเฝ้าเยี่ยมมักได้ประทานของฝาก ไม่เท่าพระราชทานเคยเป็นเครื่องยศสำหรับพวกเพื่อนต้นถือเข้าเฝ้า ทงเวลาเข้ามาเฝ้าในกรุงเทพฯ และเฝ้าตามหัวเมืองเวลาเล็ดลอดประพาสไม่ว่าที่ใด ๆ เมื่อพระองค์เล็ดลอดสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้ ทรงเคารพต่อพระราชนิยมของสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระราชทานพระบรม

ราชานุญาตให้พวกเพื่อนฉันเข้ามาทำบุญให้ท่านในงานพระ
 บรมศพ และถวายพระเพลิงเหมือนกับเป็นข้าราชการ และ
 พระราชทานเครื่องประดับไม้เท้าดัดอักษรพระนาม จ.ป.ร.
 ให้คิดไว้เป็นพระดัด ทังพระราชทานพระบรมราชานุญาต
 ให้เข้าเฝ้าเพื่อทูลทูลพระองค์ได้ต่อไปเหมือนกับเมื่อครั้งสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าหลวงทุกประการ ส่วนราษฎรซึ่งพระองค์ได้
 ทรงคุ้นเคยมาในเวลาประพาส แต่ยังเสด็จดำรงพระเกียรติยศ
 เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ก็ได้รับพระราชทานไม้เท้า
 และพระบรมราชานุญาต เหมือนกับพวกเพื่อนฉันในรัชกาล
 ก่อน มีจำนวนเพื่อนฉันเพิ่มเติมขึ้นในรัชกาลนี้อีกหลายคน
 ฉันเข้าใจว่าธรรมเนียมประพาสฉันและเพื่อนฉัน จะยังมีต่อไป
 ในรัชกาลนี้เหมือนกับรัชกาลที่ล่วงแล้ว

ตั้งแต่เสด็จประพาสต้นคราวศึก ๑๒๓ แล้ว สมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าหลวงยังเสด็จประพาสทำนองเดียวกันอีกหลาย
 คราว บางทีเสด็จประพาสในจังหวัดกรุงเทพฯ เองบ้าง
 ประพาสตามมณฑลหัวเมืองบ้าง ครั้งหนึ่งใน ร.ศ. ๑๒๕
 เสด็จขึ้นไปประพาสเมืองสระบุรี แล้วขึ้นทางด่านแม่น้ำใหญ่

ไปจนถึงเมืองกำแพงเพชร คราวนั้นถูกขโมยไป แต่พอ
 ประดิษฐ์ออกไปอยู่เดี่ยวหัวเมือง ฉันจึงไม่ได้จดหมายรายการ
 บอกไปให้ทราบ อีกคราวหนึ่งใน ร.ศ. ๓๒๗ ได้ตั้งประพาศ
 เมืองนครสวรรค์ ขากลับต้องลงคลองมะขามเตี้ยมาเมือง
 สุพรรณบุรี บ้านผักไห่ อ่างทอง แล้วได้กลับทางบางแก้ว
 เขารุงเกา อีกคราวหนึ่งในศกเดียวกันนั้น ได้ตั้งทางคลอง
 รังสิตไปประพาศเมืองปราชญ์ แล้วกลับออกทะเลมาเข้าปาก
 น้ำเจ้าพระยา แต่ประพาศคราวหลังๆ นั้น ความขบขันน้อย
 ไปกว่าคราวแรกๆ ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือราชธุระยุ่งเสียมาก
 ว่าพระเจ้าอยู่หัวโปรดเสด็จอย่างคนดำมัญ ถ้าเห็นใครแปลก
 หน้าเป็นผัดขาวบางกอก ก็ชวนจะเข้าไปเสด็จว่าพระเจ้าอยู่
 หัว บางทีมหาดเล็กเด็กสาวพากันไปเที่ยว ไปถูกราชธุระ
 ได้เป็นพระเจ้าอยู่หัวก็มี เพราะฉะนั้นในตอนหลังจะหาใคร
 ไม่รู้จักพระองค์สนิทอย่างนายข้าง ยายพลับ ไม่มีอีก อีก
 ประการหนึ่งตั้งแต่ได้กลับจากยุโรปคราวหลัง มีเรือยนต์
 เข้ามาใช้ในกระบวนเสด็จ ๆ ประพาศด้วยเรือยนต์เสียมาก

เมื่อเสด็จประพาสด้วยเรือยนต์แล้ว ก็คงเป็นอันรู้ว่า
 พระเจ้าย่ห่วยย่เอง จึงไม่มีใครมเื่องขบขันอย่างคราวแรก
 วนหนเป็นวนทาบญถวายส้มเด็จพระพุทเจ้าหดวง ใน
 วนตรงกัวนเสด็จสวรรคตครบ ๒ ขวบปี ดคนในกรุงเทพ
 ตงแต่เจ้านายตงมาตอดตงมาจนราษฎร ทำบุญให้ทานกัน
 มาก ทล้าคณินคนเห็นว่า ทพากันไปถวายบังคมพระบรม
 รูปทรงม้าทหน้าพระถานไม่ว่าใครต่อใคร ดผู้คนตันทตาม
 ตงแต่เขาจนกตางคน เห็นจะเป็นธรรมเนียมบัตงนเล่มอไป
 ทจริงพระบรมรูปทรงมาองคนควรนับว่าเป็นของวิเศษได้ ไม
 เฉพาะแต่เป็นทของงตงามตง่าพระนคร หรือเป็นพระบรม
 รูปสมเด็จพระพุทเจ้าหดวงเทานน ถ้ามีใครเร่องราวของ
 พระบรมรูปนว่า เป็นของชาวสยามทกชนบรรดาศักตทวทก
 หนแห่งได้เข้าเรียรายตามก่าตงและใจสมัคร อย่างต่าตงแต่
 คนตะ ๑๐ ตตางคกมี ตร้างชนดวกับความรักใคร่เป็นใจเดียว
 กันถวายส้มโภขส้มเด็จพระพุทเจ้าหดวง รวมเงินได้ก่า
 ๑,๐๐๐,๐๐๐ บาท เกินราคาพระบรมรูปนตัก ๕ เท่า ใช้แต่
 เทานน พระบรมรูปนได้แตวดำเร็จทถวายพระองค์ ได้

ทรงอนุโมทนาและประจักษ์แก่พระราชหฤทัย ว่าความรัก
ใคร่ความภักดีของคนทั้งหลาย มีมากมายกว้างขวางทั่วไป
เพียงไร ผู้ใดเฝ้าเรื่องทกดาวมาน ก็จะได้เข้าใจได้ว่าพระบรม
รูปทรงมาน ผดกับอนุสาวรีย์หรือวัดวาจะสร้างถวายเฉลิม
พระเกียรติยศเมื่อพระองค์ดวงดับไปแล้ว อันจะเป็นท
ระตกและปรากฏแต่แก่ผอง แต่ส่วนพระองค์เองมิได้ทันทอด
พระเนตรเห็น ฉะนั้นได้เข้าไปถวายบังคมพระบรมรูปแล้ว กลับ
มากเขียนจดหมายฉบับนี้ มาเกิดนึกขวนขวายทางการพิมพ์
หนังสือประพาสคนกรุงจะมีส่วนกุศลบ้างกระมัง เพราะเหตุ
ที่จะให้ผู้อ่านเจริญความระลึกถึงในพระบาทสมเด็จพระพุทธ
เจ้าหลวง ถ้าจะมีส่วนกุศลเพียงไรในการพิมพ์หนังสือเรื่อง
นันทนงใจอุทิศส่วนกุศลนั้น ถวายสนองพระเดชพระคุณแด่
สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงตามลัทธิกำลัง ขอให้พ่อประคิษฐ์
จงอนุโมทนาด้วยเทอญ ฯ

นายทรงอานุภาพ

พระราชนิพนธ์

เรื่องเสด็จประพาสต้นครั้งที่สอง

วันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๓๕ ออกจากฉนวนคูด้ด ๒ ท่ม
ไปโนงัวงั่ว ไปบ้านมรณัฏร* พอด้วดมนตรจบเดยงั่ว
คัตดินโตะเฉพาะชนบักกิง & ท่มคัง รดน้ำถั่วกตบเข้ามา
โนงัวงั่วถั่วถั่วถั่วถั่ว ถั่วถั่วถั่วถั่วถั่ว & ท่ม ถั่วถั่ว
เข้ามา & ท่มคัง

วันที่ ๒๘ เข้าโมงคัง ถั่วรูป^๒ รับพวกกกรรมการ
ผู้ใหญ่บ้านและพระวินัยรักชิต^๓ ถั่วเงินชั่ง ๓ ถั่วถั่วถั่ว
ไปตถาตบางเช่นถั่วรูป^๒ถั่วถั่วถั่ว ถั่วช่นเรอช่นใจ^๔ ผ่าน
หน้าถั่วเข้ามาถั่ว ๓ โมง ๑๕ มินิต แต่หน้าถั่วเข้ามาถั่ว

๑. เสด็จไปในการ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร
ชนวังใหม่

๒. ในสมัยนั้นโปรดทรงถั่วรูป

๓. พระวินัยรักชิต คง เจ้าอาวาสวัดเข้ามา

๔. เรอพระที่นั่งย่นทร์ ซึ่งบริษัทบอเนียวถั่ว ต่อมาเปลี่ยนชื่อว่า
“เรอลบแหล่งรัตน”

ปากอ่าว ๗๐ นาที จากวัดปากอ่าวถึงวัดเทียนถวายเป็น ๕๐ นาที
 ขนวัดถายรูป ถวายเงินตั้งถาวร ๒๐ บาท ออกจากวัดเทียน
 ถวาย ถึงบางหัดวงเขียงรากเตียง ๑๕ ถึงดงตาตเตียง ๒๐
 มั่นคนมาก ถายรูปแล้วทำกับข้าว กินข้าวแล้วมีดะบ้ามอน
 ฝนตกประปราย บ่าย ๓ โมง ๑๕ นาทีมาด้วยเรือมาด มีฝน
 ค่อดตก ถึงวัดท้ายเกาะใหญ่ที่จอดเรือเวลาบ่าย ๕ โมง
 จดทัพทศดา ๒ หาดตอกัน มีพณพาทย์มอญ

วันที่ ๒๙ เข้า ขนไปบนวัดถายรูป วัดนี้เรียกตาม
 คำบด ชื่อเวียงจาม เป็นพระรามัญ เป็นวัดที่ดัดเขตประทุม
 พระรามัญมุน เจ้าคณะเมือง กับพระครูเจ้าคณะรอง เจ้า
 คณะแขวง เจ้าอธิการ และอินตบวตอินในแขวงประทุม
 มารับถวายสดับจายทวงกัน แล้วกลับมาตงเรือออกจากท้าย
 เกาะ ๓ โมงครึ่ง มาแวะคดของตะเคียนซ้อผ้า เวลาไปฝน
 ตก ถมดินนาฬิกาจนหิวจึงรู้สึก จึงจอดทำกับข้าวทแพซง
 ใกล้เคียงของตะเคียนเป็นกับข้าวปัจจุบัน มีปลาแห้งผัด ไข่เจียว
 แกลงกะทิ ดำเรือจิกอย่างอร่อย เพราะมอยอมมอแกอยู่บ้าง
 แล้วออกเรือหมายว่าจะแวะวัดพนัญเชิง แต่ฝนไม่หยุดจึง

เสด็จมาเกาะดอย พอถึงฝัปกห้าย อาบน้ำแล้วลงเรือเด็ก
 ขนไปทางคลองพระเนียด ซัดของตามร้านตามแพ แล้วกลับ
 มาเข้าในคลองเมือง ไปจนแพข้างทองนอกค้าหิ้งกแพแล้ว
 จึงได้กลับค้าไม้ไผ่ขนอยบนเรือน เขาถอยแพมาจอดให้อยู่
 ทหาเรือนกรมมรพงค์^๑

วันที่ ๓๐ เขา ขนไปถายรบนณะพานและบ้านกรม
 มรพงค์ แล้วลงเรือไปขนณะพานวงจันทร์ คุดตาดเล็กบ่อน
 เสด็จอยู่ข้างจะซัดไปตักหน้อย ลงเรือจากคุดตาดแหวะซัดของ
 ทตาดเรอด้แยก แล้วขนมาตามแควป่าดัก แหวะกินข้าว
 กตางวันทพระนครหัดวง ถายรปและทำกับข้าว กำตั้งกิน
 ฝนตกวนนมาก มีพารอง ตามพนทรก แต่ทสร้างขนใหม่
 สำหรับพระจันทร์ดอยแล้วดำเรจ กำมดัมภารทขยันจริง ๆ
 จะรักษาไปได้หลายปี แม้ว่าเขื่อนนั้นจะไม่อยู่ได้นาน ลงเรือ
 กำตั้งฝน ออก ๒ โมงครึ่งฝนมาห้ายเกือบถึงศาลาดอย ถึง
 เวตา ๔ โมงเศษ ศาลาดอยนั้นไม่มีพน ถายรปแล้วจึงได้
 อาบน้ำ

๑. คือค้ำหิ้งกสะพานเกลือ ซึ่งกรมขุนมรพงค์ เคยประทับเมื่อ
 เป็นสมุหเทศาภิบาล แต่เวลานั้นย้ายไปสำเร็จราชการมณฑลปราจีนฯ แล้ว

วันที่ ๓๓ เข้า ๓ โมงออกเรือ แวะท่าเจ้าสำนุก^๑ เขา
 รางเห็นรากกำแพงและพระที่นั่ง คงจะเป็นหลังยาวตามแบบ
 มบออยแห่งหนึ่งตมมาก ก่ออิฐถือปูนลงไปจนตลอด แต่มี
 รอยชกอิฐอยู่ในระวางกตางกันว่าเป็นกำแพงข้ามบ่อ บ่อ
 นั้นใช้โดงข้างหน้าข้างในยังไม่เห็นจริง เพราะฝั่งจะค้นพบ
 ชน ยังไม่ได้ตรวจให้ละเอียด ตรงท่าเจ้าสำนุกข้ามเรียกว่า
 ท่าเกย คือเป็นทเกยประทับช้าง เวลาคจะเสด็จพระบาททอง
 ลงเรือข้ามไปท่าเกย แวะถ่ายรูปบางแห่ง มีสะพานजर
 เป็นคัน กรมนรามาคอยอยยท.จ.ก. แล้ว^๒ แวะพักกัน
 หนอยหนึ่งชนมาปลดเรือไฟทอดสดาง มคนมาคอยเชนเรือ
 ตามเคย แต่ไม่ค่อยเชน เพราะฝนตก ๓ วันนพอที่จะให้นา
 ชนได้ กินข้าวกตางวันทอดทางาม ซึ่งเคยจนเรียกกันว่า
 ท่าหดวง ซึ่งเรียกว่าท่าหดวงนั้นเกิดชนใหม่ เพราะพระ
 จุฑจอมเกล้าเสด็จพระบาท ๒ ครั้ง ชนททางามทง ๒ ครั้ง

๑. ตำแหน่งท่าเจ้าสำนุกสร้างแต่ครั้งกรุงเก่า พระยาโบราณฯ พังคัน
 พบก่อนเสด็จไม่ชำนาญ

๒. ท.จ.ก. หมายความว่า ทุนจำกัด มาแต่ห้ายข้อบริษัทรถราง
 พระพุทธบาท ท.จ.ก.

เต็มจะแรมทศแต่ตกลงข้ามเสีย เพราะใกล้ จะให้ไฉน
 มาก จนมาจนจะถึงเจ้าให้ฝนตกมิดมาข้างหลัง ยังเชื่อว่า
 จะหนักขึ้น แต่เพราะที่จอดเรืออยู่ถึงวัดส้มหมื่นประคิณจึงหนัก
 ไม่ทัน ฝนตกหนัก ตกลงก่อนยาค่า ๑๕ นาที ตกหนักจน
 เวล ๕ ทุ่มจึงได้โดยพร้าต่อไป อยู่ข้างจะกันดารที่

วันที่ ๑ สิงหาคม เมื่อคนหนทวาฝนหยุด ๕ ทุ่มนั้น
 เป็นคำเท็จ ถัดตกใหม่หนักอย่างเดียวจนไปจนถึง ๒ ยาม
 จึงพร้าไปจน ๗ ทุ่ม น้ำท่วมสะพานหาค่อยๆ หายไปจนตบ
 นาชนศอกเศษ ดวงนาฝนที่ว่าการเมืองสระบุรีได้ ๘ เซ็นต์
 เขายังพร้าอยู่อีก จนสายจึงได้หายสนิท ดงเรือมาดเรือ
 โมเตอร์อมรโอสถถากขึ้นไปตามลำน้ำ แวะถ่ายรูปเป็น
 ตอนๆ จนถึงแก่งม่วง ภายหลังถึงแก่งชันแก่ง ชนถายบน
 บกที่แก่งเพียว แต่แก่งนาชนตบศิลาเสียมาก ต้องถลัน
 ลงมาชนบกที่บ้านพระยาสระบุรี ตั้งแต่เจ้าให้ไปจนถึงแก่ง
 เพียวหย่อน ๓ ชั่วโมง ชนดูว่าการ และดูตลาดที่จะพอเป็น
 เมืองชนในภายหลัง มีถนนลงมาเจ้าให้ทาง ๒๐๐ เส้น กินข้าวที่

บ้านพระยาดำรงบุรีแล้วตรงเรือต้องมาเด้าให้ชั่วโมงเศษ อาบ
น้ำแล้วออกเรือกระบวนใหญ่ เวลาบ่าย ๓ ชั่วโมงเศษ ต้อง
ตรงมาถึงท่าเรือท่ามกรั้ง อยู่ใน ๔ ชั่วโมงเต็ม กรมมหราแต่ง
โคมญี่ปุ่นหรู แต่พอถึงก่ฝืนตกต้องตั้งให้เกบ แต่เห็นจะไม่
ตกมาก

วันที่ ๒ ดำรงเมืองเข้าชนรถไฟกรมมหราไปพระบาท ทาง
เรียบรอยดึกกว่าแต่ก่อน ถมบาดส์เต็มไป จนถึงฝืนตกเรื่อย
ไปจนกระทั่งเดินชนพระบาททางฝืน มีเหตุสำหรับเป็นสวัสดิ
มงคลในการต้องขจัด ๒ อย่าง คือ มานทกนกกลางรกราว
หลุดประการหนึ่ง อีกตั้งเดินหนึ่งจะถ่วงรถหลังตกวาง เดย
ต้องลงไม่ถึงสี่เศษ มณฑปพระบาทหรือเครื่องบนลงหมด
มรดังกะดีไว้ เหมือนหมวกแฉดเม็ดหน้าเกลียด ขอกที่แปลก
นั้น คือเห็นคนไม่ทพระบาทใบเขียว และคนเด็กคนน้อยชนรถ
ฝัดกับเทศกาดที่เคยโกร่นเกร่น มีคำดาเมรุหุดวงธุระการ^๒

๑. ตั้งแต่เสด็จโดยธรรมาพระพุทธรบาท เผอิญมีเหตุขัดข้องมาท
กราว จึงดำรัสว่าเป็นสวัสดิมงคล

๒. เมรุสร้างเผาศพหลวงธุระการจำกัด (เทียม อัครักษ์) ที่วัด
จักรวรรดิ ทำด้วยเครื่องไม้จริง แล้วอุทิศถวายให้ไปสร้างเป็นศาลาที่
พระพุทธรบาท

ปลูกอยู่ต้นทางเข้าไปหน้าหมุกฏ ซึ่งเขาจัดเป็นที่พักคนชาว
 แปลกขึ้นใหม่หลังเดียว นอกนั้นคงเดิม ถ้าयरูปออกจะทง
 ฝนเกือบทงหน แดวกดบมากินชาวทศาดาทวาแดง กรมมรา
 แจกแพรแถบพมากบคน^๑ ผู้ชายมมตเงยว ผู้หญิงมมบเงยว
 รกชนชวโมง ๓ พักอยู่เกือบ ๓ ชวโมง กดบมาเรือไม่ถ้ง
 บ่าย ๓ โมง ฝนหยดน้อยหยหนึ่งแดวกดบตกอก นาสนแต่
 คนทวมรานทจอดเรือ ต้องยกพนอกชนหนึ่ง คายาม ๓ ม
 ละครณมิตไนด์เคษฐ์รไฟ จัดโรงหรุ แต่โปรแกรมเรือถน
 เวดา คอนต้นเด่นทณมานด่งวาริน นางซ่งเจ้าจอมมารดา
 เซยนคนพะเนาพะนงอยนา^๒ จนเกือบ ๒ ยามจ้งได้ตงมอ
 เเดนคอนชองกรมมรา เรยกชอฮ่อสระเกดว ไม่ทนถ้งมาน
 คองคตบ้นคตป แต่กระนกกด้องยามเดยมาก จนงวงเคมท
 ความคิดเห็นคอนแรกตงใจจะฮอดร้างามร้องเพราะ แต่มัน
 เบอทเป็นตงกบคนและยดยาด คอนทงตงใจจะมเกวตเขา

๑. บริยัทรถรางพระพุทธรบาท ทำเป็นรูปพระพุทธรบาทด้วย อล-
 มิเนียม สำหรับขายคนขึ้นพระพุทธรบาทชอไปแขวนนาฬิกาบนที่ระล็ก มัก
 เรียกกันแต่ว่า “ตื้น”

๒. นางละครคนนั้นชื่อช้อย ต่อมาเป็นตัวเอกของละครปรีดาภัย เวลา
 เมื่อเสด็จพงหัดชน

ไปหฺรในเรือมก จ้งชกให้ช้ แต่ทอ้งเรือมทอวม ถ้าเด้น
แต่ดำพ้ง เห็นจะดไม่ด้ชำนก

วันที่ ๓ เช้า ๒ โมง ตอ้งด้วยเรือใหญ่ นอนไม่ต่น
จน ๕ โมงจ้งตลกชนทำกบช้าว พอถ้งเวดากินกถ้งกรุงเก่า
แฉ้วไปดเคช่นบ้าย ๑ โมง ๔๐ เคษ ดงมาบวงกอก เด่นาบด
กระทวงโยชธา^๑ ไปรบัถ้งดเคช่น บ้าย ๓ โมงเคษ ผู้รکش
พระนกร และเด่นาบดรบัไปด่งเจ้าด้าย^๒ ที่บ้านชวยแฉ้วกถบั
เข้าในวง แชกเมือมพรอ้มแฉ้ว กถบัเข้าไปอาบน้้า แด่งดว
คฺรงยค้เลอด้กทลาค ออกรบัค่นไม้เงินทองเมือมไทร เมือม
ปดค้เมือมดคฺตแฉ้วกถบัเข้าคฺหือมในพระท่นง นอนเห็นอยๆ
กินชองว่างหมายว่าจะออกประชม ๕ โมงเคษ^๓ ได้โทรเดช
พระยาบำเรอภักถ์^๔ ว่ารภพิเคษปากน้าจะถ้งยาคาเคษ จ้งนค

๑. พระยาสุขมณัฏวินิจ คือเจ้าพระยาขมราช

๒. พระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏตามเสด็จลงมารับสมเด็จ
พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ จะเสด็จกลับจากยุโรป
ในวันนั้น

๓. ประชุมเสนาบดี

๔. พระยาบำเรอภักถ์ (เจิม อมาตยกุล) ภายหลังเป็นพระยา
เพชรพิชัย

เดือนกันใหม่ ไปรับตั้งแต่จ้งจะกลับมาประชุม จนเวลา
 ๒ ทุ่มพอจะขณรต ได้โทรเลขมาใหม่ว่าติตรถขรรฆมา จะถึง
 ต่อหม ๕๐ จึงได้พากันชนหอประชุม มีเวลาชั่วโมง ๑ เศษ
 เดกนอย มีเรื่องดำคณุหลายเรื่องต้องรืบริดและได้ตั้งการ
 ให้สำเร็จ จนอก ๑๕ มินิตจะถึงกำหนด จึงได้ไปใต้เคชั้นเคย
 ไม่ทันถก มาถึงเดัยก่อน ๕-๕ นาที แดวยังต้องคอยพวก
 ในที่ประชุมซึ่งไปภายหลังจนพร้อมกันแล้ว จึงได้มาบ้านได้
 เดยงกัน ๒ ทุ่ม ยามเศษออกไปใต้เคชั้นล้ามเด่น ขนรตไฟ
 กลับมาบางปะอิน ชายมาด้วยแต่ด้ริยง^๒ อย่บางกอกถึง
 เกือบ ๕ ทุ่ม จอดเรือกแพพระยาสุรสีห์^๓ ซึ่งเดือนชนมาไว้
 ไต้สะพาน แดวยงมีพวกด้หายหลวง^๔ มาเดยงชนมจน
 เดยงหม แต่ดกเดัยเต็มทอมด้วย แจกหีบเงินและผ้าหม
 วนนอนนดก

๑. คือสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์

๒. พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าสุริยงประยุรพันธ์ (กรมหมื่นไชยา
 ศรีสุริโยภาส) เสด็จกลับมาจากยุโรป

๓. แพเหล่านี้ เดิมเจ้าพระยาสุรสีห์ สร้างเป็นท่อยู่ เมื่อเป็นเทศา
 ภิบาลมณฑลพิษณุโลก รับซ่อมมาเป็นของหลวง

๔. พวกสหายหลวงนี้ มักคำรัสเรียกว่าเพื่อนต้น คือพวกชาวบ้าน
 ที่ทรงคั้นเคย

วันที่ ๔ นอนติดคนด้วย และท้องไม้ได้ปรกติ กินข้าว
 กตางวันแล้วจึงได้ชอกเรือบ่ายโมง ล่องลงมาเลยวเข้าแคว
 ดักก ทำหนังสือไปบางกอก ฝนตกเรื่อยมาจนเวลาย่ำเย็นมายุ
 ทางเลี้ยวเรือไม่กินน้ำ บันจะไปต่อไปก็เห็นว่าฝนตกไม่หยุด
 และจะมีดคา จึงจอดนอนทอดตักรก เวลาย่ำกินข้าวต้มเวลา
 หึ่ง วนจนทรปรารก เห็นไม้โตเพราะฝนตกจนหมดเวลา
 ทอดนมมณฑปอยู่ตรงเรือจอด แต่ยังไม่ว่าอะไรอยู่ในน
 นาชนม่านาทวม จะชนบกถึงต้องใช้เรือ

วันที่ ๕ เข้าโมง ๑ นาตดสะพานเดินได้ ชนไปถ่ายรูป
 ในมณฑปที่พุดเมื่อดานนี้ มีพระป่าเถโดยแะรูปเจ้าอธิการ
 วัดบางปลาหมอ ที่เขาเรียกในคำจารึกแต่ว่าพระอาจารย์วัด
 หมอ ปร่าร้างหน้าตางามขนาดเท่าตัว ท่านอาจารย์คน
 เป็นหมอรักษาว่า ว่าเป็นญาติสมเด็จพระปอวเรศ เพราะเดิน
 ชนไปไม่มีใครได้พระเจริญพร (โดยไม่รู้จัก) ออกเรือ
 ๒ โมงเช้า วนได้เทศา ๒ ถงเรือมาด้วย รัตบดมาก

๑. อาจารย์วัดบางปลาหมอกันนี้ ชื่ออาจารย์สั้น

๒. เทศา คือ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชคุปต์) เป็น
 ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า

๕ โมงเช้าถึงบ้านตาช้าง^๕ หมั่นปฏิบัติทวัตรจนกระทั่งถึงเที่ยง
และลูกตมมาเค้น^๖นอย^๗ททานา^๘ คาร^๙ประ^{๑๐}ร่ำ^{๑๑}แต่^{๑๒}ตั้ง^{๑๓}พาน^{๑๔}ต^{๑๕}ด^{๑๖}ด^{๑๗}
จนถึง^{๑๘}บันได^{๑๙}เรือน^{๒๐}ป^{๒๑}พ^{๒๒}ร^{๒๓}ม^{๒๔} ทาง^{๒๕}บน^{๒๖}เร^{๒๗}ือ^{๒๘}น^{๒๙}น^{๓๐} ห^{๓๑}อ^{๓๒}ท^{๓๓}ป^{๓๔}ด^{๓๕}ก^{๓๖}ไ^{๓๗}ม^{๓๘}
ถ้า^{๓๙}ห^{๔๐}ร^{๔๑}บ^{๔๒}ร^{๔๓}บ^{๔๔}เ^{๔๕}ด^{๔๖}จ^{๔๗}ค^{๔๘}ง^{๔๙}ห^{๕๐}ร^{๕๑}อ^{๕๒}ย^{๕๓}า^{๕๔}ง^{๕๕}ก^{๕๖}ุ^{๕๗}พ^{๕๘}ร^{๕๙}ะ^{๖๐} ค^{๖๑}อ^{๖๒}ค^{๖๓}ด^{๖๔}น^{๖๕}า^{๖๖}พ^{๖๗}ก^{๖๘}า^{๖๙}ท^{๗๐}ุ^{๗๑}ก^{๗๒}เ^{๗๓}า^{๗๔}
๓๒. เร^{๗๕}ือ^{๗๖}น^{๗๗} ค^{๗๘}ิ^{๗๙}ด^{๘๐}ร^{๘๑}บ^{๘๒} ม^{๘๓}พ^{๘๔}ร^{๘๕}ะ^{๘๖}ร^{๘๗}บ^{๘๘} และ^{๘๙}ร^{๙๐}บ^{๙๑}พ^{๙๒}ร^{๙๓}ะ^{๙๔}ด^{๙๕}ม^{๙๖}เ^{๙๗}ด^{๙๘}จ^{๙๙}พ^{๑๐๐}ร^{๑๐๑}ะ^{๑๐๒}ว^{๑๐๓}น^{๑๐๔}ร^{๑๐๕}ต^{๑๐๖}น^{๑๐๗}
๗. เ^{๑๐๘}า^{๑๐๙}ก^{๑๑๐}ว^{๑๑๑}าง^{๑๑๒}ค^{๑๑๓}ด^{๑๑๔}ว^{๑๑๕}ย^{๑๑๖}ก^{๑๑๗}ระ^{๑๑๘}จ^{๑๑๙}ก^{๑๒๐}เ^{๑๒๑}า^{๑๒๒}เ^{๑๒๓}า^{๑๒๔}น^{๑๒๕} ม^{๑๒๖}ด^{๑๒๗}ว^{๑๒๘}ชา^{๑๒๙} ห^{๑๓๐}ิ^{๑๓๑}บ^{๑๓๒}ห^{๑๓๓}มา^{๑๓๔}ก^{๑๓๕}
เ^{๑๓๖}ง^{๑๓๗} เ^{๑๓๘}า^{๑๓๙}ย^{๑๔๐}น^{๑๔๑}ห^{๑๔๒}มา^{๑๔๓}ก^{๑๔๔}ชา^{๑๔๕}ก^{๑๔๖}พ^{๑๔๗}อ^{๑๔๘}ก^{๑๔๙}ิ^{๑๕๐}น^{๑๕๑}ห^{๑๕๒}มา^{๑๕๓}ก^{๑๕๔}ก^{๑๕๕}ก^{๑๕๖}น^{๑๕๗}ไ^{๑๕๘}เ^{๑๕๙}ด^{๑๖๐}ค^{๑๖๑}น^{๑๖๒}ญ^{๑๖๓}า^{๑๖๔}ค^{๑๖๕}เ^{๑๖๖}า^{๑๖๗}น^{๑๖๘}ห^{๑๖๙}า^{๑๗๐}
ด^{๑๗๑}ก^{๑๗๒}เ^{๑๗๓}า^{๑๗๔}ง^{๑๗๕}ค^{๑๗๖}ว^{๑๗๗}เ^{๑๗๘}ด^{๑๗๙}ม^{๑๘๐}ย^{๑๘๑}ค^{๑๘๒}ป^{๑๘๓}ก^{๑๘๔}ป^{๑๘๕}ย^{๑๘๖}เ^{๑๘๗}ด^{๑๘๘}ม^{๑๘๙}ท^{๑๙๐} ท^{๑๙๑}จ^{๑๙๒}ร^{๑๙๓}ว^{๑๙๔}ง^{๑๙๕}ห^{๑๙๖}า^{๑๙๗}เ^{๑๙๘}า^{๑๙๙}เร^{๒๐๐}ือ^{๒๐๑}น^{๒๐๒}น^{๒๐๓}ด^{๒๐๔}บ^{๒๐๕}า^{๒๐๖}ย^{๒๐๗}
๕. น^{๒๐๘}ม^{๒๐๙}าก^{๒๑๐} เ^{๒๑๑}า^{๒๑๒}เร^{๒๑๓}ือ^{๒๑๔}น^{๒๑๕}จ^{๒๑๖}ด^{๒๑๗}ร^{๒๑๘}อ^{๒๑๙}ง^{๒๒๐}ท^{๒๒๑}เ^{๒๒๒}ค^{๒๒๓}เ^{๒๒๔}ย^{๒๒๕}ท^{๒๒๖}า^{๒๒๗}ค^{๒๒๘}ร^{๒๒๙}ว^{๒๓๐}เ^{๒๓๑}า^{๒๓๒}ก^{๒๓๓}เ^{๒๓๔}อ^{๒๓๕}น^{๒๓๖} ซ^{๒๓๗}ึ^{๒๓๘}ง^{๒๓๙}เ^{๒๔๐}า^{๒๔๑}ย^{๒๔๒}า^{๒๔๓}ย^{๒๔๔}ไ^{๒๔๕}
ป^{๒๔๖}ด^{๒๔๗}ก^{๒๔๘}ห^{๒๔๙}า^{๒๕๐}ง^{๒๕๑}เร^{๒๕๒}ือ^{๒๕๓}น^{๒๕๔}อ^{๒๕๕}อ^{๒๕๖}ก^{๒๕๗}ไ^{๒๕๘}ป^{๒๕๙}น^{๒๖๐}ไ^{๒๖๑}เ^{๒๖๒}ด^{๒๖๓} ค^{๒๖๔}ร^{๒๖๕}า^{๒๖๖}ว^{๒๖๗}น^{๒๖๘}พ^{๒๖๙}น^{๒๗๐}เ^{๒๗๑}ด^{๒๗๒}ม^{๒๗๓}ร^{๒๗๔}ะ^{๒๗๕}บ^{๒๗๖}ร^{๒๗๗}อ^{๒๗๘}ย^{๒๗๙} เ^{๒๘๐}า^{๒๘๑}
ร^{๒๘๒}อ^{๒๘๓}ง^{๒๘๔}น^{๒๘๕}ก^{๒๘๖}ร^{๒๘๗}อ^{๒๘๘}เ^{๒๘๙}า^{๒๙๐}น^{๒๙๑}เ^{๒๙๒}อ^{๒๙๓}ง^{๒๙๔} น^{๒๙๕}ี^{๒๙๖}ป^{๒๙๗}ด^{๒๙๘}ก^{๒๙๙}ซ^{๓๐๐}น^{๓๐๑}ไ^{๓๐๒}ม^{๓๐๓}ห^{๓๐๔}ว^{๓๐๕}า^{๓๐๖}ง^{๓๐๗}เร^{๓๐๘}ือ^{๓๐๙}น^{๓๑๐}และ^{๓๑๑}ร^{๓๑๒}อ^{๓๑๓}ง^{๓๑๔}ท^{๓๑๕}
ท^{๓๑๖}า^{๓๑๗}ค^{๓๑๘}ร^{๓๑๙}ว^{๓๒๐}ห^{๓๒๑}ง^{๓๒๒}ห^{๓๒๓}ิ^{๓๒๔}น^{๓๒๕}ง^{๓๒๖}ก^{๓๒๗}ะ^{๓๒๘}บ^{๓๒๙}เ

๑. นายช้างคนนี้ ได้ทรงค้นเคยในคราวเสด็จประพาสครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ เสด็จไปแวะที่บ้าน นายช้างกับนางพลับภรรยาไม่รู้จัก แต่ต้อนรับเสด็จให้ทรงสำราญพระราชหฤทัย ประพฤติตัวเหมือนฉันทมิตรสหายที่เสมอกัน ต่อเสด็จกลับมาแล้วนายช้างนางพลับจึงได้รู้ ทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งเป็นหมั่นปฏิบัติทูลถวาย เป็นคนโปรดมาแต่ครั้งนั้น เรื่องพิสดารของนายช้างปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุประพาสต้นครั้งแรก

พริตติงตรา มีหนังสือถวายพระราชกฤษฎีกาหรือใบอุทิศถวาย
เรือนฉบับหนึ่ง ว่าได้ลงทุนติดทองตราเงิน ๔๐๐๐ บาท
ติดทองพระโต* ตกด้วย มังาน ๗ วันคนแน่นหมดตามไปหมด
จนเขาพากันว่าจะเกิดเหต แต่ก็ไม่อะไรจนติดทองตรา มี
ผู้เก็บเพลงและอะไรก็อย่างหนึ่ง เรือนที่ถวายลงทุน
๑๕๐๐ บาท เสร็จการปราชัยแล้วก็ลงไปทำครัว นางลูกสาว
แกงไก่ยายพัดบั้งเบระนอ แกงขมิ้นผัดน้ำปลาดองก่อน แต่
เลี้ยงยายพัดบั้งไปไม่จำเหมือนครั้งก่อน ตาข้างว่าคราวนี้
ฉันดีกว่าคราวก่อน แต่ยายพัดบั้งว่าคราวก่อนฉันดีกว่าคราวนี้
ได้ให้หีบเงินตรา จ.ป.ร. ยายพัดบั้ง นายข้างตกกระตมเงิน
ลงยาใหญ่ นางลูกสาว ๒ คนผ่าหีบหนังสือขอ อายเจกชน
ของบหรีเงิน พาดกเจกชนมาขอขอ เป็นผู้ขายนาเอนคิด
ให้ขอเจก ถ่ายรูปเรือนและทุ่งครว บ่าย ๒ โมงเศษได้ออก
เรือ ตาข้างตามส่งถึงป่าโมกข์ สะพานป่าโมกข์ทำสูงนามาก
เดิมคิดว่าจะไปให้ถึงอ่างทองเสียทีเดียว แต่เห็นเวดabay

* พระโล บุตรนางข้างนางพลับ ได้ลงมาบวช อยู่วัดเบญจมบพิตร
แล้วได้เป็นเปรียญ

๕ โมงแล้ว ถ้าจะไปคงจะถึงย่ำค่ำเลย จึงหยุดที่ป่าโมกข์
หม่อมอมรวงศ์^๑ มาคอยอยู่ มีราษฎรมากมายเหมือนเทศกาล
ไหว้พระ แต่ถามดูก็ได้รับความว่านักกันมาจับได้เจ้^๒แทนน^๓ จน
กายรูปและนมจัดการพระตามเคย

มีเรื่องแปลกที่มาได้พบตัวจริงของผู้ที่ได้เคยพูดกับ
พระนอน ซึ่งเจ้าคณะได้บอกตงไปหลายเดือนมาแล้ว เรื่อง
คราวนั้นคือ อำแดงคนหนึ่งเป็นหลานพระครุฑาโมกข์ มา
รักษาโบสถ์อยู่ทวดคนในกาตบักซ์ได้บักซ์หนึ่ง เวลานั้น
ด้ประพากันรับเพศตามภาษาเขาเรียก อยู่ทวดหารเขียน แต่
นางหลานพระครุคนนั้นไม่รับเพศ ด้วยมีความวิตกว่าสูงเจ็บ
จึงไปบอกกับทวดงพอกคือพระนอน ขอให้ช่วยรักษา นางนั้น
ตกใจมาก ที่ได้ยินเสียงพระนอนนั้นพูดตอบออกมา แต่มิได้
ตอบทางพระโอษฐ์^๔ เสียงก็งอออกมาจากพระอระดังได้ยิน
จนนอกโบสถ์ บอกคำรายา ถามนางนั้นก็อดเอียนไปว่าจำไม่
ได้หมด จำได้แต่ใบเงินใบทอง พระครูรับว่าจะให้เพราะได้จด

๑. หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐม คเนจร ณ ออยุธยา) ผู้ว่า
ราชการจังหวัดอ่างทอง ต่อมาได้ไปเป็นปลัดมณฑลอยุธยา ไปบวชถึง
อนิจกรรมในราชการ

ไว้ ยำนนไปรักษาถูกหาย ได้แจ้งความให้พระครูทราบ พระ
 ครูไม่เชื่อ พอประจวบเกิดพระสงฆ์เป็นอหิวาตกโรค จึงได้ไป
 ถองพุทศบ้างก็ได้รับคำตอบทททหายปราศรัยเป็นอนันต์ จนถึง
 ว่าอยากพดกับพระครุมาแนแนเป็นคั่น แต่แนมาพระครูได้
 รักษาไข้เจ็บด้วยยานน เป็นอะไร ๆ ก็หาย ห้ามมิให้เรียก
 ขวัญข้าวค่ายา นอกจากหมากคำเดียว และไม่ใช้พดแต่
 ๒ ครั้งเท่านั้น พดเนือง ๆ มา พระครูจึงได้บอกลงไปยังเจ้า
 คณะและภรรยา ผูกใต้พงพระพุทศน, ไม่ต้องเฉพาะว่าคน
 เดียว พระพงพร้อมกัน ๑๕ รูปก็ได้ ให้นางคนนั้นถองพด
 กับพระกเห็นจะขาดกรรมประจักษ์จึงไม่ได้ตอบท กลับลงมา
 มเด็กมากอดได้ให้เส้มา ตกคางงมพายุฝนและฝนตกพรำไม่
 มาก พระครูสั่งจดหมายที่เตรียมไว้จะให้หมกฏราชกุมาร เรื่อง
 พระพดและตำรายา ในเนื้อความทพระครูกล่าวแนแนไม่ยืนยัน
 ว่าพระพุทศของคพุด เป็นคคิดเห็นว่ามีดังเทวดาทถังอยู่พด ยา
 นนเป็น ๒ ขนาน ๆ หนึ่งเข้าโบดัมโบมะกาเป็นยาบัต ขนาน
 หนึ่งเข้าโบมะตุเป็นยาคุม

ลิลิตพระครุฑาโมกขมุนี

(ลิลิตฉบับนี้ พระครุฑาโมกขมุนี เสร็จมโหรีถวาย
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เมื่อคราวเสด็จกลับจากมณฑล
พายัพ แต่เผอิญหาได้เสด็จประทับที่วัดป่าโมกข์ไม่ ลิลิตฉบับ
นี้จึงยังตกค้าง)

วัดป่าโมกข์

วันที่ ๓๐ มกราคม ร.ศ. ๑๒๔

ลิลิตพระครุฑาโมกขมุนี วัดป่าโมกข์ เมืองอ่างทอง
ขอถวายพระพรยังสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ทรงทราบ

๓. เดิมวันที่ ๓๐ ธันวาคม ศก ๑๒๔ บิน เวลาราย
ประมาณ ๖ โมงเย็น พระโคอยู่ในวัดป่าโมกข์ บ๊วยเป็นไข้
อหิวาตกโรค หมอรักษาก็ไม่บรรเทา ขณะนั้นอุปาสิกา
เหี้ยนอยู่บ้านเขกราช แขวงป่าโมกข์เมืองอ่างทอง จึง
มาขอยาคูความดีคาริฐานต่อพระพุทไธยาสันต์ แล้วก็นำ
ใบไม้ที่สมมติว่าเป็นยานั้น เขามาตามให้พระโคที่บ๊วยนั้น
พระโคก็ฉันยาเข้าไป โรคของพระโคก็หายสลดประดังค์ พระ
โคที่บ๊วยกับอุปาสิกาเหี้ยนนั้นเป็นดังเป็นหลานกัน

๒. อุปาธิกาเหตฺยณมาแจ้งความต่ออาตมาภาพ กับ พระภิกษุสงฆ์ในวัดป่าโมกข์ ว่าพระพุทธรูปได้ยาดันนั้น ท่านเป็น หุดวงพ่อฉัน ฉันจะขอรุณีกเอาอันใดไปหาท่าน มีเตียงออก จากพระอุระมาเต็มอยู่ท่านไม่ขัดฉัน อาตมาภาพถามอุปาธิกา เหตฺยณว่า เตียงพูดออกมาจากพระอุระพระพุทธรูปได้ ยาดันได้จริงหรือ อุปาธิกาเหตฺยณตอบว่าจริงเจ้าข้า

๓. วันที่ ๑๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔ เพลา ๖ โมง ๗ โมง เด็กประชุม อาตมาภาพจัดให้พระสงฆ์ในวัดป่าโมกข์ ประมาณ ๓๐ รูป คฤหัสถ์ ๕ คน ศิษย์วัดด้วย รวมพระสงฆ์ คฤหัสถ์ ศิษย์วัด ประมาณ ๓๐ คน พากันไปทพระวิหาร พระ พุทธรูปได้ยาดัน อุปาธิกาเหตฺยณไปด้วย ขณะนั้นอาตมาภาพ จึงให้พระสงฆ์ จุดโคมไฟให้แสงสว่างทั่วไปในพระวิหารนั้น อาตมาภาพได้ให้พระสงฆ์ตรวจดูว่า จะเป็นผู้ใดทำกถามารยา เวันช่อนเข้ามาพูดกับอุปาธิกาเหตฺยณ ถัดจากอุปาธิกาเหตฺยณ จะเป็นคนที่เจตจิตริต พระสงฆ์ก็ตรวจดูตามทาง คือพระ วิหารและฝาผนังองค์พระทั่วไป ก็ไม่เห็นมีคนที่เข้ามา แอบแฝงอยู่ในที่นั้นได้ แล้วอาตมาภาพจึงให้พระสงฆ์ปิด

ประคพระวิหาร และให้รักษาคอยสอดแนมอยู่ในพระวิหาร
ทั่วไป เป็นเหตุที่ไม่เชื่อคำอุปาสกาเหตฺยณ หวังใจจะจับเท็จ
อุปาสกาเหตฺยณ

๔. อุปาสกาเหตฺยณ ๑ อาตมาภาพ และพระสงฆ์
๓๐ รูป คฤหัสถ์ชาวบ้านศิษย์วัดรวม ๓๐ คน พวกเข้เข้าไป
ในพระวิหารพร้อมกัน มีแสงไฟสว่างทั่วไป ไปนั่งอยู่ที่ตรง
พระพักตร์พระไฉยาด้านข้างประมาณ ๔ ศอก อุปาสกาเหตฺยณ
จุตรูปเทียน เอาใบพลู ๑ ใบ ทำปูนปั้น ๔ เหยยม หมาย
๑ ซีก ยาสับได้พานบูชา แล้วออกอุทานวาทะตั้งอธิษฐาน
ว่าดังๆ พยานที่ไปก็ได้ยินในคำอธิษฐานนั้น ว่านิมนต์หลวง
พ่อเอาเถลัซในพานนั้นไปฉัน ให้พระครูบาโมกขมุนีประมาณ
๒ มินิต หมายที่ในพานก็หายไป อาตมาภาพกับพยานได้เห็น
อัศจรรย์ชนแรก แต่ใจตนไม่เชื่อ แล้วอาตมาภาพถามอุปาสกา
เหตฺยณว่า นั้นจะพดด้วยได้หรือไม่ได้ อุปาสกาเหตฺยณ
ก็ร้องชนว่า นิมนต์หลวงพ่อพุดกับท่านพระครูจะได้หรือไม่ได้
ขณะนั้นได้ยินเสียงปรากฏอยู่ที่พระอุระ ดำเนียง
กระแต่เสียงตอบว่าได้

๕. ขณะนั้น อาตมาภิกขุยกมอสนนมัสการ ร้อง
 เรียกหลวงพ่อกะเรพ ๓ มีเสียงปรากฏออกจากพระอุระตอบ
 ว่า เรียกทำไม อาตมาภิกขุได้สวนต่อไป ถามว่า หลวงพ่อใน
 สมัยนั้นหลวงพ่อบอกความสับสนบายดีหรือ ตอบออกมาว่าสับสน
 แล้วอาตมาภิกขุถามว่า หลวงพ่อสับสนแล้ว หลวงพ่อให้
 ความสับสนบายแก่ผมบ้างไม่ได้หรือ เสียงตอบว่าพระศรีเป็น
 สับสนบายอยู่แล้ว อาตมาภิกขุถามว่าจะให้เป็นสับสนบายขึ้นไป
 ยิ่งกว่านี้จะได้หรือไม่ ได้ ตอบว่าไม่ได้ อาตมาภิกขุถามว่า
 เหตุใดจึงไม่ได้ ตอบออกมาว่าเดือนยกกับเดือน ๕ จะเกิดเป็น
 โรคอหิวาตกโรคแล้วอาตมาภิกขุถามว่า ส่วนที่จะเกิดโรค
 อหิวาตกโรคทำไมจึงทราบได้ หยูกยาจะไม่ทราบบ้างหรือ
 ถ้าทราบยาได้แล้ว บอกให้เบ็นทานแก่มหาชนคนทั้งหลาย
 ทั้งปวงสืบไป ตอบว่าไม่ต้องรับประทานยา อาตมาภิกขุ
 ถามว่าไม่รับประทานยาจะรับประทานอะไรจึงจะหาย ตอบ
 ว่ารับประทานนามนครึ่งไห อาตมาภิกขุถามว่าเดือนยกกับ
 เดือน ๕ ยังย่อยอกหลายราตรี จะคิดเวณเพ็ญถวายจะชอบ
 หรือไม่ชอบ ตอบว่า ชอบ ถามว่าจะทำทางขึ้นหรือทางแรม

ตอบว่าให้ทำข้างแรม ถ้ามว่าเครื่องดนตรีนั้นจะต้องใช้หรือไม่
ไม่ต้องใช้ ไม่ตอบ อาตมาภาพถามว่าหรือจะไม่ชอบๆ แต่
ดอกไม้นั้นก็เห็นเขย่นเท่านั้น ตอบว่าใช่ แล้วอาตมาภาพ
ได้ถามต่อไปว่า ทำไมหาชนมาเขย่นเขย่น และที่จะมาขอ
นามนตร์ไปรับประทาน คงแต่เดือนอายุไปถึงเดือนยี่ และ
เดือน ๕ ที่จะเกิดไข้หวัดตกโรคนั้น ถ้ากินหนเดียวครึ่งเดียว
จะคุ้มไปถึงได้หรือไม่ ได้ ตอบว่าได้ พยานพระและคฤหิ์ดล็ก
ไฉน ที่มานั่งประชุมฟังเสียงพูดเป็นอศักรรย์ ไฉนทงพระ
ภิกษุสงฆ์และคฤหิ์ดล็กไฉนทุกๆ คนเป็นอศักรรย์ชนปฐุม ถึง
ไฉนเสียงปรากฏดังนั้น อาตมาภาพยังไม่เชื่อแท้ ย่อมความ
สงสัยอยู่ว่า จะเป็นเสียงภคบิดาหรือเทวดา หรืออารักษ์
เทวดาและอมนุษย์พดแทนอย่างใดอย่างหนึ่ง อาตมาภาพไม่
เห็นตัว ไฉนแต่เสียงอศักรรย์จากพระอุระพระพุทไธยาดัน
ดังนั้น ดันเวดาวนปฐุม

๖. ค่ำมาวันท ๑๖ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๔ เพธา & ทัม
อาตมาภาพพระสงฆ์ ๑๕ รูป คฤหิ์ดล็ก ๒๐ คน อุบาสิกาทเญน
ด้วย พวกนั้นเข้าไปในพระวิหาร ตรวจไปในพระวิหารมี

แสงไฟสว่างตามทิศจรจตุมาแต่เดิม ก็ไม่เห็นผู้หนึ่งผู้ใดที่
 เข้ามาแอมแอมเฝ้าเรือนช่อนั่งกายอยู่ในพระวิหาร และองค์
 พระพุทธไสยาสน์ตรวดจกไป พร้อมด้วยพระสังฆคฤหัสถ์
 พากันจุตรูปเทียนนมัสการบูชาปีติประคต ร่ายกันอยู่ทั่วไปใน
 พระวิหาร คอยดคนทูลจิต อาตมาภาพนั่งอยู่ตรงพระพักตร์
 พระพุทธไสยาสน์ อบรมภาวนาเหตุนกรองชนดิ่ง ๆ ว่าหดวงพ่อ
 เสด็จดังออกมาจากพระอุระว่าฮือ คำตอบก็ดังปรากฏออก
 มาว่า อยากจะพูดกับพระครุฑาโมกษมนัส ชณะนั้นอาตมา
 ภาพถามว่า ผมจะทำรูดังกระดดาชาย ทำเป็นรูดกนไรรอบ
 องค์หดวงพ่อ ๆ จะชอบหรือไม่ คำตอบว่าชอบ คำถามกับ
 ว่าจะทำถวาย อาตมาภาพถามว่า เดิมหดวงพ่ออยู่วิหารเก่า
 ที่ฝั่งมรรคา อยู่เคียงศาลาโรงธรรมหรือเห็นอกฏกระผม
 ชนไป เพราะเจ้านายเสด็จไปมาครัดถามวิหารเก่าอยู่ที่ไหน
 กระผมเพ็ดทูลของขัต ถ้าจะถามเดิมตอบว่าอยู่เมืองดาว
 อาตมาภาพถามว่า เมืองดาวท่อนั้นนมคเเรียกว่าเมือง
 อะไร คำตอบก็ไม่มีปรากฏออกมา อาตมาภาพถามว่า
 เหตุใดจึงได้มาอยู่วัดป่าโมกข์ได้ ตอบว่าตอย่นามา ถามว่า

ดอยนำมาพระปะรอยทไหนด ^๕ตอบว่าถ้าอยากจะรู้แล้วให้เข้าไป
 แต่พระครองคเคยว ^๕จะเล่าของเก่าแก่ให้ฟังทรงฉัน ^๕ตอบว่า
 พระพูดให้เลียงดังจะไม่ให้กลัวด้วย ^๕อาตมาภาพได้สวนต่อไป
 ถาว่า ^๕กระผมซ่อมแซมปฏิสังขรณ์บิดทองให้เป็นที่งดงาม
 ชนกกว่าแต่ก่อนดังนี้ ^๕หลวงพ่อก็จะชอบหรือไม่ชอบ ^๕คำตอบ
 ว่าชอบคล้ายกับหัวเราะด้วย ^๕อาตมาภาพกับพยานพระสังฆ
 และฤๅษี ^๕หัดถมขอกโดยนิตย ^๕ได้ทราบเหตุที่เป็นอศักรรย์
 บังเกิดขึ้นในวัดดังนี้ ^๕อาตมาภาพได้ทำรายงานไว้บอกคิด
 ถวายพระเดชพระคุณเดิมเจ้าพระบรมทรงทราบ ^๕ชอบญ
 บารมพระเดชพระคุณเป็นทพ ^๕เพราะเป็นการอศักรรย์จะ
 เป็นเลียงภคปัส้าหรือเทพารักษ์มนุษย์อย่างใด ^๕ก็ยังไม
 เชื่อแท้ ^๕เป็นเลียงเถื่อนดอยไม่เห็นควเห็นคน ^๕มีเลียงพูดดัง
 ออกมาจากพระอุระพระพุท ^๕ได้ยาดันดังนี้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

ขอถวายพระพร

พระครูปาโมกขมนี่

ใบส้มโอ ๓ ใบโคณฑัส ๓ ใบมะกรูด ๓ ใบเงิน ๓
 ใบทอง ๓ ใบมะขาม ๓ ใบมะกา ๓ ใบมะนาว รวม ๘ ดั่งนี้
 เป็นยาต้ม

ต้องตวงคุณพระ ดงด้วยพุทธรักษา ธรรมคุณ สังฆคุณ
 และลักกัฏฐาจนจบพุทธรักษา หอ้งตนนลงกระดาศมีดปาก
 หม้อ และธรรมคุณ สังฆคุณ ลักกัฏฐาจน ดงได้กระดาศ
 ไว้กันหม้อ ต้มแล้วรับประทานครั้ง ๓ รุ่งราตรีหน้าแถวเอา
 กระดาศที่ปิดปากหม้อได้ลงในหม้อต้มเคี่ยวไปกับยา

เมื่อเวลาจะประกอบยาน จดดอกไม้รูปเทียนแล้ว
 ระดักถึงเจ้าของยา เมื่อรับยาบอกว่าเป็นโรคดังนั้นดั่งนี้ แล้ว
 จังรับ

ขวัญข้าวหมาก ๓ คำ หาดด้ายกับเมี่ยงดาวพันด้าย
 ส้มเปดาะได้พาดแขวนไว้ดั่งๆ

ถ้าหายโรคแล้ว หมากคำนั้นต้องส่งขวัญข้าว เกด
 นนแห้งเสียแล้วหาอันแทนก็ได้ แต่ต้องหาเหมือนกับยงทอง
 ขวัญข้าวไว้

เมื่อพระอาพาธเป็นไข้หวัดตกโรคนั้น ได้ยำนานัน
บริโภคนาย ไบซุน ๑ ไบเซ็ม ๑ ไบบานไม่รู้โรยขาว ๑
ไบมะคุม ๑ รวม ๔ ตั้งเป็นยาต้ม

ยา ๒ ขนานนี้ปรุงเต็มอากาศ

วันที่ ๖ เข้า ๒ โมงออกเรือ เข้า ๔ โมงถึงอ่างทอง
แวะทอดตลาดถ่ายรูปและซื้อของบ้าง เด็กบ่อนเลี้ยงตลาดโรย
ไป ๓ ใน ๓๐ ไม่นานนัก ออกจากตลาดลงเรือมาตามหาว่า
การเมืองซึ่งย้ายขึ้นไปตรงข้างเหนือหา โรงเดี่ยวซึ่งอยู่ตรง
ข้ามปากถนนเริ่มทำเมื่อนั้นไปเมืองเหนือ บดินทร์เจ้าแก้ว ทว่า
การเก่าเปลี่ยนเป็นที่พักสำหรับข้าหลวงตรวจราชการ ทว่า
การใหม่ทำห่างแม่น้ำเขาไปเป็นตงดงงามแน่นหนาดี แต่ศาล
ยังคงเป็นไม้อยู่ ตรวจจดออฟฟิศและศาล ๒ แห่ง ทั้งถ่ายรูป
เสร็จแล้วจึงได้ลงเรือขึ้นไปบ้านข้าหลวง ซึ่งอยู่คนละฟาก
ไกลขึ้นไป บ้านนาคอกทอดบพดลเมื่อครั้งไปเหนือ ซึ่งทำเป็น
สวนบนฝั่งหลังทจอดเรือ มีชอยมากเป็นทออาศัยร่มใต้ เรือน
ทำขึ้นใหม่เป็นเรือนไม้สบายดี กัดบดงมาทพกแพท่าครวณ
ข้าวกลางวัน แพนเป็นแพครวณพิษณุโลก บ่าย ๒ โมงออก

เรือ บ่าย ๔ โมงเศษจอดที่ไชโย ขึ้นไปนมัสการพระแท่นาัยรูป
มีคนมากทางคำเกศมหาพุทธรูปมา แด่มหาอ๋ม^๑ ซึ่งมาเป็น
นายบ้านก้อยด้วย เวลาพลบฝนตก

วันที่ ๗ เช้า ๒ โมงออกเรือจากไชโย ๔ โมงถึงวัด
ชดวนพรหมเทพาวาสของท่านพิมด (อัน) ขึ้นถ่ายรูป มีพี่น้อง
ท่านพิมดมารับมาก ต้นโพธิ์กิ่งตอนวัดนี้เวศน์ใหญ่โตงามดี
มาก แต่แข็งไปข้างหนึ่งเพราะหลบต้นมะม่วง อยู่ไม่ถึงครึ่ง
ชั่วโมงออกจากวัดชดวน ขึ้นตลาดหมื่นหาญสนุกครึกครื้น
กว่าแต่ก่อน ตลาดนี้คิดได้เพราะเป็นท่าเกวียนมาแต่เมือง
ฉะบuri ทางแต่ท่านไปถึงวัดได้โดยมาชั่วโมงหนึ่ง มีผักสด
ปลาสดมาขายจากฉะบuri แดงเดินต่งแต่ตลาดมาถึงทวารการ
อำเภอ หยุดทำกับข้าวกินทอดถึงหน้าหอพิทักษ์ไตรเดช ยัง
ไม่ทันถึง ๒ โมงลงเรือมาขึ้นมาเข้าปากน้ำบางพุดซา ซึ่ง
เคยวนเรือเมตเตนได้แถว แวะที่ไร่พริกแถวฉะบuri มาจอดที่

๑. นายเกศ เปรี๊ญ เมื่อบวชได้เป็นพระราชาคณะที่พระมหา-
พุทธรูปภิบาล เจ้าอาวาสวัดไชโย มหาอ๋มนั้น เดิมบวชเป็นเปรียญอยู่วัด
บูรณศิริ ฯ

เมืองดังใหม่ ขึ้นเนินบก่ายรพจนถึงวัดตัดตลาด ที่ตลาด
 กตกรกครนด แต่อย่างทองไม่ได้ ทว่าการต่าง ๆ ทำขึ้นใหม่
 บ้าง แต่เป็นไม้เล็กๆ แต่จนผู้ว่าราชการยังเป็นจนพังโซม
 เต็มทำใหม่ยังไม่แล้ว ถนนดแต่สำหรับไม้ฝน ถ้าฝนท
 จะเป็นโคลน (ที่วัดข้างใต้เมือง) มีพระแก่เบาๆ อยู่องค์หนึ่ง
 กรมประจักษ์ตั้งให้ บินพระครูคยพลามว่าได้เป็นผบงคบริหาร
 พระบาท มงคลทพยมงคลเทพกรจก มีเครื่องยศมาแจก
 ทหารมาก เมื่อไปพบหมดเสียแล้ว พกทำครัวทแพชด,
 พิษณุโลกเหมือนกัน วนหมกบชาวตมาก และฝนไม่ตก
 เป็นวันแรกตงแต่มา

วันที่ ๘ เข้า ๒ โมง ออกเรือ เขาเตรียมจะให้พัก
 ถางวันวัดเวฬุวันวิทยาราม แต่เห็นยังเข้านก จึงได้เลยขน
 มาจนถึงทว่าการอำเภอเมืองอินทรี และจอดเรือทนถายรพ
 ให้พระยาโบราณมาตรวจดูหน้าวัดปลาสุก ว่าจอดได้ เดือน
 เรือมาจอดวัดปลาสุก ๕ โมงเศษ วัดนี้เป็นทพระครูอินทมน้อย
 ชื่อใหม่เรียกวัดด้นามชัย ดเป็นวัดโบราณมาก ต้นไม้ใหญ่
 แต่ฝีมือเลวๆ เอาโบสถ์เข้าไปไว้ในหมู่ไม้ดกทางนวมมาก เดิม

เข้าใจว่าหลังจากนี้ที่สุดซึ่งเป็นผนังตกจะเป็นโบสถ์ แต่ไม่ใช่
 กตายเป็นวิหารไป เพราะอโบสถ์นั้น เสาไม้รวางเหมือน
 การเปรียญ ตรงต่อออกมาข้างหน้า มีหน้าพระเม้องดรรคังม
 อยู่หน้าหนึ่ง บันองค์พระเป็นปูนต่อชนได้ ถ้ามได้ความว่า
 ไปเอามาแล้ววัดตรงข้ามปาก ได้บอกให้พระยาโบราณมา
 ทำพระเศียร ทำกับข้าวในหม้อต้มไม้ถ่านวัดข้างกุฏิ พระครู
 อินทมนนเป็นหม้อ แต่เป็นหม้อหามากกว่าหม้อเค็กเป่า ชาว
 บ้านบดอ ฟังคำผู้ใหญ่บ้านมาดอต่าง ๆ แก่ชอบุญ เดิมดอ
 ให้เป็นชอบุญดอ เรืองดอท ๑ นั้น คือว่า ไหรถวายฎีกาว่า
 จะได้ผู้มบุญ จึงได้เด็ดจออกไปเมืองตะวันตก ได้ถูกเงาะ
 มาคนหนึ่งโปรดมาก ถึงจะทำอย่างไรๆต่อหน้าชนนางกรบตั้ง
 ไม่ให้ใครว่ากล่าวห้ามปราม การที่เด็ดจมาครองน เมืองพชย
 มีบบอกลงไป ว่าเกิดคนโพธิชนคนหนึ่งไปชาวเป็นเงิน จึง
 ได้เด็ดจมาทอดพระเนตรตนโพธิเงิน อีกนยหนึ่งว่าจะมา

๑. ลูกเงาะคนนี้ คือนายคะนัง เป็นลูกเงาะชาวเมืองพัทลุงทรงเลียง
 ไว้ในพระบรมมหาราชวังและตามเสด็จประพาสด้วยเป็นนิตย์

ตรวจดูขงทุกขของราชภูร ห้ามไม่ให้กะเกณฑ์และอื่น ๆ กับ
 ดงมาจากวัดบ้าย ๒ โมง ๔๐ ออกเรือมาถึงอำเภอสุวรรณ
 เวดบ้าย ๕ โมงเกินเล็กน้อย ท้าวเวสสุวรรณ คือพระยา
 อมรินทร์^๑ ดงมากอยอยู่แถว^๒ ทน^๓หร^๔ชน^๕ไป^๖กว่า^๗ท^๘อน^๙ด^{๑๐}ย^{๑๑}อด^{๑๒}
 ใ^{๑๓}ง^{๑๔}ไ^{๑๕}ด^{๑๖} ถึงตรวจแทนฉนวนกันและตามไฟ ชนเดินไปประมาณ
 ๒๐ เส้น ไม่ม^{๑๗}อะไร^{๑๘}ที่จะ^{๑๙}พ^{๒๐}ง^{๒๑}ด^{๒๒}เด^{๒๓}ย^{๒๔} ก^{๒๕}ด^{๒๖}บ^{๒๗}มา^{๒๘}ด^{๒๙}ท^{๓๐}ห^{๓๑}าร^{๓๒}ช^{๓๓}ย^{๓๔}น^{๓๕}า^{๓๖}ท^{๓๗} ซึ่ง
 เจ้า^{๓๘}คำ^{๓๙}ร^{๔๐}บ^{๔๑} พ^{๔๒}า^{๔๓}ด^{๔๔}ง^{๔๕}มา^{๔๖}เป็น^{๔๗}น^{๔๘}า^{๔๙}ด^{๕๐}ก^{๕๑}ว^{๕๒}า^{๕๓}อ^{๕๔}น^{๕๕} ๆ^{๕๖} ห^{๕๗}ม^{๕๘}ด^{๕๙} เขา^{๖๐}ด^{๖๑}ง^{๖๒}มา^{๖๓}ร^{๖๔}ัก^{๖๕}ษ^{๖๖}า
 ก^{๖๗}าร^{๖๘} ๕๐ คน เว^{๖๙}ด^{๗๐}า^{๗๑}ค^{๗๒}ำ^{๗๓}น^{๗๔}บ^{๗๕}ร^{๗๖}อ^{๗๗}ง^{๗๘}เพ^{๗๙}ด^{๘๐}ง^{๘๑}ส^{๘๒}ร^{๘๓}ร^{๘๔}เ^{๘๕}ร^{๘๖}ิ^{๘๗}ญ^{๘๘}บ^{๘๙}าร^{๙๐}ม^{๙๑}ร^{๙๒}เ^{๙๓}ย^{๙๔}บ^{๙๕}ร^{๙๖}อ^{๙๗}ย^{๙๘}
 ไ^{๙๙}ด^{๑๐๐}ไป^{๑๐๑}ด^{๑๐๒}อ^{๑๐๓}ง^{๑๐๔}ท^{๑๐๕}ก^{๑๐๖}ท^{๑๐๗}า^{๑๐๘}ย^{๑๐๙}ค^{๑๑๐}ง^{๑๑๑}แต่^{๑๑๒}น^{๑๑๓}า^{๑๑๔}ย^{๑๑๕}ด^{๑๑๖}ี^{๑๑๗}บ^{๑๑๘}จ^{๑๑๙}น^{๑๒๐}ด^{๑๒๑}ก^{๑๒๒}แ^{๑๒๓}ถ^{๑๒๔}ว^{๑๒๕}พ^{๑๒๖}ด^{๑๒๗}จ^{๑๒๘}า^{๑๒๙}ค^{๑๓๐}ด^{๑๓๑}อ^{๑๓๒}ง^{๑๓๓} พ^{๑๓๔}ิ^{๑๓๕}จะ^{๑๓๖}ค^{๑๓๗}ะ

๑ คือพระยารัตนกุลอดุลยภักดี (จรัส รัตนกุล) เวลานั้นเป็น
 สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครสวรรค์ ซึ่งดำรงเรียกว่า ท้าวเวสสุวรรณนั้น เพราะ
 เมื่อครั้งเตรียมการรับเจ้าต่างประเทศ ที่พระราชวังบางปะอินครั้ง ๑ พระยา
 รัตนกุลฯ ยังเป็นผู้ว่าราชการเมืองอ่างทอง พระยาพิสุทธิธรรมธาดา (สว่าง)
 ผู้ว่าราชการเมืองลพบุรี พระยาวชิรธารักษ์ (ดิศ นามสนธิ) ครังยังเป็นผู้ว่า
 ราชการเมืองสระบุรี กับพระยาสุรสีห์นาลย์ (เจิม บุนนาค) เมื่อยังเป็นผู้ว่า
 ราชการเมืองสิงห์บุรี ทั้ง ๔ คนนี้ได้เป็นนายด้านทำการแต่งพระราชวัง มีพระ
 ราชดำรงเรียกว่า “จตุโลกบาลทั้ง ๔” พระยารัตนกุลได้รับสมมติเป็นท้าว
 เวสสุวรรณ

๒. พระองค์เจ้าคำรบ เวลานั้นยังเป็นหม่อมเจ้า ตำแหน่งนายพล
 ผู้บัญชาการทหารบกมณฑลนครสวรรค์

ชอบเป็นทุกคน หนายมแย้มแจ่มได้เหมือนคนคุยเคย เป็น
คนหนุ่ม ๆ ทั้งสิ้น

วันที่๘ ระยะทางมากกว่าวันก่อน เป็นอันจะไปได้เพียง
เมืองกำแพงเพชร^๑ จึงคิดรอนตอนต้นทศเคยเห็นให้น้อยเข้า
ออกฤๅเวลา ๒ โมงเช้า ถึงวัดพระธาตุเวลา ๔ โมงเศษ พระครู
อินทโมลี^๒ จิตรับแข็งแรงถึงทำปะรำเป็นฉนวน ผูกฉัตร
และคนกล้วย แด่^๓ เสด็จ^๔ แทน^๕ เก่ง^๖ นน^๗ พระครูเองเดินออกไปบอกร้อง
วันทยาหัตถ์ใหญ่ใหญ่บานและนักเรียนค่านับ ได้ถ่ายรูปและ
บูชาตามเคย พระชัยนฤนาท^๓ ออกความเห็นใหม่ว่า ท
พระชา^๕คุณ^๖ไม่^๗ใช่^๘เมือง^๙ชัยนาท เพราะ^{๑๐}ใกล้^{๑๑}เมือง^{๑๒}ดรรชนี^{๑๓} ระยะ
ทาง ๔๐๐^{๑๔}เส้น^{๑๕}ได้^{๑๖}ไป^{๑๗}คน^{๑๘}พบ^{๑๙}ใหม่^{๒๐}แห่ง^{๒๑}อื่น^{๒๒}แถว^{๒๓} ถ้า^{๒๔}ถึง^{๒๕}ยัง^{๒๖}ตรวจ^{๒๗}ตรา

๑. มีพระราชประสงค์จะเสด็จประพาสหัวเมืองทางลำนํ้าบึงตอนเหนือ
ปากน้ำโพมาช้านาน แต่ต้องหาโอกาสให้ได้ครวญและเวลาปราศจากความ
ไข่เจ็บ จึงได้ร้อมมาครวญ

๒. พระครูอินทโมลี (ข้าง) ต่อมาได้เป็นพระราชาคณะที่พระอินทโมลี
คงอยู่ดังนี้

๓. พระชัยนาท (ม.ล. อัน เสนีวงศ์ ณ อยุธยา) ผู้ว่าราชการเมืองชัยนาท
ต่อมาเป็นพระยาขอดเมืองขวาง

ให้แก่นกน้อย ทวดพระชาตุนเป็นท่านบงกชนาทวยภรรต ซึ่งอยู่
ใกล้วัดให้ไปตงน้ำแพรก ของเขาชอบกตด้อย เจ้าครอง
เมืองเหต่าน คงตงประจำแม่น้ำตองค คือนาส์พรรณเองค
หนง น้าแพรกของคหนง นาสยนาทองคหนง พระชาตุนเห็นจะ
ได้สร้างกายหตงเมื่อชกตระกูลสโหทัยตงมาเป็นเมืองชวคราว
& โมงครังออกจากวัดพระชาตุน ไปจอดที่ๆ จดไว้สำหรับให้
แรมตงทวากการข้าม เพราะฟากตวันออกกรันนค เขาเตอน
แพมาจอดไว้ด้วย ชนทากบชาวแตะอาบน้ำ บ่าย ๒ โมงครัง
ได้ออกเรือแหวะทโรงทหารชนตวจแถว แตะตวจโรงซึ่ง
แต่วใหม่ ดคนซึ่งเข้าใหม่ คนชนเกณฑคราวหตงนมตงๆ
มาก อายุ ๑๔ ตยงตงก กตบจากโรงทหารชนมาถึงหน้าเขา
ชรรมามต & โมงครังข้ามไปถ้ายรบทหาคตงข้ามจนเย็นจิง
ไตชน เขาเรียรายปฏิตงชรณศาตาแตะวิหารชนใหม่ แต่โบสถ์
แตะพระเจดยยังไม่ได้จตการ ไตเข้าเรียรายด้วย เทศกาด
ไห่วพระมี ๓ คราวคอกถางเตอน ๖ ถางเตอน ๑๒ ถางเตอน ๓

๑. เมืองชยันทเก่านั้น ตรวพบอยู่ใต้ตมมหาธาตุงมา คราวหลัง
ได้เสด็จไปประพาส

กลางเดือน ๑๒ เป็นเวลาประชุมใหญ่ ฝนไม่ตกมาหลายวัน
ชาวบ้านนับวันพายุแทบแต่ไม่ตก

วันที่ ๓๐ ออกเรือ ๒ โมงเช้า มาถึงหน้าท่าว่าการอำเภอ
เมืองมโนรมย์ ๕ โมงเศษ เขาเขาแพเล็ก ๆ มาจอดเรียงกัน
๓ ลำแล้วทำนอกชานจนดเป็นแพใหญ่ดี ๕ โมงเช้าลงเรือ
มาไปเข้าคลองสระแกกรังหัวเมืองเศษถึง เขายิมแพวัดไปจอด
ที่ ๆ เคยจอดแต่ก่อน ทำกับข้าวกินข้าวแล้ว บ่าย ๒ โมงเศษ
ลงเรือขึ้นไปเหนือหน้า หยกถ่ายรูปแถวชนตาดาด คราวนั้น
แห่งเดินดูใดทอถึง ดุครกครนกว่าตาดากรุงเก่ามาก กลับ
ลงมาเรือแวะที่หน้าวัดโบสถ์ พบพระครูจันทรหนึ่งแถวกับ
มาโมรมย์ขึ้นเดินบนบก ครกครนกว่าตาดาดเป็นอนมาก ที่
คิดได้เพราะเหตุด้วยหน้าแดง พวกสระแกกรังต้องเดินมาซื้อ
ในทันที เพราะปากคลองบิต เขาได้แต่เรือพายมา ๒ แจว

วันที่ ๓๑ มาถึงวัดพระปรางค์เหลืองเที่ยง พระครู^๒ลง

๑. พระครูสุนทรมนี (จัน) เจ้าคณะใหญ่เมืองอุทัยธานี

๒. พระครูพยุหมาสัก (เงิน) เจ้าคณะเมืองพยุหะ

มากอยยอทแพ ชนบกทากบชาวแควดเหี้ยบนา^๑ กรมหลวง
 ประจักษ์ให้เหี้ยบ ถ้ายรูป พบเจ้าพระยาเทเวศร์ ซึ่งมา
 รักษาควอยทน ดิเด็นคตองชน ถ้ามพระหมอแรกบอก
 เป็นอำมะพาท แต่เป็นมาเสียนานถึง ๓๕ ปี ครนเถียงว่า
 อำมะพาททำไมถึงช้าเพียงนั้น กรบว่าอายนหนาวเป็นใหม่
 หายแควยงจะรักษาทีเป็นเก่าต่อไปอีก ดิเด็นกฏิตะโบดถ
 ทำใหม่ ไม่มีดำระอะไร กตบตงมาร้อนอาบนา เคยให้พระคร
 รตนามนตรอยข้างเหว่งบายมาก^๒ มาชั่วโมงเศษถึงอำเภ
 พยทศร มีพายฝนตกประปราย คอฝนหายจึงได้ชน จะไป
 พระบาททเขาถ้งวางชนไว้ใหม่บนเขาเมื่อ ๒๐ ปีนี้ กตวจะมค
 จ้งเดินไป แต่ทคนทาง ทางทไปเขานเป็นทางไปชนรถไฟ
 ค่ำบตเนินมะกอก ๑๒๐ เด็น มคนชนตงเล่มือ แต่ไม่มส่นคว
 นอกจากหมากพล วนนรบหน่งต้อบางกอก

๑. เวลานั้นมีพระหมอมารับเมืองเขมรรูป๑ มาพักอยู่ที่วัดพระปรารักษ์
 เหลือง รับรักษาโรคเมื่อขจัดต่างๆ ด้วยวิธีเอายาทาที่ฝ่าเท้าของพระนั้นเอง
 แล้วเอาเท้าลงไฟถ่านให้ร้อนจัด เวลาเอามารับเย็บคนไข้ตรงที่เมื่อขจัดจ้ง
 กรมหลวงประจักษ์ฯ รับอาสาจะลงให้เหี้ยบ

๒. พระครพยหานุสาสก์ (เงิน) มีเกียรติคุณในทางวิปัสณา พวกรา
 เมืองนับถือวาระคนเมนตรดินัก

วันที่ ๑๒ เวลาเที่ยงถึงวัดบ้านเกาะ หยุดสำหรับกินข้าว
ได้ทำมาตามทางแล้ว ขนบกพบส้มภารอายุ ๘๗ ปี เคยวัด
เหมือนส้มเตี้ยพญาจารย์* ตามขดข้างหนึ่ง แต่รูปร่างเปดง
ปดงด วัดใหญ่รักษาสะอาด มัดกอย่างเก่า ๒ หดง ในโบสถ์
จารึกว่า สร้างเมื่อศักราช ๑๓๕๕ มีของประหลาด แต่พระ
กระเจายืนรูปร่างดี ได้ขอพระแก้วให้เงินไว้ให้สร้างเปดง
ใหม่ ต่อมากอขวโม่งเค้งถึงนครสวรรค์ จอดแพที่หน้าว่าการ
พบพระยาสวรรค์หลงมาแต่เชียงใหม่ พระยาศรี๒ ขนมาแต่
กรุงเทพฯ ๑ นั้จะไปดูเรือแม่ปะ แต่เรียกเรือไม่ได้ เคยขน
บนบกถ่ายรูปทว่า การ ไปบ้านเทศาคูกกระดาด วันนั้นนอน
บนแพเรือนจิด เพราะมัดฝนแต่ยังไม่ตก นาดด๒ คือกเพราะ
ฝนขาด

วันที่ ๑๓ ไปตาดปากน้ำโพ ขนริมทางจันตัมบุญ
ถ่ายรูปและขอของ ไปจนถึงบ้านยายจซึ่งเป็นที่สุดของตาด
เมอมาคราวทแถมานเวลาไม่พอ ขนแห้งนไปดงทำหน้า

๑. สมเด็จพระพญาจารย์ (เขียว) วักราชวิลาส

๒. พระยาศรีสหเทพ ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย ต่อมาเป็น
พระยามหาอำมาตย์

๓. จันตัมบุญ เป็นพ่อค้าใหญ่อยู่ที่ปากน้ำโพ ต่อมาเป็นที่ขุนพัฒนาวณิช

วัดโพธิ์ เพราะฉะนั้นได้เห็นครึ่งตลาดเท่านั้น คราวนั้นได้เห็น
ตลอด ของขายเป็นของกรุงเทพฯ ของที่เขามาขาย
ถ้าเป็นผักแมนเซดเตอร์ทงหน ไม่ใครจะมีอะไรที่จะซื้อได้
ยายจมาเชญได้จึงกลางตลาด ด้วยความประสงค์จะให้
ได้เห็นซึ่งเกิดชนเมื่อเวลากำหนดว่าจะได้ดู ข้างนั้นเขาบอก
กันว่า เป็นมรดก ที่จริงไม่เคยเห็นโดยนัย พอเดาอย่างเขว
ขนาดใหญ่ กลับมาเที่ยง บ่าย ๕ โมงไปดูโรงทหาร ตั้งอยู่
ต่อค่ายพม่าเก่า เป็นป้อมปราการคนดำรับแรกได้ออกข้างแล้ว
จึงเป็นการส่งบเรียบร้อย ไม่มีการต้นเต็นอันใด การปลูก
สร้างก่อรวมเข้ามาก แต่ยังไม่พอคนอยู่ คนประจำมณฑล
๑๒๐๐ เต็มอัตรา ปลูกต้นสักแถวตรวโรง เติ่งนาชาติๆ
ว่าการ แถวถัดมาแม่ประทจะเป็นเรือพระที่นั่ง เป็นเรือ
ของลูกโตได้มาจากพระยาสวรรค์ทำ ทำเก่งเดินได้ตลอดจำ
อย่างโก เจ้าของขอให้ตั้งชื่อว่า “สุวรรณวิจิตร” มีเรือ
เก่ง ๓ ลำ ของกรมตำรวจ ๑ พระยาสวรรค์ ๒ ลำ ๑ พระ

๑. เรือลำนี้ถวายสมเด็จพระโอรสองค์เสด็จเชียงใหม่

๒. พระยาสวรรค์รักษา (เชื้อ กัลยาณมิตร) ผู้ว่าราชการเมืองตาก

วิเชียร^๑ตำ ๑ เป็นเรือข้างใน แด่เรือท่งจืดประทุนไว้ด้วย

ตำ ๑ เวลาค้าฝนตกไม่สู้มากมีลมจืด

วันที่ ๑๔ เมื่อคนหน่ฝนตกพรำต่อไปอีกย้งรุ่ง พวกทหาร
เขาถือว่าเป็นฤกษ์ปลุกคนลี้กทโรงทหาร เพราะเมื่อเวลาปลุก
หน่ยอดพบ ครนถกฝนคนหน่ดอดยอดกตบดง เวลาเข้าไป
(๓) เขาบวชนาค หน้าแดงแปลกกกว่าหน้ามาก ไซ้แต่
สะพานไม้ถึงหน้า ยังมีหาดขนขวางหนาร่องหน้าคองไปเขาข้าง
เหนือ แต่มไซ้เรืออะไรเข้าไปได้ต้องเข่นและดุษ ให้แต่ผู้หญิง
ชน ถ้ายรูปอยู่ตามสะพานและศาลา พบกองพรานที่เขา
เกณฑ์มา จะให้ตามชนไป มีข้าง ๕ เชือก เขากระโจมนับ
และดงยามด้อมกันอยู่ ได้ถ้ายรูปพวกหัวหน้า ขอย่าให้
คองตามไป อนุญาตให้ปด้อย แจกเงินให้คนดะก่งตำดง
แล้วกลับมัจจเรือ เวลาบ่ายดงเรือไปเที่ยวดตลาดแพในแคว
ใหญ่ มีแพห้างจันชายของฝรั่งแพ ๑ เหมือนกับร้านแควน้อย
เขาข้างเดือกของซึ่งจำเพาะจะไซ้เดินทาง เจ้าร้านเป็นคน
ฉลาด ว่ามารถไฟแล้วนำของชนมาไต่จ่าย มีกำไรโตชน

๑. พระวิเชียรปรางกร (ฉาย อัมพเสวต) ผู้ช่วยราชการเมืองกำแพงเพชร ต่อมาได้เป็นพระยาชั้นฤนทา ผู้ว่าราชการจังหวัดชัยนาท

กว่าแต่ก่อน

วันที่ ๑๕ ต้องโม่งเช้า คิดแผนเงินขอเรือสุวรรณวิจิ
 แล้วย่อเรือๆ ไฟดากชนมาจนพ้นตาด แล้วย่งได้ถ่อ อัน
 ลักษณะถ่อจนฟังเล่าไม่เข้าใจชัด จนเวลาได้เห็นเอง เรือถ่าน
 ไร่คนถ่อ ๕ นายร้อยถ่อท้าย ๓ ที่แท้ได้ถ่อแต่คราวละ ๔ ถ่อ
 ผลัดกันถ่งหนึ่งเดียวคน ๑ ถ่อธงนำไปชวาทถ่อซ้าย ถ่อธงนำ
 ไปซ้ายถ่อขวา ถ่อทชนพณนายกลอยข้ามศีรษะคนทกถ่อ
 เมือยังไม่เคยมาในเรือเช่นนี้ นกวนนายร้อยทถ่อท้ายจะเกาะกะ
 กดยางท้ายมาก แต่ทจริงดกว่ากถ่อท้ายเรือกรรเชียง
 ชงชนมาชนมอยางหลังเรามาก ทชนอยต่างหากนอกถ่อ
 ไม่เกยวของอันใดเลย เรือถ่านเดินเร็วมาก ถ่งเรือชลาไป
 ชนถายรบทหาดทรายงาม ช่งอยเห็นอนครสุวรรณคไม่ถ่ง ๒
 เดียว แล้วย่งเปิดขึ้นไปชนเรือแม่ปะปะทชน เขากรมดำรงกับ
 พระยาโบราณซึ่งไปพบกันทหาดทรายนั้นถ่งเรือไปด้วย ถ่ง
 มือทำกับข้าวไปพดาง ไปอีกหนอยหนึ่งท่นเรือชายยคดเขา
 ค่ดวงมาด้วย พวกทไปจากเรือ ๓ คน ค่ชายอรพงศ์ พระยา
 บรูษ หลวงศักดิ์ ๒ มหาเด็กประจำเรือ ๔ คน ถ่งใจจะให้

๑. เรือชลาลัน เป็นเรือเก้ง เรียกว่าเรือประพาส

๒. หลวงศักดิ์นาขเวร (อนันรพัลลภ) ต่อมาเป็นพระยานิพัทธราชกิจ

หลงดำ แต่ไม่ดำเร็ว จนถึงทพกรรณ เพราะเหตุที่เทศาพาเรือ
 ประพาสมาตาม ประเดญผู้ใหญ่นำเรือขดตาม ต้องได้
 เทศาไปตงเรือสุวรรณฉิก ให้จอดคอยกระบวนหงตั้งยัง
 ถ้าย่อมมาก และถอดเตือกกางเกงคนถ่อ ลงนั่งกางเกงขากวญ
 ผ่านเรือพวกบางกอกขึ้นมาเสียออกหลายดำ มารู้ว่าดำเร็วได้
 เมื่อผ่านเรือนายทหารมณฑลนครสวรรค์ ชงชนมาตามเล็ดจ
 ไม่รู้จักจึงตมมือเดาะหาทหยด ได้ข้างฝั่งขวา เป็นบ้านนายพัน
 อำแดงอม มลักหลานวานเครือมาก เป็นเจ้าของนาโท เพราะ
 แก่เต๋าว่าแก่เลยค่านา ๓ ดั่ง เป็นเจ้าของที่ไร่ยาสูบ ซึ่งเป็น
 ทต (ส้มมติให้) พระยาโบราณเป็นเจ้าตัวผู้ใหญ่ในการ
 เทยวกรรณ ในหน้าทเทศากรุงเก่า ทำท่าทางและพดจาไต่ถาม
 ตมมาก เราเป็นช่างถ่ายรปของเจ้าคุณ จนกระทั่งเขยขึ้นเรือน
 และนั่งต้นทนาเป็นต้นทต้นมตมมาก ข้อความที่ต้นทนาว่า
 โดยย่อ แปรตจใจที่ค่านำทำไมชนไปกว่าแต่ก่อน ยอมรับ
 ว่าหาเงินเดญนไต่จ่าย แต่ใช้ก็มากเหมือนนกน เมื่อก่อนชาว
 ขายเกวียนละ ๕ คำดั่งแทนน ปลนตขิงไม้ แต่ถ้าเจ้าของ
 ไม่ระวังรักษา เช่นควายเป็นต้นถูกระโมย ถ้าระวังอยู่แล้ว

ชะโมยไม่กล้า เคยลงไปเฝ้าในหลวงที่ปากน้ำโพ ได้เฝ้า
 ใกล้ชิดได้ หาดานได้เสื้มา^๒มา ๒ คน เสี้มา^๒นั้นเป็น^๒เครือ^๒ของ^๒คุ้ม^๒กัน
 อันตราย^๒ด้อย่าง^๒ยิ่ง เพราะ^๒เวลา^๒ท่าน^๒ประ^๒ทาน^๒ท่าน^๒ให้^๒พร หาดาน
 ได้^๒มา^๒คร^๒ง^๒หน^๒ ๒ คน เคย^๒วน^๒ต^๒อง^๒แบ่ง^๒ไป^๒ให้^๒หาดาน^๒บ้าน^๒อัน^๒เดีย^๒
 อัน^๒๑ เพราะ^๒ช^๒โรค^๒ ทอ^๒ย^๒ท^๒บ้าน^๒เคย^๒วน^๒ต^๒อง^๒ผ^๒ด^๒ค^๒ก^๒น^๒ผ^๒ก^๒ ใคร^๒ช^๒โรค^๒
 คน^๒หน^๒ได้^๒ผ^๒ก^๒ ท่าน^๒แจ^๒ก^๒ก^๒มา^๒จะ^๒หา^๒ช^๒อด^๒ด^๒ก^๒อัน^๒หน^๒ง^๒ไม่^๒ได้^๒เด^๒ย^๒ ไม่^๒
 มี^๒ใคร^๒เช^๒า^๒ช^๒า^๒ย^๒ อย^๒าก^๒เฝ้า^๒ใน^๒ห^๒ด^๒ว^๒ง^๒ พระ^๒ยา^๒โบ^๒รา^๒จ^๒รับ^๒จะ^๒พา^๒เฝ้า^๒
 น^๒ัด^๒ห^๒มา^๒ย^๒กัน^๒มัน^๒ค^๒ง^๒ว่า^๒จะ^๒ด^๒ง^๒ไป^๒กร^๒ง^๒เก^๒า^๒ แต่^๒จะ^๒ร^๒อ^๒ช^๒า^๒ย^๒ช^๒า^๒ว^๒ให้^๒ได้^๒
 ทุน^๒เด^๒ย^๒ก^๒่อน^๒ แ่^๒ด^๒ง^๒ค^๒ว^๒า^๒จ^๒ร^๒ก^๒ภ^๒ก^๒ด^๒ค^๒อ^๒เจ^๒า^๒เฝ^๒น^๒ด^๒ิน^๒เป็น^๒อัน^๒มา^๒ก^๒
 เพราะ^๒ได้^๒อ^๒ย^๒เฝ^๒น^๒เป็น^๒ส^๒ช^๒เพราะ^๒ท่าน^๒ เป็น^๒ใจ^๒ค^๒ว^๒า^๒ม^๒เช^๒น^๒น^๒ ก^๒ิน^๒ช^๒า^๒ว^๒
 ที่^๒ไ^๒ด^๒ค^๒น^๒ไม่^๒ร^๒ม^๒ค^๒ด^๒ง^๒ ไม่^๒ร^๒บ^๒เช^๒ย^๒ช^๒น^๒ไป^๒ก^๒ิน^๒บ^๒น^๒เร^๒อ^๒น^๒ เม^๒อ^๒ก^๒ิน^๒แ่^๒ว^๒
 ช^๒า^๒ว^๒บ้าน^๒ด^๒ง^๒มา^๒หา^๒ส^๒น^๒ท^๒น^๒า^๒ก^๒ัน^๒ค^๒อ^๒ไป^๒ ได้^๒อ^๒อก^๒เร^๒ือ^๒จ^๒ว^๒น^๒บ^๒า^๒ย^๒ ๒ โม^๒ง^๒
 มา^๒ด^๒ง^๒ที่^๒ป^๒ระ^๒ท^๒บ^๒แ^๒ร^๒ม^๒ย^๒า^๒ง^๒เอน^๒ย^๒ัง^๒ไม่^๒ท^๒ัน^๒จะ^๒บ^๒า^๒ย^๒ ๓ โม^๒ง^๒ เค^๒น^๒ช^๒น^๒บ^๒ก^๒
 มี^๒พ^๒ว^๒ก^๒ช^๒า^๒ว^๒บ้าน^๒มา^๒ค^๒อ^๒ย^๒อ^๒ย^๒บน^๒ผ^๒ัง^๒มา^๒ก^๒ มี^๒ร^๒า^๒น^๒ช^๒า^๒ย^๒ช^๒อ^๒ง^๒ก^๒ิน^๒ น^๒ัก^๒
 เร^๒ย^๒น^๒พ^๒ว^๒ก^๒หน^๒ง^๒เค^๒น^๒ช^๒น^๒มา^๒จ^๒า^๒ก^๒ว^๒ด^๒ เหน^๒อ^๒ต^๒า^๒บ^๒ด^๒พ^๒ง^๒ม^๒ว^๒ง^๒ท^๒บ้าน^๒ย^๒า^๒ย^๒
 อ^๒ม^๒อ^๒ย^๒หน^๒อ^๒ย^๒หน^๒ง^๒ เพ^๒อ^๒จะ^๒มา^๒ร^๒อ^๒ง^๒ส^๒ร^๒ร^๒เฝ^๒ร^๒ญ^๒บ^๒าร^๒ม^๒ อัน^๒จ^๒า^๒จะ^๒

ต้องร้องผิดทุกแห่ง แคว้นนั้นผลมากตั้งแต่ยังกวัดแกว่งเหต้อ
เกิน แต่เดินเป็นทหารทเดียว ได้ถามคอบอกว่าเหนื่อยมาก
แจกเงินคนตรัสต้องสั่ง ชาวบ้านมากมายแจกได้มา ถ้ายรป
เรือและดำน้ำ แคว้นกตบลงมาทจอดเรือ ซึ่งทำพนแต่ละฝ่าใบ
พด & ห้อง เติบยังด้านเดียว ดงมอท่ากับชาวแต่เช่นใดกิน
พอพดบ

วันที่๑๖ต้องโม่งเข้า ออกเรือมาถึงวัดบ้านเกาะตงเรือ
ประพาสไปชนวัด หมายถึงถ้ายรปกระบวน แต่เวด่ายู่ข้าง
กระชั้น คนคอยเฝ้ามากนัก ดังกลต้องไม่ใครจะได้เกาะกะไป
หมดเคยไม่ได้รับดี วัดนั้นก็แต่ด้านใหญ่ๆ มีอะไรตาม
เคยของวัด แต่ตนเต็มท เวดาะจะกตบแจกได้มา แยกกันดง
มาเกือบดะพานหัก ครนถอชนมาได้น้อยหนึ่ง ได้นั้นเลี้ยง
วังตะโกน “กนกิน” ว่าเป็นบบริษัตก^๑ แวะเข้าไปเจ
กรมดำรง รพ ขายยุคด พระยาโบราณร้องกันอยู่บนเรือตก
เป็นผู้ตกเรียกกินมาแต่ด เขาจะเรียกให้เป็นยติธรรม ไม่
เดื่อกว่าใครๆ เว้นแต่เรือเจ้าด้าย^๒ ถ้าเรียกกตบจะเอาดำรับ

๑. ตัก คือกรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ

๒. คือพระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ

ไปให้ด้วยหมายจะกิน เมื่อกินและแจกกันแล้วเสร็จ พวก
 ดงเรือประพาสนั้นขึ้นมาจนถึงทพกรอน พวกชนเรือเหลือง
 ออกต่อไป ทำครัวมากดางทาง พอสำเร็จถึงบ้านเก่าเดยว
 แวะเข้ากินข้าว ตกได้รบหนาทเป็นพระราชา แต่ทำท่าไม่สนิท
 เพราะแกล้งอับปติษ^{๒๕} ทักทายปราศรัยก็ตอ้งอ่อนกันมาก ข้อ
 ที่เกิดความนบนเห็นจะเป็นด้วยเมียดากัน เป็นผู้รับผิดชอบ
 นมิตของพวกจนและเจ้าของเรืออยู่หลายเจ้าแกล้งด้วยกัน มา
 เชิญเสด็จไปที่เรือนเขาทำไว้อย่าง ตกดงยอมไป เรากลับ
 เป็นพระราชาตามเดิม มีผู้คนมาก มีพณฑาทย์ไทยพณฑาทย์
 จน และมาพอเป็นอันมาก มีขบเทยนมาเชิญให้ชนบก ไชย
 ไปบนเรือนดงโคะเครื่องบูชา มีโคะเกาหมั่มแพรเคยงนอน
 มั่งแพร อย่างจนทงน ออกศกถวายไว้ให้เป็นทสำหรับพัก
 หลวงไปมาค่อไป จนเม่งกยเป็นหัวหน้า เมื่อได้นมโหมทนาเสร็จ
 แล้วดงเรือโมเคอร์แดนค่อมาอีก มาเกยทคน ๒-๓ คราว
 เดยทวายเข้าอดท่อนา คอ้งมาหยุดแกล้งยชานาน จนกระบวน

๑. คำว่าอับปติษ เป็นภาษาของนาชกะนังเงาะ หมายความว่าอับปรี
 แต่พูดไม่ชัด

มาถึงจังหวัดลงเรือเหตองมาชนทบานทาวด์ ถ้ายรปกครอง
เรือแถวเดินต่อมาทางบก มาเจอพวกเดินบกด้วยกันหลายคน
เคยเป็นกองโต เดินแจกเส้มาวะมา ทนเป็นหมู่บ้านใหญ่
ผู้คนแน่นหนา มาก จนถึงวัดซึ่งดำหริบจะจอดแรม เขาเรียก
ในระยะทางว่าบ้านหัวดง มีคนมาประชุมอยู่แน่นในถานวัด
ต้องไปยืนให้กราบคนตามความต้องการเป็นอันมาก แถบน
แดงไทยอร้อย ก็นั่งถวานแถววน

วันที่ ๑๗ ออกเรือเวลาเช้า ๒ โมง จนใกล้บ้าน
หกวาง เวลา ๔ โมงเช้า ถึงเรือดำประพาส จะไปขึ้น
บ้านหกวาง พระยาอมรินทร์บอกว่บ้านก้านโยเป็นทโกด
บ่งทสด แดทแทแถเข้าใจผิด เป็นในท้องทก้านโยไป ไม่ใช่
บ้านก้านโย ทซึ่งโกดทสดอยู่ไต่บ้านก้านโยลงไปดักครั้ง
เคยว ถิ่นความพยายามที่จะถอยหลังกลับลงไปอีก ดังเกด
ดตามคำบอกเถา บ่งนเห็นจะเป็นถาแม่นาเกายาวเหลอเกิน
ในถาบังเป็นพงชนความคนคนกวางประมาณ ๓ วา ย่นลงไป
ในบ่งน แต่ไม่ข้ามตลอดพอดักถักจม เห็นจะเป็นทซึ่งถอม
ข้างแผ่นดินพระพุทเจ้าถ่อแน แต่บ่ายงกองทองไม่ได้

ความ เพราะเหตุนั้นแกไม่ข้ามฝั่ง เมื่อมาตามทางพบกรม
หลวงประจักษ์ แต่ไม่ได้จับตัว เพราะกลัวจะไม่พบตัว ครั้น
ขึ้นมาอีกหน่อยหนึ่ง พบเรือพกรูวดักอยู่ ใต้ตงทรงกรม
ดำรงแดพระยาโบราณด้วย ให้เอาเรือโมเตอร์ลงไปรับ
กรมหลวงประจักษ์ พาขึ้นไปขึ้นบ้านกำนันโย ได้ความว่า
เดิมเป็นเด็กซุกกำแหงต่อมฉิ่ง แต่ให้พระยาโบราณขึ้นไป
หรือว่าพระยาศักคามาเลี้ยงก่อนแล้ว จึงกลับไม่ได้ ต้องให้
ซุกกำแหงอยู่ในบังคับพระยาศักคดา ตาอันเป็นพระยาศักคดา
ถนัดคนเดียว ทำท่าทางอยู่อย่างดีมาก กินข้าวในร่มไม้
ที่บ้านกำนันโยสบายดี แต่ตากำนันโยเองอยู่ข้างจะพระวั
พระวนมาก ดุเหมือนจะไดรบคำสั่งให้เตรียมตัว เพื่อจะเด็ดจ
ชนทอดพระเนตรบัง ดั่งดัยพวกเราที่ไปก่ดั่งดัย ประเดี้ยว
เรือกระบวนไป พาคนวงตงตงลงไปริมแม่น้ำ แบกจอบ
ไปคอยพินดิน ลักคร่หนึ่งหน้าเล่อตากดบนขนา ว่าเจ้าคุณ
เทศาไถ่ให้ก่ดบนขนา ว่าไม่ได้ดีจแวะ ทำกับชาววนนอรรอย
มาก แต่เวลาดาทานนอรรอย ยังต้องไปรออยทหนาบานกำนัน
โยหน่อยหนึ่งจึงได้แ้ว ถ้ายรพพงศาวดารเวตาเจ้าฟ้าเพชร

เจ้าฟ้าพรตั้งให้นายผลไปเชิญเสด็จเจ้าแม่ผู้เฒ่า^๑ แล้วดวงเรือ
 ต่อมา คิดกันว่าจะข้ามระยะหยดเหวอันไม่ใช่ท่ากำแพงเพชร
 ออกสักวันหนึ่ง จึงตั้งหลวงอนชิต^๒ไว้ ให้บอกกระบวนใหญ่
 เสด็จข้ามอำเภอบรรพตชนมา ท่ออำเภอบรรพตนมคนแน่น
 หนา มหาดหลวงคาซัน ๓ ชน ช่อฟ้าบิดทองทำใหม่ ๆ ชวด
 ทรงกทจะคิด แต่ช่อฟ้านชนพ้าชา^๓ต้องอยู่บ้าง^๔ ไม่ได้แฉะ
 ถัดขึ้นมาออกหนอยหนึ่งมวตรูปพรรณอย่างเดียวกัน แต่หลวง
 คา ๒ ชน ด้วยเห็นพระพุทธรูปเกาตงอยู่ทหิวสะพานจึงได้
 แฉะชนิด เป็นพระเก่าจริง แต่ชำรุดมากไม่ตั้งงาม โบสถ์ที่ห
 อยู่บนเป็นโบสถ์ทำใหม่ไม่มีฝา หน้าบรรณเป็นชามมั่งกุก

๑. เรื่องพงสาวดาร ตอนพระเจ้าเสื่อให้เจ้าฟ้า ๒ พระองค์ ทำ
 สะพานข้ามสบึงหลวง ไม่สำเร็จทันพระทัยให้ลงพระราชอาญา ที่ทรงดำริรูป
 ทรงสมมติให้กรมหลวงประจักษ์ฯ เป็นเจ้าฟ้าเพชร กรมหลวงสรรพศาสตร์
 เป็นเจ้าฟ้าพร พระยาโบราณเป็นนายผล

๒. หลวงอนชิตพิทักษ์ (ชาย สุนทรานุ) เดียวนี้เป็นพระยา
 ลฤทธิพนการ

๓. คำว่า "ช่อฟ้าชนพ้าชาเลื่อง" นี้อยู่ในฉันทของกรมสมเด็จพระ
 ปรมาธิบดีฯ เรื่อง ๑ ทรงชกมาดิโบสถ์ ที่ทำช่อฟ้ายาวเกินขนาด

มาฉวนเห็นเรือเบ็ดจอดทบานแต่นมากหลายลำ ผู้เดินทาง
แถบนี้ ได้เคยถึงข้างบ่ใคร่ใคร่ได้ความ เป็นแต่ถ่อยจนต้องตง

วันที่ ๑๘ เวลาเช้าโมง ๑ ขนไปถ่ายรูปที่วัดอรุณ
ราชศรีทธารามหลังทจอดเรือ แลวเดินขนไปเขานอ ระยะ
๘๗ เส้น ตอนนอกเป็นป่าไผ่ แลวมีสะพานข้ามบึงตง
ไปขนชายป่าแลวกลับตงทลุม เมื่อเวลายานามาครึ่งก่อนทวม
แต่เวลานเฉพาะถูกควรวาตต หนทางยังเป็นโคลนดินยาก
จนถึงชานเขาจึงคือน ตามคำเล่ากันว่า เป็นเขาซึ่งนางพันธุ
รตน ตามมาพบพระดังข มีมนตรมหาจินดาเขยนอยทแผ่น
ศิลา แต่พอไปถึงเห็นฐานพระเจดีย์ย่นย่นยอด มคณยช
ย่นย่นหนักต้นหวง เหตุว่าคำจารกบพระเจดีย์ไม่ใช่เวลา
เคยกน ถัดร่างพระเจดีย์แลวเป็นชนใหม่ ได้ความว่าถึ
ที่พระเจดีย์กไม่มาจารก่อไร หน้าเขามดานกว้าง เพราะมี
ดิพระมาไหว้ประจำปี มีทางเกวียนเดินผ่านทางนั้นเข้าไป
บ้านคือน ซึ่งเป็นนาดีชาวตกมาก ขนไปแต่ดานหน้าเขาทาง
ไม่ชัน ๒ ทบถึถึงถาพระนอน ในตรงหว่างทางที่ทบมีรูปปั้น
เห็นจะเป็นปูนแสดงม้ายศิลาเป็นรูปโพธิสัตว์ ซึ่งเขาดมมคิ

กันว่าเป็นรูปพระดังซ ถ้าพระนอนก็เป็นเพียงผาคน คล้ายหน้า
 เทวดาเกาะดั่งเกาะห้า พระนอนก็ไม่ใหญ่ไม่อัศจรรย์อะไร มี
 พระเด็ก ๆ ตั้งอยู่มาก มีทางออกมาชนไปข้างหลังถา มีถา
 ประทุนอกถาหนึ่ง ถายายชอกถาหนึ่ง ก็ไม่อัศจรรย์อะไร
 เหมือนนกขมิ้นแต่ถายรูปเด่น กัดบั้งไม้ทันท ๕ โมง มาเกาะ
 เพราะแดดร้อน อามนาแถวตั้งเรือประทุนเหลือง ได้ออก
 เรือ ๕ โมง ทำกับข้าวไปตามทาง พวกที่เคยทำครัวกระจัด
 พัดปรายกันไปหมด ไปคมกันคิดจนถึงเวดากิน ชนกิน
 ไคร้มไคร้มผิงบ้านบางแถว จนได้หน่อไม้แทงมาใหม่จาก
 ที่เขาอยู่ชวยมาก แค่นี้ ๆ ชนนั้นจิตใจดีนัก เป็นบ้านเจ๊กมียาย
 แก่เป็นบ้าของเจ๊ก ชาตภิมเมืองนเคมอยู่ใกล้หาดส้มแป้น
 ชิงเป็นเมืองบรรพต แถววัดบับแคบไป จึงขยายออกมาอยู่
 ๕๕๕ เป็นเจ้าของที่ดินมาก เหตุด้วยได้หักรางไธแต่แผ่นดิน
 ยังไม่มีราคา ใครถางไธเพียงใดก็เป็นเจ้าของอยู่เพียงนั้น มา
 บดินต้องซื้อมราคาทางนั้น แง้วถาดอนข้างหลังฝ่ายตะวันตก
 มทถมเวดากินนาจนถึงควายต้องควายน้า ดั้นไปจนจดป่า
 ข้างฝั่งตะวันออกก็แต่เห็นเป็นเพื่อย่อยรมตดง เป็นทม

๑. เกาะสี่เกาะห้า เป็นเกาะร้างอยู่ในทะเลสาบแขวงเมืองสงขลา

เจ้าของทงน เขาทงหญ้าไว้ให้กินพง เมื่อเขาไปพนเพอย
 หนีานนเป็นทเตยนตลอด เว้นไคแต่ทบายางๆ นนหมกคกถึง
 ษายคตง แดกมเจ้าของทกคน ได้ความจากพระศรีสัตย
 กรรม นายอำเภอบรรพตว่า คิงแต่เด็กบ่อน พวกททากินใน
 การบ่อนดำคชนมาตามถ่านา ทเมองบรรพตมมาก ทหาด
 ด้มเดียวพวกคชชามากชน จนต้องถึงทำโรงตลาดเพิ่มเติม
 หลายสิบห้อง ทจบการเพาะปลูกแดวกม นเป็นชาวทไค
 ยินใหม่ในผลของการทเด็กบ่อนเบย ออกจากบ้านบางแกว
 หนอยทงกททกระบวน ได้แะชนเรือสำรวรณวิจิก เพราะ
 ออกจะเหนื่อยๆ หมายจะชนไปเอน แต่มารู้ดีกว่า เรือเก่ง
 กระดานร่อนกว่าเรือประทุนเป็นอันมาก เอนไมไคร้จะตง
 เวลาบาย ๕ โมงแะจอดถายรบทหาด แดวเดยตงเรือชดำ
 ประพาธเที่ยวค่อไป แะบ้านข้างฝั่งตะวันออก ถกบ้านตา
 แ่นปม เป็นปมไปทงค่ว แต่มไม่มีอะไร แดดเผาจิงไคตง
 เรือค่อมาจนเวลาดจอนยาค่า ชนทหาดบ้านแ่นค่อ เติ่นข้าม
 ไปวัดสว่างอารมณ์ ค่ำบดทเรียกว่าแ่นค่อ จนเป็นขอเมอง
 ษานน มค่อมมากจิง เรือไคโดนครงหนง เพราะเหตุท

เป็นทตลงพงมาก เดินตามถนนฝั่งตะวันตก แวะเก็บอะไร
 คืออะไรบ้าง มาจนถึงวัดซึ่งเป็นวัดสร้างใหม่เรียกว่า วัด
 หวเมือง ต่อแถวคนมาถึงทวารเมือง ซึ่งยังเป็นเรือน
 หักคามงแฝกอยู่ทงหน ทจอดเรืออยู่เหนือทวารนคหนึ่ง
 หนึ่ง วันพระยาตากลงมาถึง พาเรือขตาประทุนลง

มาอีกหลายสิบตำ

วันที่ ๑๙ วันนั้นคนส่ายไป แดงพระวิเชียรพาคณม
 แดงมาให้ อันดกษณะผมแดงนั้น เป็นผมมาแดงอย่างอ่อน
 หรือเหลืองอย่างแก่ ผมทแดงมาข้างพหูพอ ถ้าผู้หญิง
 ไปได้ผมผมดำ ตกออกมากผมดำไปด้วย ผมแดงนั้นเปลี่ยน
 ๓ อย่าง แรกแดงครนอายุมากเขากดำหม่นลงแก่ๆโดยชาว
 ทเดียว บอกพหูพหูว่าทราบว่ ตัวมาแต่เวียงจันทร์ แต่
 มาก่อนนอนเป็นชบถ จะได้ตั้งอยู่ช้านานเท่าไรไม่ทราบ พด
 เป็นไทยประพุดคิอาการกรียากเป็นไทย เฉพาะมมากทเมือง
 ชาญ ทกาแพงเพชรนมแดกระเด็นกระส่าย ออกเรือเวลา
 ๓ โมงตรง เกือบ ๕ โมง จึงได้ขึ้นเรือเหลืองทำกับข้าว
 แวะเข้าจอดที่ๆ ประทับร้อนเพราะระชะต้น แต่จัดไปไม่ต้น

จึงได้ไปจดหัวหาดแม่น้ำตม ซึ่งม่นไม่ร่กนข้าวแะถ่าย
 รูปเงินในท่นแะดินทางต่อมา หมายว่าจจะข้ามระยะไป
 นอนคตองขตง แต่เห็นเวลาเย็น ทพตบพดาคำบตบางแะม
 นหาคต คตงอยทหาคแะพตบพดาคำบตบางแะมจจได้หุค
 พอเวลาบ้าย ๔ โมงตรงอานนาคตมพวกชาวบ้านตงมาหา
 เตถงเรองไปทพงยว เวลาเย็นชนไปเทยวบนบ้านแะทไร
 ระยะทางเวลาอนน คตงผ้งนาระยะบ้านห่างตมมีปากนมาก
 แะตเหมือนจจะไม่จมผ้งตวันตคเช่นคตงต่าง ๆ มีตวันตค
 บ้างตวันออกบ้าง เช่นบ้านบางแะมนกเป็นบ้านหมใหญ่อยู่
 ผ้งตวันออก ราษฎรอยู่ข้างจจะชตคกว่าคตงข้างล่าง ไม่
 ใครู้ระยะไร คตงคตตามเรองราวทชน เป็นขอไม่ให้ตง
 ทำอะไร ไม่ให้ตงเดยอะไรมาก

วันที่ ๒๐ ออกเรอเกอบ ๓ โมงเช้า ๔ โมงตรงชนเรอ
 เตถง ทำกบชาวมาจนตงทประทบรอน ไม่แะ เดยชนมา
 ข้างเหนือแะผ้งตวันออก คตงชนแะตงมาก แต่คตงไม่จม
 บินชนไปกินข้าวบนบกสำหรับถ่ายรูป แะตงเรอมาตงวง
 นางวางเป็นทแะมบ้าย ๓ โมงเท่านั้น ครนจจะเดยไปอนระยะ

กัทาง จึงตงเรือเต็กไปถ่ายรูปฝั่งน้ำข้างตะวันออก แล้วข้าม
มาตะวันออก หมายถึงเข้าไปถ่ายในป่า ท้องที่จะเป็นทุ่งเคย
ไม่ได้ไปถ่าย กลับบ่าย ๔ โมง พลับพลาตงฝั่งตะวันออก
ทนเป็นหมู่บ้านคนบ้านหนึ่ง ซึ่งอยู่ในระยะทางตงแต่พลับพลา
มาถึงทน เกือบจะว่าไม่มีบ้านคนก็ได้เป็นป่าไปทงนั้น ไม่
ตักกม

วันที่ ๒๑ ออกเวลาเช้า ๒ โมงเศษ ๔ โมงครึ่งขึ้นเรือ
เหลือง ข้ายยุดเจบ เจอะชายบริพตรจับเรือมาทำผิด
ถึงบักผกกตทประทบรอน ไม่ได้หยดเพราะกับข้าวยังไม่แฉว
ระยะสั้นจึงเคยไปจนถึงเกาะช้าง ซึ่งจุดไว้เป็นทแรมกเพียง
เที่ยงเห็นควรจะย่นทางได้ หยดกินข้าวแล้วออกเรือต่อมา
หยดทพรกรอนบานขเหลดถ่งบ่าย ๔ โมงครึ่งพอฝนตก ทัก
อาศัยไม่ได้ต้องมุงหลังคา เคยอดกันอยู่ในเรือ เคยงนม
กนอกครงหนึ่ง จนกระบวนเรือใหญ่มาถึงเวลายาคา ทาย
ถูกว่าพระยาอมรินทรคงถัดวพาย แต่ที่จริงเรือหลวงไม่ได้
ถัดวพายเคยถัดวบังตง เรือโมเตอร์มาถึงก่อนบอกว่าพลับ
พลาจะพงเสียให้ได้ ทางทมาวณตงแต่พลับพลาตรงนางร้าง

มาฝั่งตะวันออกที่บ้านเรือนมาก มีเรือจอดมาก มีหีบเสียง
 เล่นด้วย เพราะเป็นท่าสินค้ามาแคว้น คอชนมากมีเรือน
 รายๆ แต่ฝั่งตะวันออกเป็นป่า จนถึงบ้านโคก ซึ่งเดากันว่า
 จะเป็นเมืองเทพนคร แต่ไม่หลักฐานอันใด บ้านเรือนค
 ้นวุดใหญ่ เสาหงส์มากเกินปรกกายฝั่งตะวันออก มาจนถึง
 บ้านท่าขเหล็กอยู่ฝั่งตะวันตก พลบพลางฝั่งตะวันออก เมื่อ
 คนคนผดกเกือบตลอดรุ่ง วนนิกไปรายปลายเล็ก ๆ น้อย ๆ ไป
 มเวดาดแดนน้อยจนต้องกินข้าวทพลบพลางประทบร้อน ดังแต่
 ปลาย ๔ โมงเศษ ผดกตกมาจนเวดาน ๒ ทุ่มเกือบครึ่งทกจะ
 ตลอดรุ่ง ทพกอยู่ข้างจะกินดาว เหตุด้วยเอารือนเป็นแรม
 วนท ๒๒ เมื่อคนผดกพราพรอไปยังรุ่ง แรกนอน
 ไม่รู้ดีว่าจะเย็น คอหลับไปตนซนจรงรู้สึกเย็นเยือกไปทงตัว
 ทอังกแข็งขดกขดกอยู่เป็นนาน จนเอดักหัดดขงอดหมดจึง
 นอนหลับ คืน ๒ โมงครึ่ง ออกเรือจน ๓ โมง มาจากท่า
 ขเหล็กเดียววเดียวกลงวงพระชาติ อยู่ฝั่งตะวันตกที่บ้านเรือน

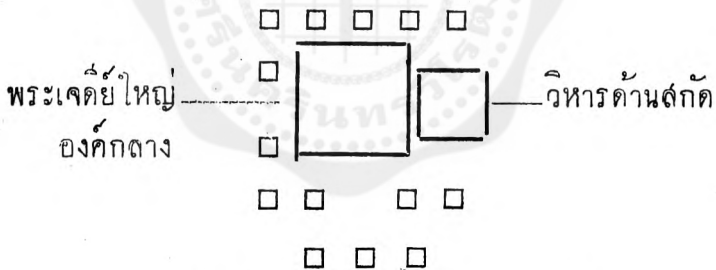
๑. เมืองเก่าที่บ้านโคก มีอยู่ห่างตลิ่งเข้าไปกว่า ๑๐ เส้น ค้นพบภา
 วลังเสด็จคราวนั้น เห็นว่าจะตรงกับเมืองคณา ที่เรียกในจารึกครั้งสุโขทัย

รายตลอดขึ้นมา แต่อยู่ปากตะวันตก ปากตะวันออกเป็นป่า
 ดงแพนคลองขลุงขึ้นมาจนถึงขม แต่เป็นไม้เตี้ยๆ ซึ่งเป็น
 เวตาหวงห้าม เดินเร็ววนหนีดีกว่าไปในกตางป่าสูง ได้ยิน
 เสียงนกร้องต่างๆ อย่างขมดงเพรียกมาตลอดทาง คำบดท
 เรียกชื่อคลอง เช่นคลองขลุงหรือแม่อะไรต่ออะไร ไข้ว่า
 เราจะได้เห็นในเวตาน ปากคลองแห่งนี้ในหาด ได้พยายาม
 จะไปดคลองขลุง ก็เข้าไม่ถึงด้วยหาดกว้าง คลองขลุงนี้
 เป็นปลายนาอันหนึ่ง วนนแต่เห็นเขาประทศซึ่งบนแดนยน
 เป็นแถว ทวงพระชาคนเป็นขอของชาวเรือดง วังไม่ได้
 แปลว่าบ้าน แปลว่าหวงหา พระชาคนนกคอ พระชาตซึ่ง
 ดงอยู่ตรงวงน ใจคเเรอๆ ปรกรอนเห็นองพระชาคนค
 หนึ่ง พระชาคนมฐานแทนชื่อน ๓ ชน แถวลงชนคหาบน
 เป็นรูปกลม ซึ่งกรมหลวงนริศรเรียกว่าทะนาน ถัดขึ้นไป
 จึงถึงบดดงกปดองไฉน ๗ ปดองปดแถวกับกนตร ไม่ผิดกันกับ
 พระเจดยเมืองฝางทเห็น ซึ่งแกเป็นพระเจดยมอญเดีย เขา
 ว่าสโษทัยสวรคโลกเป็นรูปนทงน เป็นรูปพระเจดยของ
 แผ่นดินฝ่ายเหนือ เห็นจะไม่แปลกกันมาก องค์พระเจดย

ชำรุดพวงมาลัยชกหนึ่ง มีวาระเบียงรอบวิหาร ๔ ทิศ
 วิหารใหญ่ที่บชಾಯุทิศใต้ พระอุโบสถซึ่งมีดมาเป็นสำคัญ
 อยู่ทิศตะวันออกของไม่ตรงกลาง เขาปลุกโรงหลังคามง
 กระเบื้องไนท์โกดพระเจดีย์ด้านตะวันออก มพระพุทธรูปทอง
 นงทองย่นหยาของค พระพุทธรูปหน้าศาลาตแปดกวาศเคยเห็น
 เป็นช่างได้ทำ ได้ถายรูปทเหต่านใจเวदानชงชนมาแต่เมือง
 นนทเป็นคนเคยรู้จักมาแต่กชน ชนมำจำพรรษาอยู่ทน คิด
 จะปฏิสังขรณ์ปลุกกฏอยเยองหน้าพระธาตุ ห่างจากศาลา
 มงกระเบองเดิม ชงอยข้างรมนำไคตงไป เินจากวงพระ
 ธาตุไปตามลำน้ำข้างเหนือ ทาง ๒๒ เส้น ถึงคุดานใต้ของ
 เมืองไตรตรังดี คนนใหญ่กว้างราว ๑๕ วา ถกดงเล่มอพน
 หาดแต่นาแห่ง ย่นเข้าไคจนถึงเชิงเทิน หตงเมืองไม่มถน
 ชามเข้าเมือง อยู่กตางย่านด้านใต้ แต่ด้านเหนือไม่มถน
 มีแต่ลำคามาบรรจบด้านใต้ กำหนดเชิงเทินยาวตามลำแม่น้ำ
 ๔๐ เส้น ย่นเข้าไปทางตะวันตกตะวันออก ๓๗ เส้น เห็นเป็น

๑. ทิวตั้งวังพระธาตุ มีพระสงฆ์สถิตจะไปอยู่หลายคราว ตั้งอยู่ได้ไม่
 ขำ เกนความไข้ไม่ไหวก็ต้องเลิกไป

เมืองใหญ่โตอยู่ พื้นแผ่นดินเป็นแดงไปทั่วทั้งนั้น ในท้องค
 กเป็นแดง เข้าไปในเมืองน้อยหนึ่งพบโคก เห็นจะเป็นวิหาร
 เจดีย์พังตงอยู่เบื่องหลัง ถัดเข้าไปอีกน้อยหนึ่ง เรียกว่า
 เจดีย์ ๗ ยอด จะเป็นด้วยผู้ที่มาตรวจตราค้นพบสามารถจะ
 ถางเข้าไปได้แค่ ๗ ยอด แต่ทว่าจริงคราวนั้นเขาได้ถางดีกว่า
 ที่ได้ถางมาแต่ก่อน จึงได้ไปพบว่ากว่า ๗ คือพระเจดีย์ใหญ่
 ขนาดพระมหาธรรมราชาอยู่กลาง มีพระเจดีย์ราย ๓ ด้าน วิหาร
 ด้านเหนือวางเตอะๆ ทำนองนี้

นอกนั้นเจดีย์รายล้อม ๓ ด้าน ๑๔ องค์

ที่เขาคนถากถางเข้ามาให้ได้เพียงนี้ นอกนั้นยังเป็น
 ไม้ทึบอยู่มาก ไม่ใช่รกร้างอย่างกรงเก่า เป็นไม้ดั่งไม้ใหญ่
 ข้างต่างไปร่งทั้งในเมืองนอกเมือง เหตุด้วยทงรางเบนป่ามา

ชานานก่อกันมาก ข้อซึ่งจะโจษดังลือว่าเป็นเมืองไตรตรึงส์
 แ่นะหรือ เพราะมีข้อทพากันดังลือว่า เจ้าแผ่นดินลงมาแต่
 เชียงราย เวदानนเมืองกำแพงเพชรก็มีเจ้า เหตุใดจะข้าม
 ลงไปสร้างเมืองไตรตรึงส์ขึ้นในที่ไกลห่างกันเพียง ๔๐๐ เด็น
 ความที่เดาว่าเมืองกำแพงเพชรมีเจ้าอยู่ในเวदानน น่าจะเดา
 จากบาณชนเมืองประเทศราช ครองแผ่นดินพระเจ้าอู่ทอง ใน
 ท้องเรื่องทว่า เจ้าเชียงรายยกลงมา ไม่ได้กล่าววาทเมือง
 กำแพงเพชร ไปตั้งเมืองแปบเป็นเมืองไตรตรึงส์ทีเดียว จึง
 เกิดสงสัย ที่จริงคงจะได้เมืองกำแพงเพชรแล้ว แต่หากจะ
 ย้ายไปสร้างเมืองใหม่ให้เป็นเกียรติยศ หรือด้วยความขัดข้อง
 ประการใด เมืองกำแพงเพชรที่อยู่ฝั่งตะวันออกคงจะเกียด
 ดองหรืออยู่ในอำนาจเมืองสุวรรณโคตม สุโขทัย พิษณุโลก
 จึงตั้งฝั่งทางที่เป็นแผ่นดินเดียวกัน ถ้าพวกเชียงรายจะมาจะ
 ไปตั้งฝั่งตะวันตกก็ได้ เพราะถูกต้องความในจดหมาย ว่า
 ข้ามแม่น้ำโพไปตั้งฝั่งตะวันตกเมืองกำแพงเพชร เห็นจะเป็น
 เมืองไตรตรึงส์แน่ กตบเวตาเที่ยงดวงเรือเหลืองมาดั่งพลับ
 พลาประทับร้อน ไม่แฉะด้วยจะฉนวนให้ได้อีก ๑ วัน ระยะเวลา

เขากระ ๓๐ วัน เป็นอันน้อยได้ ๒ วัน คง ๘ วัน ฝนตกเป็นคราวๆ
 มาแฉะกินข้าวที่บ้านไร่ เป็นบ้านนายเทียนอ้าแดงแจ่ม ท่วงที่
 บ้านเรือนสบาย พืชพันธุ์เต็มคจด มีไม้ดอกไม้อุดมหลาย
 อย่าง ผิดกับบ้านแถบนี้ เจ้าของบ้านก็ไม่ออกมาทักทาย
 ตามอย่างที่เคยแฉะมา ออกจะหืดบๆ ครั้นเมื่อไปถึงต้นหนา
 จวนตัวเข้าแฉะหายกลัดด้วยเห็นเป็นคนแปลกหน้า ถ้าจะไม่
 มั่นคราย จึงได้ขยายว่าเป็นชาวเมืองนนท์ ชนมาอยู่ได้ ๓๐ ปี
 หน้าตาแยบคายชอบกต เป็นคนฉลาดรู้อะไรๆ มาก แฉะดง
 หงส์ล้อมทอทองแดง จึงดงเหอเห็นกนกฯ ทจะเป็นผู้รายคน
 โศกหืดบชนมาอยู่ในถิ่น ออกจากบ้านไร่มาถูกฝนออกมาก ถึง
 กำแพงเพชรจอดหน้าเมืองเก่าเกือบหมด ๑ ทินเขาทำพดบพดา
 ชนไปบนฝั่ง แฉะบร่ำจอดเรือออกหลัง ๑ วันหนึ่งใดตงตาอัน
 เป็นเจ้าหมื่นเต็มใจ

วันที่ ๒๓ แต่เข้าฝนตกประปรายอยู่เต็มช ๓ โมงคอง
 ไปทุ่งฝน ถ้ายรปทุ่งฝน ไปตามถนนบนฝั่งนาชนบนชนไป
 ข้างเหนือผ่านวัดเต็กๆ ทำด้วยแฉะ และทวการชงยังทำไม่
 แฉะ แฉะเขาประคณาออยทศตะวันตก หน้าประคณเป็นทาง

ถัดลงไปจากซึ่งจนถึงทองคูแฉวงจนเมือง ๆ ตั้งอยู่ในที่ดอน
 หนาไม่ทอม เลียบไปตามทางริมกำแพง ซึ่งเขาว่าได้ตัดแฉ
 รอบเมืองไม่ได้ทำเป็นเหลี่ยมโอบไปตามรูปแม่น้ำ ประมาณ
 ว่าด้านเหนือด้านใต้ ๕๐ เส้น ด้านลัดทิศใต้ ๑๒ เส้น ลัด
 ข้างเหนือ ๖ เส้นรูปสอบ ใช้พูนดินเป็นเชิงเทินคิวดึงทอง
 ข้างนอกสูงมาก กำแพงก่อด้วยแฉ ใบเสมาเป็นรูปเสมา
 หักแต่ใหญ่ค่ออันเหลือน้อยน้อย ตามประตูน่าจะเป็นบ่อ
 ทุกแห่ง แต่ที่ใดเห็น ๓ ประตู คือประตูหน้าออย ประตูบ้าน
 โนน ประตูคน ประตูหลัง ยังคงมีบ่อมากก่อด้วยแฉ ปราง
 บ่อมนนเป็นดบแลอยู่ปากคข้างนอก ตรวจว่าจะชักเข้ามาคิด
 กำแพงอย่างเมืองนครศรีธรรมราชหรืออินเดียก็ไม่มืองรอย
 แต่เป็นเมืองอย่างมั่นคงกวานนครศรีธรรมราช และนครราช
 สยาม ที่สำคัญคงอยู่ฝ่ายเหนือซึ่งเป็นทตงวัดใหญ่ทตลงกัน
 เรียกว่า วัดพระแก้ว อยู่ข้างเหนือวงอยู่ใต้ใกล้กัน วัดนั้น
 มีกำแพงแฉทงทอนคตมทบหลังสูงสัก ๒ คอกเศษ ไม่ใช่
 สร้างคราวเดียว ไปเข้าทาง ซ่องกลาง ๆ ย่านของวัด ตั้ง
 ทกอสร้างภายในเป็นแฉเป็นพน เห็นจะซ่อมแซมด้วยอิฐ

ภายหลัง หย่อมดินเป็นฐานทักษณอันเดียวขาด จะเป็นพระ
 เจดีย์เหลี่ยมหรือพระปรางค์อยู่ท้ายกลางเป็นมณฑป ตอน
 ข้างหน้าเป็นวิหารใหญ่ ลักษณะเดียวกันกับวัดพระศรีสรร
 เพชญ์ที่กรุงเก่า เห็นจะเอาอย่างไปจากน้มนกนกับหม
 พุทธปรางค์ (กรุงเทพฯ) เอาอย่างไปจากวัดพระศรี
 สรรเพชญ์ ต่อมาในระยะกันถึงวิหารใหญ่ พระเจดีย์
 กดมล้อมฟ้างอยู่หลังวิหารอีกหน่อยหนึ่ง หย่อมนเห็นจะ
 เป็นชนดังกา แต่พระเจดีย์นั้นท่างามมาก ชนด่างเป็นซุ้ม
 คูหรรอบ มีสังหยันในคูหา ถัดขึ้นไปอีกชั้น ๑ เป็นคูหาไว้
 พระพุทธรูปขนาดเดียวกับพระโบโรโบโด ซึ่งเชิญมาไว้ใน
 วัดพระแก้ว แต่กระนั้นยังไม่ได้ว่าจะเป็นท่าต่างๆ หรือไม่ ถัด
 ขึ้นไปถึงองค์พระเจดีย์ ความสวยงามที่รับปากกระซังเป็นบัว
 หลงเบยสดลบกลดบกนงามเขาทมาทม บดตงกมซุมย่นออกมา
 ๔ ทิศ ไว้พระ ๔ ปางไม่เห็นมีเสารับยอด ซึ่งกรมหลวงนคร
 สดงสัยว่าจะเป็นทวยถัดขึ้นไปปลดั่งไฉนแต่ยอดดัดวัน ประมาณ
 ว่าจะสูงราว ๑๕ วา ค่อนนไปเป็นวิหารโถงมีกำแพงแก้ว
 กำแพงก่อด้วยแดงแต่บันปุ่นเป็นรูปรามเกียรติ์ ทำให้เห็นได้

ชัดว่า เครื่องแต่งตัวอย่างโบราณนั้นไม่ได้ยุ่งจำแนกแล้ว สวม
 กางเกง ๒ ชิ้น ๆ หนึ่งยาวหุ้มแข้ง ชนนอกเช่นเพียงเข้า แล้ว
 คาดผ้าปลอยชายยาวลงมาทางต้องชาย จึงสวมเสื้ออย่างน้อย
 ซมชายเสื้อทบผาคาด แล้วสวมเสื้อแขนสั้นทบอกชน ๑
 ในระหว่างชายเสื้อกับเสื้อแขนสั้นคาดเข็มขัด แต่หมวกจะ
 เป็นอย่างไร พิจารณายังไม่เห็นชัดเพราะชำรุดมาก เวลา
 ไม่พอ ผู้หญิงกุดเหมือนจะนั่งผ้า ๒ ผืนคล้ายเทวรูป แต่ยังไม่
 เห็นไม่ชัด ในวิหารโถงนมพระนอนแล้วนมพระเจดีย์องค์เล็กๆ
 รายอยู่ฐานชุกชีรอบ ทหนากระดานและทบดงกพระเจดีย์
 เด็ก ๆ นทำเป็นชมพระพุทธรูปเด็ก ๆ เรียงติดกันไปรอบ มณ
 ไปสร้างพระองค์ใหญ่หนึ่งอยู่ข้างหลังพระนอน หน้าพระเจดีย์
 เติมนอก ๒ องค์ เห็นชัดว่าคงจะเติมภายหลัง เพราะเบียด
 เดียดกันมาก รูปพรรณก็งดงาม วิหารโถงนั้นคล้ายกันกับ
 ททวยวัดพระศรีสรวรเพชญ์กรุงเก่า นอก ในระหว่างพระเจดีย์
 และวิหารโถงนมมณฑปดงพระพุทธรูปใหญ่ ๆ อยู่ ๓ มณฑป
 แต่ไม่ใช่แนวเดียวกัน กดางถ้ำลงไปหน่อยหนึ่ง บางที่จะ
 สร้างแทรกเติมขึ้น พ้นจากห่มวิหาร โถงนี้เป็นวิหารใหญ่อีก

หยอมหน่ง มพระระเบียงดอมรอบ พระหน้าตาชนิดหน่งซ่ง
 รุจกอย แด่มทวดเบญจมบพิตรหตายของคน เดิมไม่ได้
 กถาวกนว่า เป็นพระเมืองกาแพง บदनรุจกนแควว่า
 พระหน้าตาเช่นเป็นพระเมืองกาแพง ถัดนไปมออกหยอม
 หน่งมกาแพงคนเขาเรียกต่างชื่อว่าเบนวัดช้างเผือก แต่เห็น
 จะไม่ใช่เพราะมีถนคน ชำรดทรุดโทรมมาก ไม่ได้ไป
 ถึงถ ถ้วนข้างดานหน้าหมคนนเขาเรียกเบนวัดอนตางหาก
 เพราะห้อยออกไปมวิหารใหญ่มพระปรางค์ แต่จริงเห็นจะ
 เบนวัดเดยวถนถน เจาแผนดินวงศ์หน่งหรือคนหน่งจะ
 สร้างเติม ๆ ออกไปเบนวัดยาวเดยเหมอนอย่างวัดหน้าพระ
 ชาติเมืองดพบร ทจะมีพระเจดยแะวิหารเด็ก ๆ รายข้าง ๆ
 ออกมาก แต่พงเดยหมต ซอวถนไม่ปรากฏ ถาเรียกตามดพบร
 ถเบนวัดหน้าพระชาติ ถาจะเรียกตามกรุงเก่ากเบนวัดพระศรี
 สรรพชญ ซงยอมรบวจะเรียกวัดพระแก้วกไถน เพราะ
 เหตุทมนไถน่านว่า พระแก้วไคเคยมาอยเมองน ถาหากว่า
 ไคมาอยคงจะไม่ไคยวถน คงยวถนเป็นแน่ ออกจากวัด
 ไปทหถกเมอง ซงยอมมท่ายวถนไถนระหว่างวัดกบวง แะว

ไปทวงๆ นมเหน็บเห็นดินดำ รอบไม่เห็นมีกำแพงเห็นเตย
เห็นจะไร่ระเนียดไม่เห็นเมืองพม่าเขากยังไข้อยู่ ยาว ๖ เส้น
ไว้ชานในกว้าง ๕ เส้นระหว่างระเนียดชนนอกพอด้มควร พอ
การพิทักษ์รักษาและบริษัทรบวิจจะอยู่ชนในชุดครอบ คง
จะมีระเนียดปากคขวางในอีกชน ๓ มถนดินเขา ๓ ด้านเว้น
ด้าน ๓ ตมมีฐานคล้ายๆ สระแก้วเมืองพิษณุโลก ในกลางวง
มีสระใหญ่รูปรัศมีหนึ่งไม่มียกก่อสร้างเลย เห็นจะเป็น
เรือนไม้ทรงนูน เขาปลูกพลับพลาและปราสาทในท่น มี
ราษฎรมาประชุมอยู่เป็นอันมาก ภรรยาข้าราชการ และผู้
ในเมืองนำตำรับมาแดงหลายสิบตำรับ หน้าพลับพลาทำเป็น
รูปเต่า รูปช้างเผือก ไม่ต่างจากดิน รูปเสือและรูปงู อยู่ท
คนไม่ริมพลับพลา เป็นความคตินายอำเภอบ้านพรานกระต่าย
ทำ ได้กินของเลี้ยง และถ่ายรูปคนงามเมืองกำแพงเพชร
ซึ่งได้สั่งให้เดอกราไว้ก่อน เขาคิดเขาแต่ถกผิด ความจริง
ราษฎรทมาอยู่ทงหม่นหาตกวาม ผู้หญิงเมืองนบว่า

(๑) เมื่อเล่นถ้ำขรปักษ์คราวนั้น ถ่ายทั้งแผนที่และผู้คน ไปถ่าย
ถึงที่เมืองไหนจึงหาคนงานในเมืองนั้นถ้ำ ใครได้รับเลือกทรงถ้ำรูป ต่อมา
มักมีผู้พอใจข้อนี้ด้วยเหตุนี้

๓ โมงเวลาเย็น พายุจัดฝนตกไม่สู้มาก ได้ข่าวว่ารูปที่ตั้ง
 ไปต่างบางกอกได้ส่วน ๓ เสียสองส่วน เห็นจะเป็นด้วยนายยา
 ไม่ถุกกันหรือจะชนจะรวประการใด นักเสียดาย เมื่อไรจะ
 ได้มาถ่ายรูปเมืองกำแพงเพชรอีก จึงได้จัดการโหมเอาห้อง
 อาบน้ำเป็นห้องต่างรูป ทนถ่างเอาในวณนประดับประดา
 ๒ ยามเศษจึงได้หมด ได้รับหนังสือบางกอกเข้ามามีด้วย
 วันที่ ๒๔ วันนั้นขึ้นเดินบกไปโดยทางเดิม จนถึงถนน
 เถยวประตุน้ำน้อย ไม่เคยวตรงไปตามทางข้างทิศตะวันตก
 แต่โอนเหนือ พบวัดใหญ่บ้างเล็กบ้าง อย่างก่อด้วยอิฐ
 กำระตอ ๒-๓ วัด แล้วเคยวเข้าประตุนซงออกไปเมื่อ
 วานนี้ เดินเคยบตามในกำแพงต่อไป จนถึงทางที่เคยเคยว
 เขาวัดทเรียกไว้ว่าวัดพระแก้วเมือวานนั้น เป็นสี่ทางทิศ
 ไปแล้ว จึงเดินเคยบกกำแพงนั้นต่อไปอีก ยังเป็นที่ทิศตะวันตก
 ยวนเองมีบ่อมๆ หนึ่งไม้มซอ เป็นบ่อม ๓ เหลี่ยมเหมือนกบ
 บ่อมอื่น ๆ ฝีมือขยเณทร ใกล้เคียงมีบ่อมประตอกประตหนึ่ง
 เรียกว่าประตูเจ้าอินเจ้าจันในระยนี้ แต่ไปกำแพงทงยด
 อยู่หลายตอน เป็นอันได้รูปว่าก่อแดงเดิมขึ้นเป็นเชิงเทิน

หลังเนินดินสูงประมาณ ๓ ศอก ๔ ศอก แลวจึงตั้งฐานเตมา
 เจาะช่องบันไดได้มา ๆ หนึ่งคล้ายอย่างอื่นเคย ได้ยมปลายแต่
 ไม่หยักเผ็ด บ้อมมมตะวันตกต่อกับเหนือหมายว่าจะแปลก
 ก็ไม่แปลกอันใดเท่ากัน ถัดไปจึงถึงประตู เขาเรียกชื่อว่า
 ประตูหัวเมือง ประตูนี้มกุฎราชกุมารจะเห็นว่าประตู
 ชัย แต่เห็นจะไม่ถุก ไม่ใช่ตรงข้างเหนือแท้ ทิศเหนือ
 ๒๖๖ โดยเห็นมหารอบ ๒ ข้างประตู เมื่อถึงด้านตะวันออก
 ๒๖๗ เริ่มตนเป็นประตูผอก ๒ ข้างมกุฎราชกุมารจะเห็นว่าประตูอื่น ๆ
 ๒๖๘ ถัดไปถึงบ้อม ซึ่งพระวชิรให้ชื่อไว้ว่าบ้อมเพชร เพราะ
 ๒๖๙ เป็นด้านเหนือเขาถือว่าบ้อมสำคัญ ชนไปดูไม่เห็นแปลก
 ๒๗๐ อะไรเป็นบ้อม ๓ เหลี่ยมชัดเดี่ยวกนกบ้อมทงปวงน่น ต่อไป
 ๒๗๑ ออกจึงถึงประตู เขาเรียกไว้ว่าสะพานโคม ซึ่งน่าจะเรียกว่า
 ๒๗๒ ประตูชัย เพราะเป็นทางไปและมากับเมืองสุโขทัย ประตู
 ๒๗๓ นกเป็นประตูใหญ่ลักษณะประตูพระเนียดดพบุรี ดังไปถุก
 ๒๗๔ จึงถึงถนนข้ามคู ปลายถนนข้ามคูเป็นทูลมดกใหญ่ มีเกาะ
 ๒๗๕ อยู่กกลางซึ่งเขายังไม่ได้แปลว่าอะไรน่น แต่เห็นได้ถนัดว่า
 ๒๗๖ เป็นบ้อมประจำประตูอย่างประตูคนแต่ใหญ่กว่า เมื่อพ้นบ้อม

จงชนถนน ขุดดินเป็นร่อง ๒ ข้างชนพูนเป็นถนนสูง กว้าง
 ประมาณ ๘ วาตรงตลอด เรียกว่าถนนพระร่วง ถนนพระร่วง
 ชนิดนี้ในระหว่างสุโขทัยกับสวรรคโลก เหมือนถนนสาย
 หนึ่งๆ ไปสุโขทัย แต่ขาดเป็นหัวงเป็นตอน เชื่อกันได้ว่าเป็น
 ถนนพระร่วงจริง เมื่อไปได้ประมาณสัก ๒๐ เส้นเศษ ย้าย
 ดินจากถนนไปข้างซ้ายมือ ทนดินเป็นท่มตาตงไปจนถึง
 เป็นน้ำเป็นโคลน แล้วจึงไปชนดินสูง ท่งถนนพูนเป็นแดง
 ท่งดิน ที่เป็นแดงแต่เห็นเป็นแท่งๆ กม. ที่นั้นเป็นทรายแดง
 ไปกม. พอชนท่งถนนหยอยหนึ่งกม. เป็นวัดใหญ่ๆ แต่
 ไม่ชื่อท่งถนน ด้วยเป็นวัดที่อยู่ในป่าเสียแล้ว วัดเหล่านี
 ใช้แดงแผ่นยาวๆ ต่ง ๒ คอกเศษ หนึ่งกว้างคืบเศษ หรือ
 คอก ๑ หนา ๕ นิ้ว ๖ นิ้ว ต่งเรียงกันเป็นระเนียดมกรอบแดง
 เติดยมดอกมุกทับต่งเหมือนกันทุกๆ วัด แต่วัดที่เขาให้ชื่อ
 ว่ากำแพงงาม เป็นเรียบรอยดึกว่าทุกแห่ง ที่จะทำภายหลัง
 วัดอื่น การช่างในจึงไม่มีสลักล้าค้ำยันใด เห็นจะไม่แล้ว
 วัดต้นทางที่ไปถึงไม่ชื่อ ถัดไปจึงถึงวัดพระนอนซึ่งอยู่ใกล้ๆ
 กัน วัดเหล่านีจะมีวิหารหรืออุโบสถใหญ่อยู่ข้างหน้า มี

ทักษณดางชั้นหนึ่ง แดงจึงถึงฐานบัว ดักษณะวัดสุทัศน์
 วิหารเหล่านี้น่าไม่เกิน ๕ ห้อง แต่คงมีมุขเด็ดด้านหน้าอย่างวัด
 หน้าพระธาตุเมืองฉะบับ ผนึกเป็นช่องดักฟ้า เสาเป็นแปด
 เหลี่ยม คัดแดงเป็น ๘ เหลี่ยมทีเดียว ด้านหลังมีมุขตงทักษณ
 ดางจุดหนึ่งแฉะเส้าสีแดงอย่างเดียวกันไม่มีอุรูปน ใช้พื้น
 โบลัทธิวิหารสูง ไม่ต่ำเหมือนกรุงเก่า เหตุที่เขารวยแฉะ
 แต่หลังคาจะหาตัวอย่างให้เห็นว่าเป็นอย่างไร ไม่มีสักหลัง
 เดียว ถัดโบลัทธิหรือวิหารนี้ไปจึงมีกอนกต่างต่างๆ กัน ชั้น
 หลังก็ยกไปต่างๆ กัน บางทึมแต่ ๒ ชั้น

จะว่าด้วยวัดพระนอน วิหารหน้าใหญ่มาก แต่โถรม
 ไม่มีอะไรอัศจรรย์ ในทักษณชั้นดางตงตั้งหีบเอนเห็นจะมาก
 ค แต่เดยวนเหลือ ๒ คว ชนกดางเป็นวิหาร ๕ ห้อง กันไว้
 ข้างหน้า ๒ ห้อง ข้างหลัง ๒ ห้อง เหมือนวิหารพระศาสดาวัด
 บวรนิเวศและวิหารพระอิศวรศักดิ์ระเกษแต่ใหญ่มาก เสา
 ใช้แดงท่อนเดียวเป็นเส้า ๔ เหลี่ยมสูงใหญ่ ห้องข้างหน้ามี
 พระนอน ห้องข้างหลังมีพระนั่ง ๒ องค์ ชั้นหลังเป็นพระ
 เจดีย์ฐาน ๘ เหลี่ยม ระฆังกลมรูปแจ่มมาก เกือบจะดูพระ

เจตียกวางถุนเมืองอย่างงู้ได้ ยังดีไม่ซวดเซอันใด เหตุด้วย
 พนเป็นแดงแฉ่งไม้ทองตำราก ชวแต่ยอดหัก แต่ที่เหลยอชยุ
 บดินสูงกว่า ๑๕ วา ทหนาพระเจดียนมทบุชา เป็นศาลาหลังคา
 ๒ ตอน ลักษณะเดียวกับที่ทถกระหม่อมไปสร้างไว้ในที่ต่างๆ
 ต่อไปข้างหลังมีฐานโพธิ์ และมีวิหารอะไรอีกหลังหนึ่งชำรุด
 มากดูไม่ออก เป็นวัดใหญ่มาก แต่จะเรียกว่าวัดพระนอนก็
 ควร เพราะมีพระนอนเป็นสำคัญ

ตั้งแต่เดินไปไม่ก่าแพงวัดอีกหลาย ๆ วัดชยชิด ๆ กัน
 อย่างวัดกรงเก่า แต่ไม่มเวลาจะแวะดู ทางที่ไปเป็นป่าไม้
 พดวงเป็นพนโปร่ง ๆ เมื่อพนวดก่าแพงงามจึงถงวัดเขา คง
 ชอไว้ว่าวัดพระย่น มีสะพานข้ามค เจ้าถวนแต่ศิลาแดงทงน
 วิหารใหญ่ด้านหน้าจะโตกว่าวัดสุทัศน์ แต่ไม่มีอะไรหลงเหลือ
 เดย นอกจากเคียรพระเด็ก ๆ นอย ๆ ชนกลางเห็นจะเป็น
 วิหารยอดจตุรมช แต่สูงใหญ่เหลือเกิน มุขหน้าเป็นพระเดิน
 มชหลังเป็นพระย่น มชซ้ายเป็นพระนอน มชขวาเป็นพระนั่ง
 ทมมบนเป็นรปนารายณชครุฑใหญ่มาก จะรับหลังคาอย่าง
 ไรนาคิด แต่พระเหล่านเป็นพระบันดวยปน ใครจะมาซ่อม

มาทำเพิ่มเติมอย่างไรภายหลัง แต่รูปพรรณสัณฐานคงเป็น
 พระกำแพง ไม่ใช่ช่างเมืองอนมาทำ พระยันทนขนาดพระ
 โถกนาถวัดพระเชตุพน แต่ประเปรียวกว่า เห็นว่าให้ซื้อได้
 ว่าวัดพระยันทนไม่เข้าเคา จึงเปลี่ยนให้เรียกวัดพระเชตุพน
 ไปพดงกว่าจะมีชื่อนดีกว่า เหตุด้วยเมืองลัทธิขอมวัดเชตุ
 พน บางทีเขาจะคงชื่อซากนบาง คือนั้นไปจนถึงวัดใหญ่ ซึ่ง
 มีวิหารอย่างเดียวกัน กตางเป็นรูปไม้ดิบดอง จะเป็นเจดีย์
 หรือปรางค์อันใดพังเสียหรือไม่แล้ว ด้านหลังก็เป็นวิหาร
 ใหญ่อีกหลังหนึ่ง ในถานวัดนั้นเต็มไปด้วยพระเจดีย์ที่เป็น
 ฐานเดียวกันหลาย ๆ องค์บางองค์เดี่ยวบ้าง ลักษณะเดียวกับ
 วัดหน้าพระธาตุฉลบรี และวัดพระมหาธาตุเมืองนครศรีธรรม
 ราช จะเป็นวัดอันนอกจากวัดหน้าพระธาตุไม่ได้เลย วัดนี้
 ดุบริบรณมากกว่าวัดอื่น ชุ่มประตู่ใหญ่หน่อยก็ยังมี ข้างหน้า
 วัดมีสระ & เหนือมกวางยาวตกประมาณสัก ๕ วา ขุดลงไปใน
 แดงเหมือนอ่างศิลา ไม่มีรอยก่อแถมห้องฝาแดงก้นดำหรับ
 พระสังฆา คงใช้โพงคนชั่ง น้ำในนั้นมบริบรณใช้ได้อย
 จนบัดนี้ เมื่อเห็นวัดนี้เขาแล้ว เป็นการจำแนกที่จะย่นย่น

รองว่าวัดในมืองจะเป็นวัดพระแก้วไม่ได้เลย ถ้าพระแก้วได้
อยู่ในเมืองนกงจะอยู่วัดนี้ ใช่จะแต่เฉพาะว่าวัดใหญ่ เกี้ยว
ด้วยกาลเวลาเสียด้วย เป็นอันตงต้นนิษฐานได้ในเรื่องเมือง
กำแพงเพชรดังที่จะวาต่อไป

เมืองกำแพงเพชรเดิมตงอยห่างฝั่งนาทกวนนประมาณ
๑๐๐ เส้น นาคะมถานามาทชายเนินแดงซึ่งไคกต่างไว้ว่าเป็น
ทตมหน หรือทอนตตอดจนถึงเวตาพระร่วงเป็นใหญ่ในเมือง
สุวรรณโลก เป็นเวตาารวมกันกับม้งรายตงมาจากเชียงราย
ตงเชียงใหม่เป็นเมืองหตวง พวกเจ้านายเมืองสุวรรณโลก
กตว่าสุวรรณโลกต้อแตกหนัก จึงคิดอ่านตงสุโขทัยเป็น
เมืองหตวงชนอกเมืองหนง สุวรรณโลกให้ตงเชอไปอยเป็น
ทพหนา ขางฝ่ายแมนานอยนจะเป็นดวยแมนาเปตยนเปกตาม
หรือเมืองเดิมตงอยห่างนากตาม พระร่วงหรือวงศ์พระร่วง
เห่นวาควรจะเตอนเมืองตงมาตงรมนาให้ชมแมนาน จึงมา
สร้างกำแพงชนใหม่ให้ชอเมืองกำแพงเพชร ทำทางหตวง
เตนชนไปสุวรรณโลกสายหนง มากำแพงเพชรสายหนง เพอ
จะให้เตนทพช่วยกันได้สะดวก เมืองเห่นอคงเป็น ๓ พระนคร
ทางเตนในระหว่างกำแพงเพชรไปสุโขทัยนอย ๒ คั้น ด้วยเหตุ

ฉะนั้นเจ้าเมืองกำแพงเพชรจึงย้ายเข้ามาอยู่ในกำแพง
 ได้สร้างวัดใหญ่ขึ้นแต่คนเดียว เมืองก่อนจะสร้างก็สร้าง
 เต็มค่อๆไป จึงไม่มีวัดใหญ่ในกำแพงเมือง วัดในกำแพง
 คนทางทมิฬพระเจดีย์ ซึ่งมกุฎราชกุมารดำมดีให้เป็นวัดมหา
 ชาติ ถ้าจะเทียบกับวัดข้างนอกเมืองเล็กน้อยไม่ได้ วัด
 พระแก้วนั้นเจ้าพระแก้วอยู่ไม่ได้ ด้วยเหตุที่พระแก้วจะ
 ตกมาอยู่กำแพงเพชร คงจะมาก่อนสร้างกำแพงเมืองกำแพง
 เพชรทุกวันนี้ ด้วยถ้ามาอยู่ภายหลัง คงจะไม่อยู่เมือง
 กำแพงเพชรต้องไปอยู่สุโขทัย เมืองขึ้นกำแพงเพชรไม่เกิน
 ๒๐๐ ปี แต่เมืองโบราณภายในไม่ภายหลังพระร่วง ถ้าหาก
 ว่าใครคนใดคนหนึ่งจริงๆ คงจะพบตำนานเงิน พบเชิงเทินเมืองเก่า
 เดียวกันพวกคนหลังว่าเมืองเก่านี้เป็นวัดนอกเมือง จึงมาวัด
 คำแต่ในกำแพง ถ้าเป็นนอกเมืองแล้วจะไปสร้างวัดออก
 เต็มไปเช่นนั้นก็ไม่ได้ ถ้าจับบทหันไปค้นนอกเมือง ซึ่งเป็น
 เมืองโบราณคงจะได้อะไรอีกมาก ฉะนั้นอยู่ข้างจะสนุก แต่
 เวลาไม่พอ เลยหยุดแต่ช่วงนี้ข่าวที่ปากสระวัดมหาธาตุครู
 เดียว ยังกดมาถึงเกือบบ่าย ๕ โมง

วนนํ้าดำรงรูป และมัตะครของมารดาหดวงพิพรชกัย
 เถนเรองชยเชษฐี กรมดำรงเชื่อว่าเง่าแท้ ไม่มัชไตชฌนา
 ถึง ทไตชไตเลียบนบัยนเอนมาก คือนายโรงแต่งตัวเป็นละคร
 แต่เลื้อผาชาไม่บักตะพายแพรอย่างเจ้าพระยามหินทร อดีตค
 ดอกใหญ่ตอยเดอม ดอกตะ๓อัน นายโรงนเก่มากแกมตก
 เหมือนชอนหอย นางได้เลื้อแพรหรือเลื้อชาวห่มแพรสะไบ
 เนียง ล้อมนวมและดาบนั่งผ้าไหมเตยน นางแมวนนแต่งห
 ค้อได้เลื้อผุหญิงอย่างใหม่เกวชชข้างหลัง มีความเดัยใจ
 คับไปหน่อยหนึ่ง ตงแควนเอดลงมาจนกันเกวชชไม่ได้ตอง
 ง่าอยู่เฉยๆ และการทล้อมนวกพดาดพดงเขยงอยขวางหง
 ดวย วิเศษชนทหมดำรดาคเอดทบแพรอกชนหนึ่ง ล้อม
 กระบังหน้า นารายณชเบศรล้อมเลื้ออย่างใหม่ แชนพวง
 สะพายแพร ท้าวสิงหพล้อมเลื้อชาวสะพายแพรหน้าโชนเป็น
 หน้าเขยวล้อมชฎาคอกดำโพง ถูกคูนนไม่กคนแต่อายตงแต่
 ๗๐ ลงมาหา ๑๕ ปี ร้องเป็นทำนองละครใน เห็นจะเป็นด้วย
 เถนพระราชนิพนธ์ หมายความว่าละครในคงตองร้องละครในทง
 ถิ่น ถามเจ้าของดูว่าหางานกนกต่างวนครงวนกลางคนครง

คืนเป็นเงิน ๔๐ ได้เดินอยู่ทุกปีมิใช่เดินอยู่เสมอ แต่ยังเดิน
เป็นละครไม่ใช่เก

วันที่ ๒๕ วันนั้นตนตายเพราะเวลาน้อยข้างจะฟกช้า ๔
โมงจึงได้ลงเรือเห็ดลงข้ามฟากไปฝั่งตะวันตก ยังไม่ชนทวด
พระข้าตเคยไปคลองลัดวนหมากต้องขึ้นไปไกลอยู่หน่อย ใน
คลองนั้นหาเห็ดเขียวแต่ว่าได้เพราะเป็นถ้ำห้วย มีคลองแยก
ข้างขวามือ แต่ตนทางที่จะเข้าไปเรียกว่าแม่พลอ ถ้าไปตาม
ถ้ำคลอง ๓ วันจึงถึงป่าไม้ แต่มหาดอกมากเขาชนเดินไป
ทางวันเดียวถึง ป่าไม้พระโอบีกระเหรี่ยงในบังคับอังกฤษเป็น
คนทำ เมื่อยเป็นไทยซื้ออำแดงทองย้อย เป็นบุตรผู้ใหญ่บ้าน
วันแะอำแดงไทย คงบานเรือนอยดักกันไนทนน ไปชนถ้ำ
รูปทหน้าบาน ๒ บานน แดวจึงกลบออกมาจอดกนกถางวัน
ที่หาดกถางนา คลองลัดวนหมากนตามตทชเกาถอกนว่าเบนน
รายนิก จะชนดองต้องเมินหน้าไปเดี่ยวข้างฝั่งตะวันออก เพียง
แต่แตกจวบไซ้ ความจริงนเป็นทมิไซชมจริง เพราะเป็น
นางมาแต่ห้วยไนป่าไม้ แต่เงินไม่สี่นเครื่องห้ามกนให้ผู้ใด
กตวความตายได้ แชนพอกกระเหรี่ยงชงเรียกว่าพญาตะกาพ

พระโขนงทำปี่ไม่ ราชธิดาซึ่งอยู่ฟากตะวันออกก็พลอยข้ามไป
 หากินมบ้านเรือนคนมากชน ความกตัญญูเกรงก่เลื่อมไป ก็น
 ชาวแถวต้องลงมาชนทวดพระชาติ ซึ่งแต่เดิมเป็นพระเจดีย์
 อย่างเดียวกับทวดพระชาติใหญ่องค์ ๑ ย่อม ๒ องค์ พญา
 ตะกั่วสร้างรวม ๓ องค์เป็นองค์เดียว แปลงรูปเป็นพระเจดีย์
 มอญ แต่ยังไม่แล้วเสร็จพญาตะกั่วตาย พระโขนงจึงได้มาปฏิ
 ตั้งขึ้นคือ ไฉยกันตรียอดซึ่งทำมาแต่เมืองมรแห่งพังงา
 แต่ฐานชุกชียังถอปูนไม่รอบ พระเจดีย์นทาสีเหลืองมลาย
 ปูนขาว แดงในแม่น้ำงามดี มีพระครุอยู่ในวัดเป็นเจ้าคณะ
 ร่องรูปหนึ่ง พระครุเจ้าคณะแขวงอำเภอพรานกระต่ายอยู่
 ออกพวกหนึ่ง เป็น ๒ พวกออกจะดอยกัน มีโรงเรียนอยู่ใน
 หมู่กุฏิ มีราษฎรมาหาเป็นอันมาก

พระเจดีย์ ๓ องค์นี้ นายชิดมหาดเล็กหาดนพระยา
 ประชานนโคโรทัย ซึ่งเป็นนายอำเภออยู่ในมณฑลนครราชสีมา
 บัวยตาออกรักษาดู ไปได้ตำนานและพระพิมพ์มาให้ ว่ามี
 กษัตริย์องค์หนึ่งทรงนามพระยาศรีธรรมมาโคกราช จะบำรุง
 พระพุทธศาสนา จึงไปเชิญพระศาสดามาแต่ตั้งกาสร้างเจดีย์

บรรจไว้ในแควนาบึงและนายมเป็นจำนวนพระเจดีย์ ๘๕๐๐๐
 พระฤษจึงได้สร้างพระพิมพ์ชนกถวายพระยาศรีธรรมมาโคกราช
 เป็นอุปการะ จึงได้บรรจุพระธาตุและพระพิมพ์ไว้ในพระ
 เจดีย์แต่นั้นมา เหตุที่จะพบพระพิมพ์กำแพงเพชรนั้น ว่าเมื่อ
 ปีระกาเอกศกจุลศักราช ๑๒๑๑ สมเด็จพระปทุมมาจารย์โตวัด
 ระฆังชนมาเยี่ยมญาติที่เมืองกำแพงเพชร ได้อ่านศิลาจารึก
 อักษรไทยโบราณ มีอยู่ที่วัดเสด็จได้ความว่า มีพระเจดีย์
 โบราณบรรจุพระบรมธาตุอยู่นาบึงฝั่งตะวันตกตรงหน้าเมือง
 ชาม จึงได้คนควากนขน พบพระเจดีย์ ๓ องค์คนชาวดตง
 ๓ องค์ เมื่อพญาตะกำขอสร้างรวมเป็นองค์เดียว รื้อพระ
 เจดีย์ลงจึงได้พบพระพิมพ์ กับได้ถ่านเงินจารึกอักษรขอม
 เป็นตำนานสร้างพระพิมพ์และวิธีบูชา นายขิดได้คัดตำนาน
 และวิธีบูชามาให้ด้วย ของถวายในเมืองกำแพงนั้น กรมพระ
 พิมพ์เบญพน ได้คัดตำนานติดทนายหนึ่งร้อยไว้ด้วย

๑๒๕

เมืองกำแพงเพชร

วันที่ ๒๕ สิงหาคม รตนโกสินทร์ศก ๑๒๕

ข้าพระพุทธเจ้า นายชิต มหาเด็ก เจริญเดช หาดนางพระ-
ยาประชาชนนครวิทย์จางวางเมืองอุทัยธานี เดิมได้รับราชการ
ในกระทรวงมหาดไทยเป็นตำแหน่งนายอำเภอ อยู่มณฑล
นครชัยศรี ข้าพระพุทธเจ้าป่วยเจ็บทนต์ภาพ จึงกราบถวาย
บังคม ลาออกจากหน้าที่ราชการ ขนมารักษาตัวอยู่บ้าน
ภรรยาที่เมืองกำแพงเพชร ข้าพระพุทธเจ้า ได้สืบเสาะหา
พระพิมพ์ของโบราณ ซึ่งมีผู้ซื้อคนใดในเมืองกำแพงเพชร
ได้ไว้ให้ตายอย่างพร้อมพิมพ์แบบทำพระ ๑ แบบ ขอพระราช
ทานทอดเกล้า ๆ ถวาย

ข้าพระพุทธเจ้าได้สืบถามผู้เฒ่าผู้แก่ ถึงตำนานพระ
พิมพ์เหล่านั้น อันเป็นเหตุเชื่อกันในแขวงเมืองกำแพงเพชร
สืบมาแต่ก่อน ได้ความว่าพระพิมพ์เมืองกำแพงเพชรนี้ มี
มหาชนเป็นอันมากนิยมนับถืออดิษยามาช้านาน ว่ามีความ

นี้ตั้งแต่ผู้ตั้งการบูชาในปัจจุบัน หรือมีอำนาจทำให้สำเร็จ
ผลความปรารถนาแห่งผู้ตั้งการบูชาด้วยอเนกประการ

ตั้งฐานของพระพิมพ์ ตามที่ผู้ได้พบเห็นแล้ว มี
๓ อย่างคือ พระธรรมา (ที่เรียกว่าพระดิน) อย่าง ๑ พระ
ยืนอย่าง ๑ พระนั่งสมาธิอย่าง ๑

วัตถุทำเป็นองค์พระต่างกันเป็น ๔ อย่าง คือตบถ
(หรือตะกั่ว) อย่าง ๑ ฐานอย่าง ๑ เกสรอย่าง ๑ ดิน
อย่าง ๑ พระพิมพ์ ครบถ้วนตามหาชนจะได้พบเห็นนั้น ได้
ในเจดีย์วัดพระธาตุฝั่งตะวันตกเป็นเดิม

และการสร้างพระพิมพ์นั้น ตามตำนานนิยมน่า
ณ กาดขวางเมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรับปริ
นิพพานแล้ว มีพระบรมกษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนาม
ว่าพระยาศรีธรรมมาโคกราชเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ ทรง
มหิทธิเดชานุภาพแผ่ไปในทิศานุทิศตลอดถึงทวีปดังกล่าว ทรง
อันตรธานในการสถาปนาปฏิมาภพพระพุทธศาสนา เพื่อให้
แผ่ไพศาลยิ่งขึ้น จึงเสด็จสู่ตบถที่รวบรวมพระบรมธาตุ
สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นำมาสร้างเจดีย์บรรจุไว้ ใน

คำกล่าวหาว่า แคว้นข้างแคว้นเป็นต้น เป็นจำนวนพระเจดีย์
๘๕๐๐๐ องค์ ครองนพระฤๅษจึงได้กระทำพิธีสร้างพระพิมพ์
เหล่านถวายเป็นพระยาศรีธรรมมาโคกราช เป็นการอุปการ
ในพระพุทธศาสนา

ครั้งแรกที่จะได้พบพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุ และ
พระพิมพ์เหล่าน ถิม ณ ปะริกาเอศก ลุคศักราช ๑๒๑๓
(นับโดยลำดับมาถึงศกนี้ได้ ๕๘ ปี) สมเด็จพระพุฒาจารย์
(โต) วัดระฆัง กรุงเทพฯ ขนมาเยี่ยมญาติ ณ เมืองกำแพง
เพชร ได้อ่านแผ่นศิลาจารึกอักษรไทยโบราณ ที่ประดิษ-
ฐานอยู่ ณ พระอุโบสถวัดเลี้จได้ความว่า มีเจดีย์โบราณ
บรรจุพระบรมธาตุอยู่ข้างตะวันตก ตรงหน้าเมืองเก่าข้าม
๓ องค์ ขณะนั้นพระยากำแพง (น้อย) ผู้ว่าราชการเมือง
ได้จัดการค้นคว้าพบวัดและเจดีย์สมตามอักษรในแผ่นศิลา จึง
นำवर้องบอกบุญราษฎรช่วยกันแผ้วถางปฏิสังขรณ์จน เจดีย์
ที่ค้นพบเดิมมี ๓ องค์ ๆ ใหญ่ซึ่งบรรจุพระบรมธาตุอยู่กลาง
ข้างวัดบางท่ง ๓ องค์

ภายหลังพระยากำแพง (อ่อง) เป็นผู้ว่าราชการเมือง
 แสงพอกเกรียง (ท้าวภูเรียวเรียกว่าพญาตะกา) ได้ขออนุญาต
 รือพระเจดีย์สามองค์คนทำใหม่รวมเป็นองค์เดียว

ขณะที่รือพระเจดีย์สามองค์นั้น ได้พบตรพระพุทธรูป
 พิมพ์และदानเงินจารึกอักษรขอม กล่าวตำนานการสร้าง
 พระพิมพ์และลักษณะการสักการบูชาด้วยประการต่างๆ พระ
 พิมพ์ชนคนมีผู้ศรัทธาได้ทเมืองสุวรรณนครทางหนึ่ง แต่ห้ามแผ่น
 ถานเงินไม้ แผ่นदानเงินตำนานนี้กล่าวความเฉพาะแต่ในพระ
 เจดีย์วัดพระธาตุ ผังนาบึงตะวันตกแห่งเดียวมีตำนานที่สอน
 เขียนไว้ดังนี้

“ตำนาน”

ตำบลเมืองพิษณุโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองพิษย
 สังคราม เมืองพิจิตร เมืองสุพรรณ วายมฤษี ๓๓ คน
 ฤษีเป็นใหญ่ ๓ คนๆ หนึ่งฤษีพิลาโดย คนหนึ่งฤษีตาไฟ คน
 หนึ่งฤษีตางัว เป็นประธานแก่ฤษีทั้งหลาย จึงปรึกษากันว่า

เราท่าน ทั้งจะเอาอันใดให้แก่พระยาศรีธรรมมาโคกราช
 ฤษทง ๓ จึ่งว่าแก่ฤษทงปวงว่า เราจะทำด้วยฤษท ทำด้วย
 เครื่องประดิษฐานเงินทอง ไว้ฉะหนดของพระองค์ จึ่งทำเป็น
 เมฆพัตร อถมพรเป็นมฤตย์ พิศมัยอายุวัฒนะพระฤษ ประ
 ดิษฐานไว้ในถาเหวใหญ่่น้อย เป็นอานุกาพแก่นนุษย์ทงหตาย
 ถิ่นฉะพรหมณาจารย์เจ้าไปถ้วน ๕๐๐๐ พรพชา พระฤษ
 องค์หนึ่ง จึ่งว่าแก่ฤษทงปวงว่า ท่านจงไปเอาถ่านทงหตาย
 อันมฤตย์เอามาให้ถัก ๓๐๐๐ เก็บเอาเกษรไม้อันวิเศษ ทม
 กฤษณาเป็นอาทิให้ได้ ๓๐๐๐ ครั้นเสร็จแล้ว ฤษจิงนำวรวง
 เทวดาทงปวงให้ช่วยกันบดยา ทำเป็นพระพิมพ์ไว้ถัดถานหนึ่ง
 ทำเป็นเมฆพัตรถัดถานหนึ่ง ฤษทง ๓ องค์นั้น จิงบงคบฤษ
 ทงปวง ให้เอาถ่านทำเป็นผงเป็นก้อนประดิษฐานด้วยมนตร์
 คาถาทงปวงให้ประสิทธิ์ทุกอัน จิงให้ฤษทงนั้นเอาเกษรและ
 ถ่านมาประสมกันดเป็นพระ ให้ประสิทธิ์แล้วด้วยเนาะหร-
 คุณประดิษฐานไว้บนเจดีย์อันหนึ่ง ถ้าผู้ใดให้ถวายพระพร
 แล้วจิงเอาไว้ใช้ตามอานุกาพเถิด ให้ระลึกถึงคุณพระฤษท
 ทำไว้นั้นเถิด ฤษไว้อุปเทหิตงน

แม้อันตรายสักเท่าไรก็ดี ให้หมิ่นด่พระไต่ศัระ
 อันตรายทั้งปวงหายสิ้นแถ ถ้าจะเข้าการณรงคสังคราม ให้
 เอาพระไต่ำนันหอมเข้าด้วยเนาวะหรคุณ แถ้วเอาไต่म्म
 คักคัสทศความปรารธนา ถ้าผู้ใดจะประสิทธิ์แก่หอกดาบ
 ศัตราวุธทั้งปวง เอาพระสร้งน้ามน์หอมแถ้วแถ้วด้วย อิติปิ-
 โสภกราคิ แถ็ก ๓ ที่ ๗ ที่ แถ้วไต่ฉัณฉัริตพิษฐานตามความ
 ปรารธนาเถถ ถ้าผู้ใดจะไคร่มาตคามเอาพระสร้งน้ามน์หอม
 ไต่ไปพลู ทาประสิทธิ์แก่คนทั้งหลาย ถ้าจะส่งาเจรจาให้
 คนถลวเกรง เอาไต่ำนันหอมหุงผสมแถ้วด้วยเนาวะหรคุณ
 ๗ ที่ ถ้าจะค้าขายกถิ มที่ไปทางบกทางเรือกถิ ให้หมิ่นด่การ
 ด้วยพาหุงแถ้วเอาพระสร้งน้ามน์หอม แถ้วด้วยพระพุทธรคุณ
 อิติปิโสภกราคิ แถ็ก ๗ ที่ ประสิทธิ์แก่คนทั้งหลายแถ ถ้า
 จะให้สั้วสัคัสถาพรทกอัน ให้เอาดอกไม้อดอกบัวบูชาทุกวัน
 จะปรารธนาอันใดก็ได้ทุกประการแถ ถ้าผู้ใดพบพระเกษร
 กถิ พระว่ณกถิพระปรอทกถิ ก็เหมอนกนอยาไต่ประมาท
 เถย อานภาพคังกำแพงด้อมกนภัยแถ่มน ถ้าจะให้ความ
 คูนัย เอาพระสร้งน้ามน์หอมเอาดาบ ๑๓ แถ้วชนน้ามน์หอม แถะ

๑๒๗

• ปตพมงค

อดิวิศ โดปด์พภ

【แต่ว่า นโมไปจนจบแต่ว่าพาหุง แต่ว่า อิติปิโสการ
มทเชยฺย มงฺคตํ แต่วาพระเจ้าทง ๓๖ พระองค์ เอาทงค
กิริมีทิ กรุมท กรุมท เกเรเมเท ตามแต่เด็กเกิด ๓ ท
๑ ท วิเศษนถ ถ้าได้รพระคาถานี้แล้วอย่ากลัวอนโธเดย ท่าน
คคาไฉฉวรเมือง จะไปรบคักกคมได้สารพัดศัตรูเด

^๒ ^๒ ^๑ ^๓

๒ พระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานคดตอมาดงน

ควรมีควรแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

အထူးသဖြင့်

ข้าพระพุทธเจ้า นายชิต

จากตบตงเรือชดาดองไปชนท้ายเมืองใหม่เดินชนมา
จนถึงพบพตา ที่เมืองใหม่นมถนน ๒ ด้ายยาวชนมาตามถ้ำ
นาเคียงกนชนมา ด้าย ๑ อยู่ริมหน้า ด้าย ๑ อยู่บนคอง แต่
ถึงด้ายริมหน้านากไม่ทวม บ้านเรือนกเป็นอย่างลักษณะ
ถนนบ้านหม้อเมืองเพชรบุรี หรือถนนบางกอกอย่างเก่า ไม่
ใช้ถนนแต่ชิงช้า ผู้คนกแน่นอนอยู่ มาแต่ท้ายเมืองถึงพบ
พตาประมาณ ๒๐ เส้นเศษ

ถนนถายรูปไม่มากแต่ตงก เพราะได้เปลี่ยนแวน
เปลี่ยนทำนองถาย และถายง่ายไม่เหมือนถายในป่า ๒ วัน
มาแล้ว ซึ่งยังไม่เคยถายเคย ดังรูปไว้แต่กระจุกใหญ่
จะดังหมดกตงแห่งไม้ท่น ถนนได้ตดตมตามพระเทพาภรณ์
ชนมาจากบางกอกโดยทางรถไฟแล้ว ตงเรือมาด้วยแค้นคร
ตวรร์ค เพราะหาเวลาตดไม่ได้

วันที่ ๒๖ หมายจะยังไม่ตนแต่หมาเข้าไปปลุก ๒ โมง
เศษ ก็นข้าวแล้วออกไปแจกของให้ตมมาตงต และรับ
ทงตหญิงตชาย หตวงพทชอภยตชวยชงเป็นบุตรพระยา
กำแพง (อน) นำตบตททง ซึ่งพระพทชยอตพาทะราช

ทานพระยากำแพง (นุช) เป็นบำเหน็จเมื่อไปทัพแขก
 แล้วกลับมาแก่พระยากำแพง (นาค) ซึ่งเป็นด้ามกำแพงบุตร
 พระยากำแพง (นุช) บุตรพระยากำแพง (นุช) และ
 แผลงภรรยาได้เป็นผู้ว่าราชการเมืองกำแพงต่อมา ๔ คน คือ
 พระยากำแพง (บัว) พระยากำแพง (เถื่อน) พระยา-
 กำแพง (น้อย) พระยากำแพง (เกิด) ได้รับความเด็มน
 ต่อๆ กันมา ครั้นพระยากำแพง (เกิด) ถึงอนิจกรรม ผู้
 นอกจากตระกูลขึ้นมาเป็นพระยากำแพงหลายคน ตามดกอยู่
 แก่นายอนบุตรพระยากำแพง (เกิด) ซึ่งเป็นบิดาหลวงพิพิธ-
 ธิปไตย ภายหลังนายอนได้เป็นพระยากำแพง ครั้นพระยา-
 กำแพงอนถึงแก่กรรม ตามจึงตกอยู่กับหลวงพิพิธอธิปไตย
 ผู้เข้ามาใหม่ พิเคราะห์คิดเห็นจะเป็นตามพระราชทานจริง
 เห็นว่าเมืองกำแพงเพชรยังไม่มั่งคั่งสำหรับเมืองเช่นแคว
 ใหญ่ ไม่ได้เตรียมมา จึงได้มอบตามเดิมไว้เป็นพระ
 ดำรงเมือง ให้ผู้ว่าราชการรักษาไว้สำหรับใช้ในการพระ
 ราชพิธี แล้วยกยกราชตระกูลเมืองกำแพงมาหา ดงต้นคือ

ท่านผู้หญิงทรัพย์ภรรยาพระยากำแพง (เกิด) อายุ ๘๓ ปี จอ
เห็นจะเป็นมีจอ นศกจุฑศักราช ๑๓๗๖ ยังดบายแจ่มได้พูด
จาไม่หลงเดินได้เป็นคน กับลูกที่มา ๒ คน คือ ซอผ่องเป็นภรรยา
พระพด (เหตียม) อายุ ๗๓ ปี ลูกคนเล็กชื่อ กุ เคยไปทำ
ราชการในวังครั้งรัชกาลที่ ๕ แล้วมาเป็นภรรยาพระยาราม
ณรงค์ (หรุ่น) อายุ ๖๔ ปี หาดานหญิงชื่อหาดาบเป็นภรรยา
หาดวงแพ่งอายุ ๖๔ ปี หาดานหญิงชื่อเพื่อนเป็นภรรยาพระพด
อายุ ๔๖ ปี หาดานหญิงชื่อพันภรรยาหาดวงพิพิธภักย์อายุ ๔๕ ปี
หาดานชายหาดวงพิพิธภักย์อายุ ๔๔ ปี เหตุนี้มา ๖ คน คือ
กระจ่าง ภรรยานายชิตอายุ ๒๔ ปี เปดงภรรยานายคตอง
อายุ ๒๓ รวบุตรพระพดอายุ ๑๗ ประคองอายุ ๑๗ หวด
อายุ ๑๖ บุตรหาดวงพิพิธภักย์ ดะอองบุตรนายจันอายุ ๑๒ ปี
โหดนได้ตัวมา ๒ คน แต่ถ้ายคนเดียวแต่ทชอตะเฮียต บุตร
โหม่อายุ ๓๓ ปี ได้ถ้ายรวมกันเป็น ๕ ชั่วคน ที่ถ้ายกัน
ออกเดี่ยวบ้าง ด้วยมาไม่ครบหมดด้วยกัน ลูก หาดาน เหตุ
โหนด ซึ่งตัวมาแต่ท่านผู้หญิงทรัพย์ ซึ่งมีชวดอยู่ด้วยกัน

เดียวกัน ๑๓๓ คน ที่เมืองกำแพงนครหลวงเป็นมณฑลไชย
 ชุม ถึงถามชาวเมืองนั้นเองก็ไม่มีใครปฏิเสธสักคนหนึ่งว่า
 ไชยไม่ชุมและไม่ร้าย แต่ได้พบคนแก่ทั้งหญิงทั้งชายมากกว่า
 ที่ไหนๆ หมด กรมการคร่ำๆ อายุ ๗๐-๘๐ ก็มีมากหลายคน
 ราษฎรตามแถวตลาดก็มีคนแก่มาก ถ้าจะหารือพวกกำแพง
 จึงคงบอกว่า พระพิมพ์ของกัน ด้วยนับถือกันมาก พระ
 เถ้าให้ฟังว่าเวรชาติไม่ได้เสด็จมาหาหนัก ดุหายากอย่างยิ่ง
 คอยเมื่อเสด็จมาจึงรู้ว่าพระพิมพ์มากถึงเพียงนี้ ต่างคนต่าง
 เคารวมกันอยากจะได้ถวาย ก็เป็นความจริงเพราะผู้ทูลถวาย
 ไม่ได้ถือหรือห้อมมาตามปกติ จัดมาในพานดอกไม้หนึ่งราย
 ตามริมถนนได้เต็มทุกวันไม่ได้ขาด ดูความนับถือถว้เกรง
 เจ้านั้นมากอย่างยิ่ง เพราะไม่มีใครได้เคยเฝ้าเห็น แต่กริยา
 อาการเรียบร้อยไม่เหมือนตำบลบ้านตามระยะทาง ซึ่งกต
 ไปยืนอยู่คงมีผู้มากกราบถึงต้นไม้ได้ขาด

ภายหลังแล้วเสด็จลงเรือประพาสต้องไปชนท้าวหน้าวัด
 เสด็จเพื่อจะถวายรูปวัดเสด็จ ซึ่งเป็นท้าวกริบออกเรื่องพระพิมพ์

แต่อาจารย์ก็นำไปกรุงเทพฯ เสียแล้ว แล้วจึงเดินไป
วัดคุยกางซึ่งเป็นทพระครูเจ้าคณะอยู่ผ่านถนนสายใน ถนนสาย
นี้
งามมาก ได้ถ่ายรูปไว้และใช้ช้อถนนราชดำเนิน วัดคุยกาง
นี้
หน้าคูกว้างประมาณ ๒ วา หรือ ๘ วา หน้าข้าง หอไตร
และกุฏิปลูกอยู่ในน้ำแบ่งกอยู่ ต่อข้ามคูเข้าไปจึงถึงบริเวณ
พระอุโบสถ ทางที่เขาเป็นทิศตะวันตกกด้านหลังหันหน้าออก
ทางทุ่ง มีพระอุโบสถย่อมหนึ่ง วิหารใหญ่หลัง
หนึ่ง ก่อด้วยแดงแต่เดิมมีรูปปั้น หลังคงเห็นจะฉิดรูป
เศ
เศแบบใบ้ หลังพระวิหารมีฐาน ๓ ชั้น อย่างพระเจดีย์
เมื่อนั้น แต่ข้างบนแปดเป็นพระปรางค์ เห็นจะแก้ไขชน
ใหม่โดยพึ่งเสียแล้วไม่รู้วารูปเดิมอย่างไร ในพระวิหารมี
พระพุทธรูปต่างๆ อยู่ข้างละตัวๆ พระครูเลือกไว้ให้เป็นพระ

๑. จารึกนี้ เดิมอยู่ในหอพระวชิรญาณ ว่าด้วยเรื่องพระธรรม
ราชาธิไทย สร้างพระมหาธาตุแลปลูกพระศรีมหาโพธิ ซึ่งได้มาจากลังกา
ณ เมืองนครชุม สืบสวนได้หลักฐานต่อมา ว่าจารึกแผ่นนั้นเดิมอยู่ที่หน้าพระ
วิหารหลวงวัดมหาธาตุ ข้างฝั่งตะวันตกเมืองกำแพงเพชร ฐานบัลลังก์จารึก
นั้นยังอยู่จนบัดนี้มีผู้ขนมาไว้ที่วัดเสด็จ แล้วจึงได้ลงมากรุงเทพฯ

ดัดงัดคอกคืบ กับอะไรก็องค์หนึ่งคนเต็มทไม่ชอบ จึงได้
 ขอเดอกเอาเอง ๔ องค์ เป็นพระยันท้าแพงโบราณแท่น
 เขมรองค์หนึ่ง พระนาคปรกชาติฐาน เขาहतฐานเดิมชน
 ไว้องค์ ๑ พระกำแพงเก่าอีกองค์ ๑ พระชินราชจำลอง
 เหมือนพอใช้อีกองค์ ๑ กัดบจากวัดหยุดถ่ายรูปร่าง จน
 เห็นจึงได้ลงเรือเหลือง ต้องลงมาไม่พบกรมหลวงประจักษ์
 ตกตงทำกับข้าวกันมา ต่อจวนกับชาวลำแเรจึงได้พบ แะ
 ก็นักพบพดลปากอ้าง ต้องลงมาหยุดชวแต่พอถ่ายรูปเวดา
 พบเท่านั้น ชาตองนเรือไซตกรรเซียง แต่กเป็นอนดักวาด
 เบาเดี่ยวกว่ากรรเซียงเรือเล็กๆ อยู่ในดอยนาดงมา ถึงทพก
 แรมคำบถวดนางร้าง แต่ทแทเขาเรยวงอร้าง เรยกนางร้าง
 ถึงคาถอท้ายไม่เข้าใจ เวดาท่มเคษ

วันที่ ๒๗ ออกเรือเช้า ๓ โมงจน ๕ โมง จึงได้ไปชน
 เรือเหลืองหยุดกินข้าวทอดตงเป็นป่าฝั่งตะวันออก แล้วมาหยุด
 ทหาด ถ่ายรูปเวดาพระอาทิตย์ตก เดยตกรรเซียงดงมาจน
 ถึงพดลพดลบ้านแดนเวดาพดล ไม่มีเรื่องอะไรเลย นอกจาก

อ้ายกรรเชียงทงวายแด่นล้าหัด ชนชอวากรรเชียงแถวไม้ม
อะไรจะเบาเท่า ถ้าชนคทวนนาแถวเป็นไมชนเป็นอนชาต

วันที่ ๒๘ ออกเรือ ๓ โมงเช้า ต้องรอรบพวกจีนไทย
ที่มาหารวมทงตาแด่นปมทเห็นพายเรือมาแถววนนด้วย แวะ
กินข้าวทพดบพลาหัวดง ซึ่งเขาจะให้มาแรมเวลาบ่ายโมง ๓
เท่านั้น จึงเป่ตยนเตอนตงมายางเอน หยดถ่ายรูปเขานอกรง
หนึ่ง มาตามทางมคนรจกเรือเหลือง ว่าเป็นทงทวทุกแห่ง
ทไหนเคยแะทนนคนยงประชมมาก มอะไรทจะคจะเคาะให้
ร้องได้คเคาะให้ร้องทุกแห่ง มตงเรือพายตามเอาของมา
ให้กมาก ทเกาเดี่ยวประโคมใหญ่เพิ่มเถิดเทงด้วย ผู้หญิง
คเถิดเทง มาตงเขาคินไดยนเลียงมโหระแะพระดวด เห็น
เวลายังวนอยจ้งได้คคแะถ่ายรูป แะชายหาตนาตนเรือใหญ่
เข้าไปไม่ถึง คตงดงเรือเล็กถ่าเตยงเขาไปอ๊ก เคนหาทวอน
เหลืองถ่าดง ทงเวลากบาย ๔ โมงแถวไม่ได้ตงใจจะชนเขา
แต่ครนเขาถ่ายรูปทเขาแถว เห็นทวดตระเตรียมรบแน่นหนา
มาก จ้งเถยไปถ่ายรูป ครนเขาไปใกล้คคนตะเกยกตะกาย
กนหนกชน จจะตงยอมชนวด ๆ นเรียกชอถ่ามญว้าวดเขาคิน

แต่ข้อเท็จจริงมากมายจนจำไม่ได้ต้องจดว่า “วัดพระหน่อchrณินทร
โกถ้วารินคงคาราม” เจ้าอธิการช่อเฮียง รูปพรรณสันฐานดี
กตางคนไม่หนุ่มไม่แก่เป็นฝ่ายวิปัสณาธุระ ทคนจะนับถมมาก
พมมาจากวัดมหาโพธิทตรงกันข้ามได้ ๒ ปี แต่คนแก่ดปรัษ
และชาวบ้านหลายคนมากอยชบายขแจงโน่น เจ้าอธิการ
ว่าได้สร้างศาลาชนวเฬงหนึ่งชดเครื่องมุง จ้งให้เงิน ๓๐๐ บาท
ช่วยศาลานั่น แล้วดปรัษทายกชักชวนให้เข้าไปในวัด ซึ่ง
เชื่อเดี่ยวเดี่ยวว่าจะไม่มีอะไร แต่เดี่ยวอ่นวอนไม่ได้ ครนเข้า
ไปถึงในถานวัดเห็นใหญ่โตมาก เป็นที่เตยนราบไถ้วมไม้ใหญ่
กว้างเห็นจะเกอบ ๓ เด่น ยาวดัก ๔ เด่น เป็นที่รทษาศะอาด
หมดจดอย่งยิ่ง รุดักดบาย ถ่ายรบแล้ว พวกดปรัษชวนให้
ไปดพระโบสถชงอยบนเขาจ้งไถ้วความทางออกทางหนึ่งสำหรับ
ชนเขา มีบันไดอูฐชนดอดจะดำกว่าเขาบวชนาคดักหน้อย
แต่ทางชง่ายไมไ่เขาดินเป็นเขาศิธา มีดินหุ่มแต่ค่อนล่าง ๆ
พวกดปรัษพากันดักน้ำชนไปไว้ สำหรับจะให้กินจะให้อาบ
โบสถ์นั้นรปร่างเป็นศาลาไม่มีฝา หต้งใหญ่มีพระเจดย์องค
แต่ข้างหลังโบสถ์แต่คณมทงดงามดี ค้อมม้งใหญ่ เห็นจะ

เป็นตาเดียวจนกับบังบ้านหกวาง แดเห็นเขาหลวงเมืองนคร
 สวรรค์ก็อยู่ ในที่สุดถ่ายรูปแล้วได้แดงเรื่องวณ ได้
 ความว่าพระครหาว ยัยวัดมหาโพธิมาเริ่มสร้างได้ ๘๐ ปีมา
 แล้ว ๆ ได้ปฏิสังขรณ์ต่อ ๆ กันมา ตามที่ตำนานว่าเป็นที่ตั้ง
 ของพวกราชดบแด พงจะย้ายขนไปอยู่เขาหลวงเมืองชัยนาท
 เดียวเมื่อเร็ว ๆ น มตาแก่คนหนึ่งอายุ ๘๐ เศษ เป็นผัวเฒ่า
 ชาวดบแดมากตงแดชนคนมา มตาเจกตาออกคนหนึ่งอายุ
 ๖๐ เศษ เป็นพยานย่นย่นชนเก่า ๆ ยังพวกรุ่น ๆ อีกเป็นกอง
 เป็นพยานย่นย่นชนหลวงว ได้ยินเสียงพิณพาทย์แฉะเสียงฆ้อง
 เสียงโห่ร้อง เพราะผิดกับสำมญเป็นอันมาก ครนชนไปดัก
 ไม่เห็นอะไร ในบึงหลังเขาแต่เดิมมาไม่มีกะบิรกเช่น เพราะ
 เป็นที่เขาเด่นแข่งเรือกัน ได้ยินเสียงเกรียวกราวไปดักไม่เห็น
 อะไร ทงการที่ได้ยินเกรียวกราววณไม่ใช่เวดากดางคิน เป็น
 เวดากดางวันด้วย ต่อแล้ว ๆ จึงได้เห็นกะทงที่ใส่ของมากินน
 ทงเกดชนกตาอยู่ในบึง จนเมื่อเวลาเล็ดจขนไปเห็นอทาง
 แควใหญ่เร็ว ๆ นเองก็ยงได้ยินเสียงออยู่ แต่ก่อนทเขาณมตา
 หลายแห่ง พวกรดบแดเขาไปเขาบีดกาเล็ดด้วย ได้ถามต่อ

จะให้เห็นคนรู้ไม่ยอมรับเห็น เค้าแต่เรื่องคนด้อยอย่างเดียว
 เป็นจริงเป็นจังไป คนเชื่องตบแต่งเช่นหนึ่งมีมาก แล้วเขาพา
 เดินไปตามคันเขา ออกไปถกนอกซึ่งแต่เห็นจากแม่น้ำ มี
 วิหารเด็กและทบทคนอาศัย วิชาสัตว์อาดหมดจตุตเหมื่อนกัน
 เขาอ้างมาตงเป็นกระถางต้นไม้เดินเขาดีพอใช้ กัดบดงทาง
 ดานข้างริมหาซึ่งมบนโคปนเหมื่อนกัน เจ้าอิการถามหา
 ทูตกระหม่อมมตคตชนมาบ้างหรือไม่ ครั้นใดความความมาจ้ง
 เขาแหวนถกพรอดมาแจก แหวนนนทานองเคยถกบชรวมวง
 วัตถุประค แต่ชรวมวงถกด้วยกระดาดงรัก นถกด้วยด้าย
 ทำเรียบรอนด กัดบดงมาโดยสระพาน เขาทำย่นดงมาจนพัน
 หาดในยาวออยู่ พวกราษฎรท่งชายหญิงและเด็กดงมาช่วยกัน
 เช่นเรือโดยความเบิกบานเหมื่อนอย่างแห่พระ เด็กๆจนจม
 ถึงคอยังไม่วางต้องได้ ถ่องดงมาถึงพดบพดายางเอนเวตา
 พดบ วนนยงชมกว่าทุกวน ถึงเมอชามามทนครสัตว์รค
 คอนบพนมบ้างก็เป็นยงนอนหวนคำไม้มไปเท่าไร แต่อย่างไรๆ
 ก็คงน้อยกว่าบางกอก

วันท ๒๙ เข้า พวกชาวบ้านมาหา แต่ถนัดพวกทง
 ไม่รู้จักต้องการจะมา ในหมื่นนหมื่นบ้านพมวง ซึ่งได้
 ไปขึ้นกับชาววันแรก มาด้วยกับลูกสาวคนหนึ่งหลานคนหนึ่ง
 ครั้นเวลาออกไปก็ไม่รู้จักอยู่นั่นเอง ได้ถามว่าพระยาโบราณ
 ไปที่บ้านหรือ ตอบว่า ท่านว่า ท่านเป็นพระยาโบราณ แต่
 อย่างไรก็ไม่ทราบ ถามว่าท่านนัดให้ลงไปหาจะพาเข้าไม่ใช่
 หรือ ก็รับว่าท่านว่าเขื่อนนั้นแหละ แต่จะอย่างไรก็ไม่ทราบ
 ถามว่าทำไมแกล้งไม่เชื่อท่านหรือ บอกว่าก็เชื่อแต่อย่างไรก็ไม่
 ทราบ ถามว่าทำไมจึงว่าอย่างไรก็ไม่ทราบ บอกว่าชาวบ้าน
 เขาว่าอย่างหนึ่ง ถามว่า เขาว่าอะไร อิดเอื้อนไม่ใคร่จะ
 บอกต้องซัก แล้วกระซิบกระซาบว่า เขาว่าไม่ใช่พระยา
 โบราณพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเอง พอรู้เช่นนั้นเขาชนลูกข้าทนต์
 ได้นักสงฆ์อยู่แล้ว เถยนอนไม่หลับกระสับกระส่ายไป ถาม
 ว่าแกล้งทอดอะไรหรือจึงได้ไม่สบาย ก็ว่าได้พูดมากอยู่มีเรื่อง
 ซนค่านาเป็นต้น ถามว่าพระรูปพระโณมท่านเป็นอย่างไร กระ
 ซิบบอกว่าสูง ๆ ผอม ๆ ผิวอยู่ข้างจะคล้ำ จึงถามว่าวันนั้นไป
 ด้วยกับเจ้าคุณโบราณแกล้งได้หรือไม่ ว่าไม่ทันถึงเขตมัว

รับรองอยู่ แล้วหันไปถามลูกสาวว่าท่านไปด้วยหรือไม่ นาง
 ลูกสาวหวั่นบอกว่าท่านไปด้วยจำได้ ถามว่าถ้าข้าจะบอกแ
 ว่าเป็นพระเจ้าอยู่หัวเองจะว่าอย่างไร ออกจะเหต้ออกน
 และจงอยู่ลึกครุหนง ลูกชนนงของๆ ปลูกา ชวนลูกสาว
 แน่แล้วให้มากราบท่านเสีย ลูกสาวก็หยุดหวั่นทันท ด้องคน
 ปลูกาองกราบ ๓ หนอย่างไหว้พระ ได้ให้แหวนหนึ่งประดับ
 เพชรพลอยช่อจากกรงเก่าทำขวัญคนตะวง หาดานเผอิญได้มา
 หหมด เป็นของแก่ต้องกรวมมาก ต้องทำให้กำไรงเงินซื้อผู้แทน
 คุหนง แล้วได้ลงเรือเวลา ๓ โมงเช้า มาจนจะเคยวชนแคว
 ใหญ่จึงได้เอาเรือไฟตก ชนมาจอดทแพได้สดชื่นรถไฟ
 พบพระยาธรมและจระซึ่งได้พยายามทำเป็นคนตามเล็ดจ ลง
 เรือแม่ปะถ่อชนไปแม่หาน้อยบ้าง เรือแม่ปะมาถึงแควใหญ่
 เข้าค้งม้งามเต็มที ตานายท่ายบ่นว่าไม่ถึงถ่อ มนเป็นเรือ
 ดำหรับแควน้อยอย่างเดียวแต่ๆ แต่ถ่าผู้ซึ่งไปเรือแม่ปะชว
 แต่ช่าต้องไม่ได้ถ่อชนแล้ว นับว่าเป็นผู้ไม่เคยลงเรือแม่ปะได้
 เพราะเวลาด่องมนเชื่อพนประมาณ ทากบชาวเถยงกนทแพ
 แล้วถึงคำพพากษาประหารชีวิตอาัยฉิม ทหารราบที่ ๑๐ โทษ

ฆานายสืบนายหม่ต๋วตาย ความเรองนั้นได้เกิดชนเมือวันที่ ๒๕
 นายร้อยเอกขุนพิทยุทธ คุมทหารเมืองนครสวรรค์ตามขึ้นไป
 จนถึงกำแพงเพชร จอดเรืออยู่ฝั่งตะวันตกห่างเรือหนึ่งจอด
 ประมาณ ๒๐ เส้น วันนั้นอายุมียามในเรือมอซึ่งเป็นเรือ
 ทหารอยู่ พวกทหารทั้งปวงข้ามมารับได้เจเวลาเช้า ๒ โมง
 เศษ อายุมียมนว่าหิวข้าว ขอนายสืบเรียกทหารมาเปลี่ยน
 นายสืบบอกว้ายังไม่มีคนให้ขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่ง แล้วดูคน
 ไม่ได้ออกมาจากขยاب อายุมียมนยามอยู่ที่กระดานเทียบ เขา
 ตาบปลายปืนแทงนายสืบตริกแรดถกลงราวนม พัดตกน้ำลง
 ไปแต่หน้าตบไม่ได้จม และไม่มีหลักค่ออันใด นายสืบร้องชน
 คนที่อยู่ในเรือไปช่วยพยุงชนมากี่ชาติตาย ได้มีโทรเลข
 ส่งไปถึงจิริะเห็นว่าเป็นการสำคัญอยู่ ควรจะต้องลงโทษโดย
 หนัก ความเชื่อนเป็นหน้าทศาดทหาร ให้จัดการตั้งศาลทหาร
 ที่เมืองนครสวรรค์ พิจารณาให้เสร็จทันวันนัดตั้งมาถึง
 คำให้การอายุมียมนแก้ว่าเผด็จศึกหมายจะสะกิด พยานเบิก
 ว่าไม่มีสาเหตุวิวาทอันใดกัน หมอตรวจว่าอายุมียมนไม่ได้เป็น
 คนเสียจริต นายทหารประจำหมวดเบิกความว่า อายุมิ

เป็นคนเรียบร้อยไม่เคยต้องรับโทษเลย พึ่งเข้ามาเป็นทหาร
เมื่อเดือนเมษายน ศาลปรึกษากันว่า ข้าย่อมทำผิดพระราช
กำหนดกฎหมายและข้อบังคับทหาร ทั้งเป็นเวรารักษาราช-
การเสด็จพระราชดำเนินให้ถึงโทษประหารชีวิต ได้สั่งให้
ประหารชีวิตตามคำปรึกษา เพราะเห็นว่าทหารพองดงชน
ใหม่ ๆ ในหัวเมือง ถ้าหย่อนโทษจะเป็นเยี่ยงอย่างให้มีความ
กำเริบ กำหนดจะได้นำไปยิงเสียในเวรารุ่งขึ้น

เวรabayดงเรือไปเที่ยวหมายจะถ่ายรูป ชนไปพอฟัน
จากคลองบอระเพ็ดหน่อยหนึ่ง พอเห็นฝนตงจึงให้ปลดอยเรือ
ไฟต้องมาถ่ายรูปได้ ๒-๓ แผ่น พอมีพายุลัดฝนตกต้องกดับ
ลงมาทงฝน เวรคามคนขายของ แต่ได้ถามได้ความว่า
เขาเกณฑ์ให้มาขายเป็นการกรุด ในแม่น้ำจตุรพักตรพิมาน
ด่าง และมณฑลพายศกรกรน ไม่มยุงเหมือนเมื่อกนนดวย

หมดพระราชนิพนธ์เพียงเท่านั้น

พระราชหัตถเลขา^๑

เรื่องเสด็จประพาสลำนํ้ามะขามเฒ่า

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑

(ฉบับที่ ๑)

หน้าท้าวการมณฑลนครสวรรค์

วันที่ ๑๕ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๓๒๗

ไปบอกแจ้งความมายังมกุฎราชกุมาร ให้ทราบ

ระยะทางที่มาโดยรถไฟได้เห็นว่านานมาก แต่ไม่ใช่
มากช้าลงม้ แลเห็นน้ำเป่ล่าน้อย เต็มไปด้วยข้าวตอด
หนทาง ผักชวาในทุ่งได้ทำลายตงเลี้ยมากจนไปรงคา แต่
ก็ยังเหลือ จะต้องทำลายต่อไปอีกมาก พิศเราะหัดแพ
แตะเรือค้าขายในแควใหญ่โรยไปมาก นึกสงสัยว่าจะเป้น

๑. พระราชหัตถเลขา^๑นี้ ทรงพระราชนิพนธ์เป็นอย่างรายงานพระราช
ทานมายังที่ประชุมผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร อันมีสมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราชสยามมกุฎราชกุมาร (คือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรง
เป็นประธาน

ด้วยรถไฟพิษณุโลก ทำให้เมืองนครสวรรค์ไม่เป็นท่าสำคัญ เพราะดินคาชนไปทางรถไฟได้สะดวกกว่า ครั้นถามคนค้าขาย กล่าวคือขายพลอยที่เป็นคนชอบกัน บอกว่าไม่เชิงจะรุ่งโรย ด้วยรถไฟ เป็นด้วยราคาเงินบางกอก บรรทุกของลงไป จำหน่ายไม่มีกำไร เวลายื่นได้มาพักที่แพหน้าทวารวดี คง น้ำท่วมไปหมดทั้งนั้น เรือพายได้ เวลากกลางคืนฝนตกหนัก อากาศเย็น ไม่มีมัยง

วันพฤหัสบดีที่ ๑๕ เวลาเช้าโมง ๑ ได้ตั้งเรือครุฑ เหนือให้จวนไปทางแควใหญ่ แล้วไปทางด่านช้างเกรง ด่านช้าง กว้างมากตก เรือพายมาได้ได้ในฤดูแล้งตลอดปี สอง ข้างเป็นป่าไม้กระเบาเป็นพน มีเรือนตอของเหนือๆ บ้านเรือน รายกันไป ได้ผ่านบ้านขลุ่ย ที่จะเป็นตำบลที่พวกโรคเรื้อน อาศัยอยู่ก่อน มีบ้านเรือนหลายหลัง ต่อไปจนถึงตำบลบ้าน พระหลวง มีบ้านเรือนมากชนน้อย อยู่แพกันเป็นพน ได้แวะ ทอดพระหลวง วัดนกกอยบนแพ มีแพโบสถ์หลัง ๑ แพการ เปรียญหลัง ๑ แพกุฎี ๓ หลัง ทนหนาตกกว่าทุกแห่ง เดียวกัน ถึง ๓๓ คือกเป็นที่ประชุมปลาอาศัยมาก มีปลาเทโพตัวใหญ่ๆ

ในฤดูนี้ แต่เมื่อถึงฤดูปลาดานเห็นอ ปลาดานโพชนไปเห็นอ
ปลาดานเข้ามาอยู่แทน เพราะเป็นทพณอนครายไม่มีใครทำร้าย
มีพระสงฆ์อยู่รูป เป็นพวกข้างเหนือรูป มาแต่กรุงเทพฯ
แต่อุโบสถไม่ได้ทำ เพราะไม่มีผู้ศวดปาฏิโมกข์ได้ พระสงฆ์
ลงไปรวมทำอุโบสถที่วัดปากน้ำในแควใหญ่ วิถีของภริยา
ของเขาชอบกต เขียนลงในกระตาสบัดไว้ที่เจ้าแพการเปรียญ
ว่าผู้หนึ่งของภริยาจะทอดกตางเดือน ๑๒ ไตร ๓ บริหารดำรง ๑
อนันตของคต ๔ บาท ถ้าผู้ใดจะถวายมากกว่านี้ เขียวท่าน
ทอดกต ตามคตทายกแกบออกว่า ทำเช่นนี้ไม่เป็นการชด
ถาวสงฆ์ มคตทายกผู้คนนายคต เป็นชาวเมืองอ่างทอง
ชนมาคตพนแก้วเจยจอตแพยทน

การหาหินทำปลาเป็นพนของทองที่ เหตุด้วยในถ้ำ
หามนปลาหม ส่วนผู้อนทชนมาหาหินในทนต์คตพนเป็นพน
การคตพนใช้จางดกจางถาวเหมาบัตระชง กินอยู่เป็นของ
ผู้จาง แต่ถายอยู่ไม่ครบมีไปเสียก่อนไม่ต้องให้อะไรเถย ได้
พนเปล่า จึงเป็นอนใดคความว่าคตพนเองเป็นเรื่องให้
พวกถาวจะทงการรบจางทำนาทคตของรังสัตว์ ด้วยเจ้าของนา

หรือนายกองนาคิดอ่านโองผดถาว คำจ้างไม่ได้จ่ายให้เป็น
เดือน ๆ ต่อครบปีจึงจ่ายชง ๓ ทเดียว เมื่อทำงานมาได้หลาย
เดือนจนสิ้นปีแล้ว กอนให้พวกถาวนนได้ความลำบากเบอ
หน่ายจะทงงานไปเสียก็ไม่ต้องให้คำจ้าง หรือออกอย่างหนึ่ง
ถึงกำหนดแล้วกผดไป เมื่อถาวไม่ได้เงินก็ไปไม่ได้ ครน
เบอหน่ายเขาจะตองทงไป ผจางกยงได้กำไรมากจน ผท
ทำการโดยซอตรงเช่นตาดัด อ้างว่าตวเป็นคนซอตรง ว่า
พวกถาวเหล่านทำงานแข็งแรง และอยู่ด้วย ๓ ปีจึงกลับไป
บ้านครงหนึ่ง อยู่บ้านเดือนเดียวก็กลับมาใหม่ ไม่ยากในการ
ที่จะหาจ้าง พินขายราคาทในดำนานนพนละ ๗ บาท ๘ บาท
ถาตองตองลงมาตั้งข้างนอกชนเป็นพนละ ๓๐ บาท

ได้เรียกถาวมาพูดด้วย ๕ คน มาจากเขมราชู ๒ คน
อบตคน ๓ ศัรสะเกษคน ๑ ถามได้ความว่า หากินอะไรไม่ได้
เป็นถจจ้างทำทางรถไฟ ได้ถึงเดือนละ ๒๕ บาท ได้เต็มอ
จึงได้ถามว่าเหตุใดไม่ทำงานทางรถไฟต่อไป บอกว่าได้มาก
ก็จริงแต่มีทเสียมาก อยู่ด้วยกันมาก ๆ อดเล่นคู่ก็ไม่ได้ เก็บ
เงินไม่อยู่ ทหนักมาหากนเช่นน เมื่อได้เงินคราวเดียวมากก็

ได้กลับไปบ้าน เจ้าน้อยกลับมา ๒ ปีแล้ว มีหน้าจะไปบ้าน
 การที่ไปบ้านชั่วแต่เอาเงินไปให้บิดามารดาบุตรภรรยา ที่จะ
 ไปหากินในเมืองดาวไมโครได้อะไร ถ้าหากมาก รับยืนยัน
 ว่านายคตเป็นคนซื่อตรงให้เงินจริงๆ ฟันนั้นโดยมากตัดลง
 ไว้ก่อนนำมา เมื่อนำมาแล้วจมอยู่ในน้ำต้องดำขนมารอนเป็น
 ขนาดต้นฟัน ถ้าหากว่ารอนหมดในฤดูน้ำ ก็ไปตัดได้ทั้ง
 กำไล

เวลาที่ไปนมแต่ดาว ๕ คน กับผู้ใหญ่ ๓ คน นอกนั้น
 ลงไปอยู่ทวดเขาบวชนาคซึ่งยังเหลือคนอยู่ เพราะเหตุที่กาตัง
 ทำกรรมมาสั่งจะมมหาชาติเทศน์ช้อน แต่ยังไม่มีความปรารถนา
 เป็นอันมากที่จะเห็นฟ้า และบอกให้อนุโมทนาในเรื่องที่ได้
 ออกเงินหล่อรูปฟ้า พรรณนาถึงบุญคุณของฟ้าตามแก้ราษฎร
 เป็นอันมาก และการที่ได้ออกเงินหล่อรูปท่านไว้คงจะได้บุญ
 มากและจะมีความจำเริญเกิด ความปรารถนามอย่างเดียว
 แต่จะใคร่เห็นตัวฟ้ากรมหลวงดำรง เห็นปิ่นคร่ำครวญนัก
 จึงขอตัวฟ้าให้เป็นทชชนมยन्दคองไปหาชุบามบุชา และรับพา

เด็กมารับเสด็จมา คุยเฮ็ดว่าดีกว่าพวกที่ลงไปถึงเขาบวชนาค
 เพราะเหตุที่ความงมงายจะทำบุญ กุศลสิ่งให้พาชนมาถึงที่ใด
 เห็นล้มประดังค ได้แจกเงินพระและให้เงินสำหรับซื้อไม้ค
 แปะต่างหากอีก ๗๐ บาท แล้วต้องกลับมาจอดทหน้าวัดเขา
 ซึ่งราษฎรมาประชุมกันอยู่หนาแน่น นาทอมตะพานหมด ไม่ม
 จยณคของจอดเรืออยู่ แต่ราษฎรแข่งเรือกันต้นก้นนานมาก
 การแข่งเรือทนมมาแต่เช้า แข่งเรือกันทอดหนึ่งแถวชนไหว
 พระ ทักษณแล้วกลับมาแข่งเรืออีกทอดหนึ่ง ค่อยๆ ไร
 กันไปตามบ้านไถ่บ้านไถ่ พวกที่ทวนน้ำก็ไปก่อน พวกที่
 ตามน้ำไปก็ถึง ไม่มีเรืออยู่เกินบ่าย ๓ โมง

แม่น้ำเข่งไกรน เป็นทางซึ่งไปชนแม่ยมไปสู่โขทัย
 ลวรรคโลกได้ ในพงศาวดารว่าแต่ตั้งไปตั้งโขกรเข่งกราน
 คงเป็นทางดำนาน แต่เมองจะยั้งแห่งใดถามยังไม่ได้ความ
 เพราะผู้อยู่ในทนเป็นคนมาจากทอน ได้ความแต่ว่า ถ้าจะ
 ไปบางคตานอำเภอเมืองพิศตร คงจะถึงในเวลาพลบค่ำ ได้
 ทำค่างเรือทงจะตรวจสอบแม่น้ำเก่า ซึ่งเขคคงจะได้รับ
 ฌบยทงต่างหาก

เวลาบ่ายได้ชนบกหน้าทวารวารี หนีตดลงไปมากจน
 เป็นแผ่นดิน ไปตงเรือพายหลังทวารวารี เพราะเป็นท่มดก
 มาก ตัดไปในทุ่งข้าวในเชิงเทินเมือง ในเมืองเป็นท่มดก แต่ม
 ด่านน้ำหักแทงเข้าไปตามหนทาง ให้ตดเชียวเป็นแก่ง เชิงเทิน
 เมืองนตงอยู่ทหลังวัดโพธิ์ ยังมีตดอยู่สูงๆ มาก ไปออก
 ตดตาดทางวัดโพธิ์ ในถนนท่งตดตาดนาทวม เรือครุฑเดินได้
 การขายของไซยกพนตงชนบนพนเดิม แต่ทยกชนไปไม่ได้
 เช่น ตักกระจุกลงๆ ปล่อยให้แช่อยู่ในน้ำ ต่งแต่ท่มมา
 ประมาณตัก ๑๕ วันต่ง เขาว่านาเหมื่อนกับตัก ๓๒๒ เคย
 ท่มแทน ขากตบต่งตงมาทางข้างนอก ฝนต่งแต่ไม่ตก
 ไม่ต่งร้อนและไม่มียุงอีกตวย

(พระบรมนามาภิไธย) สยามมินทร์

พระบรมราชโองการดำรัสสั่ง ให้สำรวจลำน้ำเก่า

วันพฤหัสบดี ที่ ๑๕ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้^๕็จพระ
 ราชดำเนิ^๕นประพาสลำน้ำมะขามเต^๕า ประทับอยู่หน้าท^๕วาการ
 มณฑลนครสวรรค์ ทรงพระราชดำริว่า จดหมายเหตุการณ์
 ในพระราชอาณาจัก^๕รกรุงสยาม^๕นั้น มช^๕คความชง^๕กตาด^๕วง
 เมืองแต่ละตำบลอันไม่ปรากฏว่าอยู่แห่งใด เช่นได้^๕็จพระรา^๕ช
 ดำเน^๕นชนไป^๕ต^๕เซียงไกร^๕เซียงกราน^๕น^๕อย่างหนึ่ง ตำบลชง^๕แด
 เห็นปรากฏว่าเป็นมหานครใหญ่ แต่ตอนเข^๕น^๕กร้างไม่^๕เห็นมี
 ทางที่จะเป็นเมืองใหญ่ได้ เช่นพระปฐมเจดีย์เมืองนคร
 ชยศรีเป็นตัวอย่าง เมืองชง^๕เม^๕อ ๔๓ ปีมา^๕น เร^๕อพระท^๕นง
 กต^๕ไฟอ^๕รรครา^๕ช^๕วร^๕เด^๕ช^๕ชนไป^๕จ^๕อดได้^๕หน้า^๕เมือง ได้^๕ด้^๕็จพระ
 ราชดำเน^๕น ตามได้^๕็จพระบา^๕ท^๕สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ไปในเร^๕อพระท^๕นง เด^๕ย^๕ว^๕น^๕ชนไป^๕อยู่^๕ใน^๕ค^๕อน^๕ไม่^๕มี^๕ทาง^๕เร^๕อ^๕ท^๕จะ
 ช^๕น^๕ไป^๕ถึง^๕ได้ เช่น^๕น^๕เป็น^๕ต^๕ว^๕อย่าง

ใต้ทรงพระราชดำริเห็นมานานแล้ว ว่าจุดหมายเหตุ
การณ์ของเรา ไม่มีแห่งใดได้เอาใจใส่ในเรื่องน้ำเบ็ดเตล็ด
จุดหมายงวไว้อย่างไร คนภายหลังก็จะคิดค้นหาดีทางให้
เหมือนอย่างที่ได้จุดหมายงวไว้แต่ก่อน เมื่อคนไปไม่เห็นจริง
ก็ไม่เชื่อ เรื่องที่เดานักไม่เป็นทพอใจ ที่จะพิจารณาต่อไป
อีกฝ่ายหนึ่งนยอมปรากฏอยู่ด้วยกันโดยมาก ว่าม่านา
เก่า ดำนาควนอยู่เป็นหลายแห่ง แต่ก็ไม่ผู้ใดพิจารณาให้
เป็นหลักฐานว่า ดำนานเดิมอย่างไร จึงเป็นดำนาใหญ่
ด้วยเงินไปด้วยเหตุไรเมื่อครั้งใด เพราะเหตุที่ไม่ได้พิจารณา
ดำนา สอดกับท้องเรื่อง จุดหมายโบราณพงศาวดารหรือ
จุดหมายเหตุจึงได้ลำบากนี้ ถมและถอนไปเสียเป็นอันมาก
ได้รับสั่งเตือนพระยาโบราณบุรุษให้สืบสวนเรื่องน่าน
มาแล้ว

บัดนี้ ทรงพระราชดำริว่า แต่ดำพงข้าหลวงเทศา
ภิบาล หรือผู้ว่าราชการเมืองเฉพาะมณฑลจะสอบสวน คง
จะเน้นข้า และบางที่จะไม่ดำริประโยชน์ได้ จึงทรงพระ
ราชดำริว่าพระยาศรีสัตนาคนหุตเป็นผู้เข้าใจชำนาญในการแผนที่

ควรจะให้เป็นผู้ทำแผนที่แม่น้ำเก่าและใหม่ เป็นหน้าที่สำหรับ
รวมการสอบสวนอยู่แห่งหนึ่ง

ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร ซึ่ง
ปรากฏว่า เคยเอาพระทัยได้สอบสวนมาแต่ในมณฑลซึ่ง
เป็นอาณาจักรเดิม และพระเจ้าน้อยยาเชอ กรมหลวง
ดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระเจ้าน้อย
ยาเชอ กรมหมื่นมรพวงศ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวงเทศาภิบาล
มณฑลปราจีน พระยาสุนทรบุรี ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑล
นครราชสีมา พระยาโบราณบุรณรักษ์ ข้าหลวงเทศาภิบาล
มณฑลกรุงเก่า พระยาอมรินทรฤทัย ข้าหลวงเทศาภิบาล
มณฑลนครศรีธรรมราช พระยาอุทัยมนตรี ข้าหลวงเทศาภิบาล
มณฑลพิษณุโลก พระยาเทพาธิบดี ข้าหลวงเทศาภิบาล
มณฑลเพชรบูรณ์ พระวิเชียรปราการ ผู้ว่าราชการเมือง
กำแพงเพชร ซึ่งเป็นผู้เอาใจได้สอบสวนมาก่อนแล้ว ให้
ต่างมณฑลต่างสอบสวนตามแม่น้ำเก่า และตามดอนห่มขอเดียง
ปรากฏซึ่งอยู่ในตำนานนั้น ได้ความประการใดให้แจ้งไปยัง
พระยาศรีสุทโธเทพ จะได้พิจารณาให้สอบสวนกับสำเนาซึ่งมีอยู่

ในแผนที่ ให้เห็นว่าสายน้ำเดิมจะเป็นอย่างไร เบี่ยงนแปลง
 คนคนด้วยนามาร่วมกัน และขาดกันอย่างไร จะเป็นประ
 โยชน์แก่ทางความรู้อะไร ในพระราชอาณาจักรเป็น
 อันมาก

การทศวรรษจะสืบสวนอย่างไร ให้กรมหลวงดำรงราช
 นภาพ เป็นผู้แนะนำข้าหลวงเทศาภิบาลทั้งปวงให้เข้าใจตาม
 ความทศศเห็น

ตัวอย่างเช่นตำนานมะขามเต่า ทรงพระราชดำริว่า
 คงจะติดต่อขึ้นไปถึงตำนานสระแก้ว มีทไปบรรจบกับแม่น้ำ
 น้อยในทแห่งใดแห่งหนึ่ง ต้องจากเมืองกำแพงเพชรอาจจะ
 ลงมาถึงเมืองอุทัยธานี ไม่ถกนครสวรรค์ จากอุทัยธานีลง
 มาไม่ถกเมืองพยุหะคีรี เมืองมโนรมย์และชัยนาท แต่อาจจะ
 มาถกเมืองสวรรค์ เมืองสิงห์แก้ว จนถึงฉะเชิงชัยชาญทาง
 ทางหนึ่ง ลงมาถกสวรรค์ทางหนึ่ง ดังเป็นคน หรืออย่าง
 เมืองพยุหะคีรีทางปากน้ำเกษย ซึ่งพงจะคนใหม่ ปราบฏ
 เห็นอย่างง่าย ๆ เอาตัวอย่างเช่นตงเป็นเกณฑ์ที่จะคนหาทำทาง
 ต่อไป

๑๖๑

พระบรมราชโองการดำรัสสั่ง วันที่ ๓๕ ตุลาคม รัตน
โกสินทรศก ๑๒๗

(ฉบับที่ ๒)

เมืองสุพรรณบุรี
วันที่ ๒๐ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ถึง มกุฎราชกุมาร

ด้วยเมื่อได้รับหนังสือเมื่อดองจากอำเภอสรีระजनดง
มาทนมเป็นฉบับแรก ได้ร่างจดหมายทบอกระยะทางไว้ จึง
เคยตอบรับหนังสือด้วยจดหมายรายทางดงน

วันที่ ๑๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๗

เมื่อวานนเรอครทเหิรเห็จเกิดเหตุหมนไม่ไป เมื่อได้
แถ่นถึง ๓ ชั่วโมงแล้วหยดอยชวโมงหนึ่ง นึกสงดยว่าจะ
เป็นด้วยหยอดน่านนในสับไม่พอ ร้อนจัดเห็ดกจะติดกัน จึง

ได้ให้พ่อ ตรวจจับเหตุไม่ได้ รือออกดทั้งหมดยังไม่มั่งใจ
 เสียไปได้ความแต่ว่าซาฟทรางเรือผิดไป เพราะเหตุที่ของเรือ
 ออกหมดและคุมเข้าใหม่จึงกินเวลาดอดรู้ง ใต้เรือเรือค่อ
 ๓ โมงเช้า ต้องลงมากดางทางประมาณสักชั่วโมงเศษ จักร
 คุดอก แต่ครั้นนรเวาองอน เปิดทองเรือชนหยอดไข พอ
 หายร้อนแฉกแฉกไปเป็นปรกติ จนนโพรแกรมพวงเกิดชน
 ใหม่เกี่ยวแก่เรื่องที่จะตรวจแม่น้ำเก่า ได้ความว่าม้อยตอน
 หนึ่งโนย่านมทร จึงได้ให้มาถางไม้รก พอเรือเข้าไปได้
 หยุดเรือไฟไวกัถมแม่น้ำ มีเรือยาวและเรือต่างๆ ราษฎร
 เป็นอนันมากมาคอยรับ เขาตากเรือเกากงพยายามเข้าใน
 คดของนาทรงเป็นคดองเต็กแคบพอจะครือเข้าไป อยู่ข้างจะ
 คด แต่ครั้นเมื่อเข้าไปถึงที่สุดคดองคดแม่น้ำ เรยกวนา
 พระทรง หน้าตาเหมือนกับแม่น้ำใหญ่ไม่ผิดเลย แรกหลุด
 เข้าไป นึกว่าไปเกินถ้ำแม่น้ำดวนกกลับมาออกแม่น้ำใหญ่เสีย
 แล้ว แต่ครั้นเมื่อพิจารณาตักไม้ไผ่ ไปในถ้ำนานนึ่งทาง ถึง

๑. พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ คือ กรมหลวง
 ราชบุรีดิเรกฤทธิ์

วัดซึ่งกรรมการไม่ควรจะถามชื่อ แต่ทรงถามชื่อ ก็ได้
 ความว่าวัดหน้าทรง ไม่มีอุโบสถมีแต่ศาลาถูกแดดและแพ เป็นวัด
 ซึ่งมวัดเดียวในย่านนั้น มีพระสงฆ์อยู่ ๒ รูป เป็นนิคมพระ
 น้อย อย่างมากก็พอรับภริณีได้ ราษฎรในตำบลนั้นหมดด้วย
 ภริณี ๕๐๐ เศษ หากินด้วยทำนาเพาะปลูก คำนานในตำบลนั้น
 มีเงิน ๓,๐๐๐ บาท ทางออกแม่น้ำใหญ่ เมื่อไปถึงบางหวาย
 แล้วยกออกบางฝูทางหนึ่ง แยกตงไปตามลำแม่น้ำตากแดด
 ซึ่งตอกกับลำน้ำสระแกกรังอีกทางหนึ่ง มีเขนเป็นห้วงๆ และมี
 ไม้รัก เรือเปิดบรรทุกข้าวต้องตงไปขายสระแกกรังได้ ชาว
 บ้านไม่ได้จำหน่ายข้าวออกทางแม่น้ำใหญ่ ต้องข้าวตงไป
 สระแกกรัง นาหน้าแดงกตางแม่น้ำตกอยู่ในประมาณ ๕ วา
 ๖ วา เป็นดินไม่มีหาด ถ้าฤดูแดงจรเข้ชุมเลี้ยงร้องมาก
 ฤดูแล้งเข้าป่าไป

มีนทานเล่าเป็นเรื่องตามท้องถื่นบอกไว้ เดิมมีนางคน
 ๓ บ้านอยู่คือนาค มีผู้มาสู่ขอบิดาฝ่าย ๓ มารดาฝ่าย ๓ ต่างคน
 ต่างบอกให้ลูกสาวแต่งงานกำหนดจะไปแต่งงานอีกเขาก็เขาพนม
 เสด็จที่เมืองนครศรีธรรมราช ไปหยดทำของเถียงมชนมจนเป็นคน

ทเขาแห่งหนึ่ง ครั้นเมื่อปรากฏว่าบิดาให้ช้างหนึ่งมารดาให้
 ช้างหนึ่งเกิดวิวาทกันขึ้น เขานางจึงได้ชื่อว่าเขาวิวาท ภาย
 หัดจึงกลายเป็นพนมवाद ยังมีหมวกขนิมนจนแตรร้อยต้น
 ปรากฏอยู่ นางนั้นได้ความคับแค้นโกรธขึ้นมา จึงได้ตัดนม
 ขวางไป กลายเป็นเขานมนาง แตรนางนั้นกดดับตงมา
 เห็นนาในตำเมื่อนานได้ระยะอาดตักตงอาบ จึงเรียกวานาตั้ง
 ภายหัดกลายไปเป็นนาทรง แตรนางก็ดังไปทางตำบลเดิม
 บางแตรก็เคยไปบวชเสีย ทชงนางบวชนางจึงได้ชื่อว่าตำบล
 นางบวช แขวงสุพรรณบุรี เพราะตอนนางยังเป็นเมืองเดิม
 นนกอพยพสุพรรณ นทานนกออย่างเคยจนกบตามองได้
 เป็นอันได้ความว่าตำนานเป็นตำนานเดิมในเขตสุพรรณ
 ภูมิ เห็นจะมาร่วมนาตพพรทนครสุพรรณ ซึ่งเป็นทแ่งตัก
 นาข้างตะวันออกและข้างตะวันตกก็มาร่วมกัน เป็นแม่
 นาเดียวกบตมโนรมย์มาร่วมกันนอกแห่งหนึ่ง ผังตะวันออก
 เป็นผังสูง ข้างตะวันตกเป็นท้องทุ่งนาหักออกมา แต่ก่อน
 คงจะตงมาจากกำแพงเพชรถึงอภัยธาน จากอภัยธานตงไป
 สุพรรณ ไม่มีนครสุพรรณ ไม่ถูกเมืองพยุหะศรี มโนรมย์

และขยันหาเป็นคนละด้านา เรื่องคนแมนแก่เห็นจะสนุก
ได้เคาเงอมแตกออกไปทุกที่ คงจะได้แผ่นที่แผ่นดินดัยมแต่
ก่อนว่าเป็นอย่างไรแน

หยุดกินข้าวกลางวันทวดนาทรง แดงกตบออกมา
บางผ พวกชาวบานชนชมย่นดรับรองแข็งแรงมาก อย่าง
เคยวักกับปลดมารดเดี่ยวเขาตาก ดกดาหาญไม่ย่นยอรอง
เพลงเรอยไปทุกดำ แรกไดย่นรูงกนกกว่าจะประหัดด แต่
ฟังไปฟังมาเป็นด่ายเก ดองดงมาจอดทพดบพดพาแพหน้าวด
หิวหาดเมองมโนรมย์ ขอบดงว่าหาดพิกุดงาม เหตุด้วยมีตน
พิกุดงาม ๆ อยู่หน้าวด

วันที่ ๑๗ ตุลาคม

เมื่อวานนี้ ดมกดาว่าวดทจอดเรือนนอยฝั่งตะวันออก
ออก วันนดงเรอครทเหิรเหจเวดาเข้า ข้ามปากเยยงดงมา
ข้างดางหนอยหน่ง เข้าปากคดองทวดดั่งหี ปากคดองน
ย่นดงข้างใต้ เข้ายากดักหนอย พอพันดำคดองคดถึงดำ
นาหัดงวดกเป็นดลาด เรยักขอบทศัพทว่า ดลาดวดดั่งหี

มากยังเหลือยบาง เมื่อก่อนจะมาน ๓ วัน คนยากกตมอก
 คน ๓ ทางทรมนาเบ็นทคณโดยมาก มีไม้ใหญ่เบ็นดง คือ
 ยาง กระเบา มะม่วงกะต้อนเบ็นพน บ้านคนมีรายๆ มา
 คดอด อดกมหลายอด แต่เบ็นทด้านกตังซัพงเกิดชนใหม่ๆ
 บ้านเรือนกใหม่ๆ โดยมาก ทบ้านชอบกตดเหม็นจะใหญ่
 ทัมมาก แต่ไม่หนาเท่าใด ยืนจากด้านาชนไป ๕ เดือน ๖ เดือน
 กถึงทุ่งซังเบ็นนาคคดอดไป มีคตองแยกออกแม่นามากหลาย
 ด้าย คตองเหล่านเองทชกให้แม่นาเหล่านเซิน เขาตงพดบ
 พลารับค้ำบคตองจนทอยู่ผังโต ระยะทางสั้นเกินไป ถ้า
 จะเดินเรือโมเตอร์มาไม่หยุด ๒ ชั่วโมงก็ถึง เพราะระยะ
 ทางตงแต่อดถึงหิมา ๕๒๘ เดือนเท่านั้น ค้ำบตงยังอยู่ในแขวง
 ชัยนาท

วันที่ ๑๘ ตุลาคม

ทางมาจากคตองจนทรวนนเขาว่า ๕๐๐ เดือน มาไม่
 มากนกกออกทุ่งมีไผ่ริมอย่างแม่นาสุพรรณ แต่เห็นนาใน
 ไผ่เบ็นช่องๆ ไม่ใหญ่กยังมรายๆ บ้านเรือนค้อยหนาชน

เมื่อตอนโกตเดิมบาง เห็นเขาเดิมบางอยู่ข้างหน้า พลับพลา
ทำทวดคงคามั่งไต้ในแขวงชั้นนาท มีราชภูรมาหามากชน
กว่าแต่ก่อน ตอนต่างนคัมการตติไม้ไผ่ป่ามาก

เวลาย้าย ๔ โมงเรือต่งไปหาพระในแขวงสุพรรณ
พระยาสุนทรบริวารมรรบอยู่ในทนน เขาไม่สู้ดังแต่เห็น
ภูมิประเทศตลอดทุกทิศ มีพระเจดียบนพนพงเหลืออยู่บาง
ใช้ก่อด้วยอิฐแผ่นใหญ่สี่ดินทจะเป็นแฉ่นฟ้า ๓ ชั้น มีทะนาน
ครอบข้างบน เขาว่าเขาในบริเวณหมการก่อสร้างอยู่บนยอด
แทบทวไป ตามตำนานไม่ปรากฏว่าเมืองใดนอกจากเมือง
สุรศักดิ์ซึ่งอยู่ในคดของตติไปหาด่านาสำกตวง ทะลจนถึงสำ
นอก เห็นจะเป็นเมืองทซึ่งกันเป็นเจ้าของ เพราะอาจจะบังคับ
แม่น้ำได้ทั้ง ๓ แม่น้ำ ถ้าเวลาดะโวมีอำนาจคงเป็นของดะโว
สุพรรณภูมิมีอำนาจคงเป็นของสุพรรณภูมิ พันเดิมคงเป็น
ของดะโว ได้พระพุทธรูป ๒ องค์ในแขวงชั้นนาท เป็นพระ
เขมรงามมาก ได้หม้อดินใบ ๑ ที่หว่างเขาพระ ในแขวง
สุพรรณ ปร่าร้างเป็นหม้อปักดอกไมซึ่งมีความรำคาญมานาน
แล้ว ว่าเครื่องปักดอกไม้อย่างไทยไม่มี หม้อนี้ใช้ได้พอเป็น

ตัวอย่าง แต่ถึงเกิดเหตุทำทางเห็นจะเป็นหมอน้ำ น้ำจะมีฝาด
ลักษณะหมอนั้นแต่รูปดัง รูปแปลกต่มากไม่เคยเห็น
เมื่ออยู่ที่เมืองพยุหิ เขามแห่มาป่าให้คนหนึ่ง วนน
เขาเตรียมแห่มาป่าไว้ออก ทำรูปเป็นเรื่องราวของประเทศนั้น
จึงขอให้ถามคำให้การเรียบเรียงเป็นเรื่องราว ข้อความก่อก
กับแต่ก่อน แต่ไม่มีความสนใจไปถึงนาทรง

ได้ความจากหลวงพิบูลย์รัฐคาม เดิมเป็นนายอำเภอ
เดิมบาง เคยวนไปรับราชการเป็นนายอำเภอพนมรอก เมือง
นครสวรรค์ ว่า

แต่ครั้งใดไม่ปรากฏ มีนางคน ๑ ชื่อใดไม่ปรากฏ
เป็นชาวบ้านเดิมบาง พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ ๑ ครองเมือง
ใดไม่ปรากฏ ได้ข่าวนางงามนต้องพระราชประสงค์ นาง
ไม่สมัครจึงหลบหนีไปอยู่บ้านนางดอ แขวงเมืองสวรรค์ แล้ว
มาอยู่ที่เขากบ่านกามะเชยณแขวงอำเภอเดิมบาง

บ้านกามะเชยนั้น เดิมชื่อบ้านกามะเชยด คนภายใน
หนึ่งเรียกเพี้ยน เป็นบ้านกามะเชย และบ้านกามะเชยนั้น
อยู่ฝั่งตะวันตกด้านามะชามเฒ่า เดินไปจากทตตพดพด

เดิมบาง น้ ด็ก ๕๐ นาทถึง มีแม่น้าเกาอยู่ทนน เรียกว่าแม่
 น้ากามะเขยนกว้างบางแห่ง ๓ เด้นเคัษ บางแห่งแคบกว่าน
 ข้างเหนือชนไปทางฉวากตะหานพระห้วยทราย ไปบรรจบ
 แม่น้ามะขามเฒ่าที่ปากคลองตะเคาหักได้วัดห็นศา ข้างใต้
 ดำนานไปบรรจบดำนากระเดี๋ยง ออกดำน้ามะขามเฒ่าที่ไค
 นางบวช

กล่าวเร่องนทานต่อไปความว่า เมื่อนางงามมาอยู่ท
 เขาก บานกามะเขยนนน มีชายคน ๓ ชื่อศรันนท์ ออก
 ไปเห็นนางนนมใจรักใคร่ เวยนเกยวพาน แต่ฝ่ายนางไม่ม
 ความรัก เบื่อหน่ายหนักเขาจึงเชอดนมทงเดี๋ยทเขาณนาง
 แลวจึงไปบวชเป็นช้อยทเขานางบวช จบเร่องนทานเทาน

พระเพยรชราช ผู้วราชการเมืองชยนาทเดานทาน
 เร่องนว่า เดิมแต่ครั้งไรไม่ปรากฏ มีนางงามคน ๓ ชื่อนาง
 พมัสดาตย ดงบ้านเรอนอยทเขาเดิมบาง เขาณแต่แรกเรียก
 กนว่าเขาเดิมนาง อยมามชาว่าพระเจ้าแผ่นดินเล็ดจขนมา
 นางนงกตวจหงตบไปอยบ้านนางดอแขวงเมืองสรรรค์ ครน
 ได้ข่าวว่าพระเจ้าแผ่นดินไม่เล็ดจ นางจึงกตบมาอยู่ทเขากำ

มะเขยนแต่เดิมเรียกเขาก้ามะเขือด นางตงหินารักษาดีทอ
ผ้าด้วยใยบัว ประสงค์แต่จะทำบุญทำทาน มีชายคน ๑ ชื่อ
เสนนท์มีโรคเรื้อน วันหนึ่งออกไปต่อโก่งเขาก้ามะเขยน ยัง
มีหิดกัศดาซึ่งชาวบ้านเรียกว่า หิดกัโกอยู่จนทุกวันนี้ นาย
เสนนท์ไปเห็นนางเขามความรักใคร่ ไปเกยวพานรบกวนจน
นางโกรธ นางกตคนมตงเดียวที่เขานมนาง แล้วยื่นไปบวชที่
เขานางบวช จบเรื่องนิทานทาน

ส่วนที่ราษฎรชาวตำบลนั้นเล่าว่า บ้านเดิมบาง เคิม
เรียกว่า บ้านเคิมนาง แต่นามนางไม่ปรากฏ แล้วย้าย
ไปอยู่บ้านก้ามะเขยน นางทอหูกอยู่บนเขา มีนายศรีนนท์
คน ๑ ไปต่อโก่งเถื่อน พบนางเขามความรักใคร่ได้พุดจาเกยว
พาน นางไม่มีความเด๋นหาด้วย นางจึงตดิถนของนางออก
จากอกทั้ง ๒ ถิ่นขว้างไปทางซ้ายและขวา จึงบังเกิดเป็น
เขาชน มนามปรากฏทุกวันนี้เรียกว่า เขานมนาง แล้วยื่น
ต่อโก่งของนายศรีนนท์ก็งอยู่ (ดูเพิ่มเติมจะเป็นหิดกัเขควัด)
แต่ขอทนางใดตดิถนนั้นเพื่อประสงค์จะให้สันความสะอาด แต่
กระนั้นกัถ นายศรีนนท์ยังไปรบกวนอยู่เด๋มถ นางต้องจำ

หน้ไปบวชอยู่เานางบวชแวงเมืองสุพรรณ ซึ่งเรียกค้มา
 ว่า เานางบวชจนทุกอนน นาคศัรนนทกัยงตามไปรบกอน
 อย่ นางจ้งหนค้ไปจำค้ตอยแวงเมืองอ่างทอง เรียกว่าบ้าน
 ฝ้จำค้ต ค้มานายศัรนนทกัยงตามไปอื่ก นางได้หน้ไปอย่
 เาราวเทียนแวงเมืองนครสุวรรค้ นายศัรนนทกัยงตามอย่
 รั้าไป ค้มานางก้ถึงแกกกรรม นายศัรนนทกัยงหน้ได้อา-
 ราชนาถังข้ไปเพื่จะหาทางกายหน้า แต่ตั้งข้มความวังเกยจ
 ฝ้ไป เพราะนายศัรนนทกัยงโรคเอน นายศัรนนทกัยง
 หน้ว่านายศัรนนทกัยงมีความอาฆาตถังข้ ถ้างข้รูปไดไปท้เา
 ราวเทียนแวง อาจจ้เม้เหตถึงแกกความมรณภาพตามความ
 ดงน

วนท ๑๙ ตุลาคม

เมื่อดานนเรอครทจกรพันไม่ตอยานบน จ้งต้งยก
 ทายชนเปดิ้นจักรใหม่ยังไม่แ้ว อื่กประการหน้งทางทจ
 ไปวันนต้งเดยวเข้าไปในท่ง ไปได้แต่เรือเล็ก จ้งได้ต้งเรือ
 ศัรเทพออกจากเดิมบางไปทางประมาณล็กชวโมงหน้งจ้งถึง

นางบวช ซึ่งมีคาบถบ้านและมีสระพานยาวเข้าไปจนถึงเขา
แต่สระพานนั้นหาท่วม เรือเข้าไปจอดได้ถึงเชิงเขา ดักษณ
เขาส้มคอน ในแม่น้ำตอนตั้งแต่เดิมบางลงมาปรากฏว่า
เป็นแม่น้ำใหม่ น้ำจะเรียกว่าดำคลองมากกว่าแม่น้ำ เพราะ
ไม่มีไม้ใหญ่ มีแต่ไผ่และแคบกว่าแม่น้ำตอนข้างบนมาก
แม่น้ำเดิมไปทางกำมะเข็น เมื่อถึงนางบวชแล้วเดี๋ยวเข้า
ในคลองหรือในทุ่งเข้าไปถึงเชิงเขา มีภูพระมุงแฝกหลัง
ใหญ่ ๓ หลัง มีพระสงฆ์อยู่ถึง ๗ รูป มีโรงที่พักสัตว์ปศุสัตว์และ
สัตว์ต่างๆ ทางทวนเขาเป็นสองทาง ตรงขึ้นไปเหมือนขรรมา
มุดทางหนึ่งเดี๋ยวออกมาไปทวนอีกทางหนึ่ง เขากเป็นลักษณะ
เดียวกับเขาขรรมามุดหรือโพธิ์ลังกา ไม่มีใครมีต้นไม้อื่น
นอกจากไม้รวกเต็มไปด้วยเขา ฤดูแต่งแห่ไปวิ่งเกิดเพลิง
บ่อยๆ เพราะฉะนั้นหลังคาโบสถ์วิหารไม่มีใครอยู่ได้ ที่ถาน
บนหลังเขายาวประมาณสัก ๓๐ วา เกือบจะเท่ากับวัดราช
ประดิษฐ์แต่แคบกว่า ดูเป็นถานกว้างขวางสบายดีกว่าขรรมา
มุด ที่บนนั้นมีพระอุโบสถหลังหนึ่ง ๕ ห้อง ไม่มีหน้าต่าง
ก่อเว้นช่องอย่างวัดพุทไธศวรรย์แต่หลังคาไม่มีมุงแฝกคลุมไว้

พระทองอยู่บนฐานชุกชี เป็นพระพุทธรูปศิลาเป็นปูนประกอบ
 บิดทองฐานทำลายรักบิดทองอย่างตมไปทั้งฐานชุกชี ผง
 ใบบัดดานหนึ่งก่อเป็นแท่นเหมือนอาสน์สงฆ์ ตั้งพระพุทธรูป
 เป็นพระยืนขนาดใหญ่ เห็นจะเป็นพระเทวาคือ ผิมอติ
 อย่างโบราณลวดมเทริด หน้าต่าง ๆ แต่ข้างรดทั้งต้น ได้สั่งให้
 เชิญลงมาจะปฏิสังขรณ์ ๔ องค์ ถ้าแต่เสร็จจะตั้งกลับขึ้นไป
 ไว้ที่เขานั่นบ้าง เสด็จใช้ศิลาแผ่นใหญ่ ๆ อย่างเสมาวัดกรุงเก่า
 มากำแพงแก้วรอบไปจนกระทั่งพระเจดีย์และวิหารด้วย แต่
 วิหารนั้นเป็นทาสั่งด้วยอยู่จะทำเป็นสองคราวเพราะกระชั้น
 พระเจดีย์นัก ไม่ได้ไว้ของอกมของหน้าต่างเล็กสูงเล็กออก
 เดียวกว้างคืบเศษสองช่องเท่านั้น ท้ายวิหารจตุฐานพระเจดีย์
 มีทางเข้าไปในองค์พระเจดีย์ ทิศกำแพงแก้วมพระเจดีย์ประจำ
 มุม เห็นจะมีถาดานตะ ๘ องค์ พระเจดีย์นั้นก่อแนวฟ้า ๓ ชั้น
 ข้างบนตงรูปพระเจดีย์บนดินเผาดินบางขาวบ้าง เผาแข็ง
 แกร่ง ได้นำตมมาเป็นตัวอย่างองค์ ๑ มีคำดาวยาวก่ออิฐแต่
 ไม่มาถึงคา เห็นจะเป็นทาสั่งถาดานคงจะได้มั่งกระเบื้อง
 กระบุงหนน เหลือหลังคาอยู่แต่วิหาร ทางที่จะแฉจากเขา

นางบวชนต์เขาพระไม่ได้ เพราะเหตุที่คนไม่บังอยู่เสียข้าง
 หนึ่ง แต่การซึ่งชนไปบ่นยอเขาเหล่านั้น มีประโยชน์ใดเห็น
 ภูมิพทวาทเป็นอย่างไร ข้อที่เราเห็นเมื่อเวลาผ่านไปคงไม่ใหญ่
 แต่ความจริงชนไปทั้งสิ้นแล้วแต่เห็นว่าไม่มีทางแห่งใด หวังหมู่ไม้
 เข้าไปก็เป็นทองนาทวไป มีทองนากับป่าไผ่จนสดด้วยตาทุก
 ทิศ ไม่มีทิวว่างเปล่าในที่แห่งใดเลย ป่าไผ่นกเป็นลักษณะ
 เดียวกันกับป่าต้นของเมืองฝรั่ง ของเขาปลูกเหยาเรือนด้วย
 ไม้ต้น ของเราก็ดำเร้วด้วยไม้ไผ่ เป็นทั้งามบริบูรณ์ทุกแห่ง
 เขานางบวชนเป็นทราษฎรณบถมาก มักกำหนดชน
 ให้อำพระกันในกตางเดือน ๕ มาแต่หัวเมืองอื่นๆ ก็มาก ใช้
 เดินทางบกทางน้ำ ได้หยุดพักกับชาวกันตเชิงเขาแล้วจึงต้อง
 เรือลงมาจนถึงปากกระแสน้ำจึงกตบเขาตาแม่น้ำเดิม ซึ่งมณฑ
 กระเบาต้นยาง ๒ ฟากค้อมากอีก ตอนค่ำๆ ได้อำเภอดิมบาง
 ดงมา มีตายนกตงยุงขาวมาก ๆ ตงแต่ ๔ หดงจนไม่หา ๘
 หดงเนื่องๆ คดอดทาง เขาว่าที่เมืองนี้ไม่เหมือนกรุงเก่า ถ้า
 ไม่เห็นข้าวใหม่ในนาแล้วไม่เบียดย้งจำหน่าย เหตุฉะนั้นจึง
 ต้องมยุ้งมาก ๆ พดบพดตพกนตงตบตบตานกรวาง โกลดทว

การอำเภอสรีประจันฝั่งตะวันออก ตรงกับวัดทชอเดียวงน
 ขาม มีพระเจดีย์กลางนาองค์ ๑ เป็นพระเจดีย์ไม้สิบสอง
 อยู่ข้างจะเขือง ว่าเป็นที่ราษฎรประชุมกันไหว้พระทุกปี

เรื่องตรวจดำเนินาเก่าตอนล่างนี้ ออกจะร่วมๆ เข้าไป
 แล้ว ได้ประชุมกันใต้ต้นเวตาฉนั้นได้ความว่า แม่น้ำทตอ
 สะแกกรังอยู่ทอดทำในดำเนินาสะแกกรังแล้วมาทำหดวง กะทง
 หนองบัวถึงดำเนินามะขามเฒ่า แต่ไม่ลงมาตามทางดำเนินาที่เรือ
 เดินครกนเดียวไปทางบ้านเขินถึงฉจาก แล้วกำมะเขินมา
 ออกที่ทะเลียว แล้วไปทางตาตปลาเคี้ยว ทำตาจาง ทำระกำ
 หนองคืบเดียว หนองลำทราย สี่สระ เขาหิน บางกุ่ม วัด
 หน้าพระธาตุ ศาลาราว ส่วนแดง กระจันยั้ง บงทลาย
 หางสัดาด คชคัน รวงกะดี่ สระยายโสม สระกะพังดาน
 ศรีตำราญ หวายส่อ ดอนมะนาว ลำอ้ายเล่า หูช้าง กำ
 แพงแค้น ล้ามแก้ว ห้วยขวาง ห้วยพระ ตะก้อง อุทัย
 คุมหัก ทุ่งน้อย ห้วยจรเข้ พระปฐมเจดีย์ ดำนาจไป
 ตะวันตก ในดำเนินาสัพรณนเข้าไป ก็คือทางเมืองเก่าของ
 สัพรณนที่เรียกว่าเมืองอุทองเดยวัน อยู่ทิศตะวันตกเฉียงใต้

ของเมืองสุพรรณเดี๋ยวนี้ ถ้านาเดี๋ยวนี้กับพระปฐมเจดีย์
 สัตว์ที่ปรากฏอยู่นั้น คือ สัตว์แก้ว สัตว์เกษ สัตว์คา สัตว์ยมนา
 ซึ่งเป็นนาราชาก็จะก้อยเห็นเมืองสุพรรณเก่า วัดหน้าพระ
 ชาติคือตัวเมืองสุพรรณซึ่งเป็นกรงเก่ากับกรงเทพฯ กับปฐม
 เจดีย์ ได้ส่งใจให้คนตอนข้างเหนือตอนลงไปอีก ถ้านานเห็น
 จะได้ลงในแผนที่ได้เร็ว เพราะตอนทตอนหาทรงขึ้นไปข้างบน
 ก็ได้เคาะเงินแล้ว

มีความยินดี ที่จะกล่าวเรื่องยงและตัวเมืองนั้นนับว่า
 ไม่สู้มี ดีกว่ากรุงเทพฯ เป็นอันมากทั้งสองอย่าง

วันที่ ๒๐ ตุลาคม

วันนพยายามทองจะไปต้น ได้จัดการให้แคร่เข้านำ
 กระบวน แล้วตัวก็ลงมาในเรือพระที่นั่งหนอยหนึ่งจึงลงเรือ
 ศรีเทพแะๆ เวียนๆ ให้ดำลงไปหมายจะมาทำัยกระบวน แต่
 ไม่สำเร็จอย่างย้ง เพราะพวกในแม่น้ำไม่รู้จักแคร่ รู้แต่ว่า
 เล็ดจมาลงเรือเล็กข้างหลัง หรือจะจำเรือศรีเทพได้ แคร่เข้

มันคง คราวนั้นพอเส็มธนาและๆ สัฟรณไม่เปลี่ยนแปลง
รูปอะไรนอกจากทนามากและนานอย

เวลาบ่ายดงเรือไปเข้าคลองตลาด บวงสร่วงที่ศาลเจ้า
เงินที่ให้ไว้ก่อนได้ทำให้ศาลเรียบรอยดชน แต่เป็นข้างจันและ
น้ำท่วมด้วย กลับมาไปทางคลองวัดป่าเตโดย เมื่ยคราวก่อน
นี้ไปทางถนน คราวถนนนาท่วม คดองนี้เป็นคดองตักกลาง
เมืองไปแต่วัดประคาศาททางตัก ๒๕ เดินถึงเชิงเนินเมือง เมือง
สัฟรณหมก้าแพ่งเป็นตองฟากเหมยณพิษณุโลก ยืนชนไป
จากฝั่งน้ำราว ๒๕ เดิน คุกกว้างประมาณ ๖ วานอกเชิงเทิน แต่
ยาวหนยังไม้สั้น พระธันทรตั้งครามวาราว ๓๗ เดิน วงตง
อยู่ตงวัดประคาศาทๆนคงจะเป็นวัดใหม่สร้างชนเมยสัฟรณ
ร้าง อย่างเดียวกนกบวัดใหม่ชยวชตททาวาจักรกรทงเกา เด็ก
กว่าวัดตะไกรที่อยู่คนตะฟากคดอง และวัดผงชงอยู่โนเข้าไป
วังจะอยู่ในหว่างพระมหาธาตุและศาลหลักเมือง ตามที่พบ
โคกเนินดินตงชนไปกว่าแม่น้ำ บางท้วงจะตงอยู่ตงขนาดวัด
พระศรีธรรมเพชญกับคดองเมือง คดองไปวัดป่าเตโดยนเป็น
ลักษณะคดองหลุด วัดป่าเตโดยเองเป็นลักษณะภูเขาทอง

กรุงเก่าหรือภูเขาทองกรุงเทพฯ ซึ่งเขาอย่างกัน เป็นที่ประ
ชุมไหวพระในเดือน ๑๓ เมืองสุวรรณโพนนั้นคงอายุราว ๖๐๐ ปี
ก่อนนั้นชนไปอยู่ตะวันตกเฉียงใต้ในแม่น้ำเก่า ห่างแม่น้ำ
ประมาณ ๗๐๐ เส้น ตามระยะทางที่ใดก็ตามแถวเมืองวาน
เมืองเก่าหมักโคกเนินดินอย่างเดียวกันกับปฐมเจดีย์ จะเป็น
วันเดียวกันหรือเดือนมาจากปฐมเจดีย์ เมืองหลวงข้างแถบ
สุวรรณภมณเห็นจะเดือนชน เพราะเหตุที่พวกมาโดยประเทศ
คือพวกทอยแหลมมลายูชนมารบกัน ตรงกันกับท้าวเหนือ
เดือนลงมาตามปลายด้านของเรา แต่เรื่องนั้นถ้าหากว่าใดคน
ดำเนินได้สำเร็จ คงจะได้ความสว่างไสวออกไปอีก

เมื่อคนนั้นฝนตก วันนี้อากาศเย็นจนตกบ้ายจึงไดรอน
ยังไม่ปรากฏ แต่ตัวแมลงชุม

วันที่ ๒๓ ตุลาคม

ดงเรือกัรเทพ ไปเข้าคลองหว่านวัดมหาธาตุและหลัก
เมืองไปออกหลังเมือง ในท้องทุ่งหลังเมืองมีคนตาตเป็นอัน
มากเป็นคันตดงสูง ดงตาตแล่สดุด้ายตาเหมือนอย่างชนจาก

ตั้งมีตะไปลายัดตำราก็เห็นอนาชนไป เหตุด้วยจำนำคอนช้าง
 เหนือดกมณฑลอุดรไป ตอนช้างโคแคววัดพระธาตุลงไปขาด
 เป็นห่วงเป็นตอน จำนำเกานไม่แตกกว่าจำนำสุพรรณ นาก
 ตกคอนกว่าสุพรรณ แต่เห็นฝั่งมันไม่ใหญ่ๆ มาก น้ำไหล
 เขียวคงแต่ปากคลองไปจนกระทั่งถึงในจำนำ ต้องแจวทวน
 นาชนไปออกหลายครั้งถึงท่งสระ ระยะทางหมดด้วยกิน ๘๐๐
 เส้นเศษ แต่มีราษฎรพากันมาคอยอยู่เป็นอันมากตลอดหน
 ทาง ชังเดินชนจากเรือไปออกหลายเส้นจึงถึงสระ ท่งระนน
 มีถิ่นฐานต่างๆ อยู่อย่างไม่เป็นระเบียบ ตรงทางทชนไปถึง
 สระคาก่อน สระยมนาอยู่ข้างเหนือ สระแก้วอยู่ตะวันตก
 เกือบจะตรงกับสระคา สระเกษอยู่ข้างใต้แนวเดียวกับสระ
 แก้ว แต่เห็นปรากฏว่าเป็นสระทชดมเจดีย์ซึ่งความพระรูป ๓
 ไต่เตียงเอาชื่อไม่ได้ ไปก่อเสริมฐานของเกาที่สระคาแห่งหนึ่ง
 สระยมนาแห่งหนึ่ง ท่งระแกเป็นศาลเจ้า ทชงดำหริบวง
 สระวงกอนคกนาค้าง แต่ที่สระเกษนมคนดินสูงยาวไปมาก
 ทบพนนมรากกอพนดินสูง จะเป็นเจดีย์หรือมณฑปซึ่งถูกแก
 แต่ไม่จำเริญ ตั้งดียวาทเหต่านาจะเป็นเทวดาลานมิใช่วัด

เสวยราชย์ และตลอดมาด้วยนาฬิกาสวรรค์ มนต์ประจำเผ่าธรรม
รักษาอย่างกวดขัน เพราะเหตุที่พระเจ้าแผ่นดินเมืองโกตเคียง
มาดักตักนาไปกระทำอภิเษก จนกระทั่งเมื่อเร็ว ๆ นี้ พระเจ้า
กาวิโตรัสเป็นพระเจ้าชนใหม่ ๆ ได้ให้มาดักนาฬิกาสวรรค์ไป
ทำอภิเษก เป็นข้อหนึ่งในคำทูลขอหาว่าเป็นกบฏ

กษัตริย์นาฬิกาสวรรค์เป็นนาฬิกาเขกน ปรากฏชัดว่าเป็น
คำราพราหมณ์เช่นกับมหาภารตะ อรชุนต้องไปเที่ยวปราบ
ปราบเมืองทองปวง และตั้งนาฬิกาในสระที่เมืองนั้นห้ามทอง
ตลอดจนถึงสระในป่าหิมพานต์เป็น ๖๔-๖๕ สระ จึงได้มา
ทำอภิเษก ซึ่งเป็นพิธีสำหรับเป็นจักรพรรดิ แต่เหตุในนาฬิกา
นาฬิกาสวรรค์จึงลงหนักไม่ปรากฏ คงจะมีตัวครุฑที่ดำคือเป็นท
นบถือทิวไปมาซดสระ และมาผูกเวทมนตร์ไว้อย่างหนึ่งอย่าง
ใด ราษฎรในเมืองนั้นมีความกลัวเกรงเป็นอันมาก นานาในสระ
ก็ไม่ใช้ ปลาในสระก็ไม่กิน มีหญิงสาวที่เต็มอยู่ในสระ มี
จระเขยทั้งสระ ได้ทราบมาแต่แรกทีไรกระหม่อมรับสั่งว่า
น่าทรมอง แต่เวลานี้ซึ่งเป็นเวลานามากพอประมั้น ๆ ไม่ทรม
เห็นจะเป็นบางบ้างจึงจะทรม แต่เวลานั้นขอบสระทางทิศใต้

พูนชนน้อยหนึ่ง แต่กระนั้นก็น่าจะทรมได้จริง น่า
 ด้ระคา ด้ระยมนา ไม่สู้ด้ระอาตมัส์แดง แต่หน้าด้ระแก้ว ด้ระ
 เกษได้ด้ระอาต

ได้หยดบวงด้ระวงและด้ระก้นาแล้วชนไปกินข้าว พระยา
 ดุ่นทรบุรีเลี้ยงทบนคนดิน ชาวด้ระพรณอยู่ข้างจะเป็นคนนับถือ
 เจ้านายจิด นับถือบชาวธิษฐานได้ จะถวายอะไรเจ้าด้ระเหมือน
 จะได้บุญ ที่ด้ระจณฑลด้ระมาด้ระหับให้แก่มกคชาวธิษฐาน
 คิดโกตไปข้างเป็นพระพทธเจ้ามากกว่าอย่างอื่น

เมื่อวานนมผหญิงแก่คน ๑ ลงเรือ มั่นไม่ตงมาในเรือ
 พายตามมา แต่ไม่ได้ของ พงมาด้ระของฉนวน นาคันไม่นนเขา
 มาให้ เป็นคั่นโพ ถามว่าเหตุใดจึงได้เอาคั่นโพมาให้ บอก
 ว่าคั่นโพเกิดชนททานไม่เข้าใจ ถามว่าเหตุไรจึงว่าเช่นนั้น
 บอกว่าได้ไปซื้อททานที่อยู่ในกระจกไปติดไว้ที่เรือน คั่นโพก็
 งอกชนบนหลังททตรงรูปนเป็น ๗ ต้น จึงได้เอากาบ
 มะพร้าวและดินมาประกอบเข้าไว้ สูงถึง ๒ ศอกเศษ พอด้ระด้ระ
 จึงได้นำมาให้ เห็นว่าเขาคัดอยู่จึงได้ให้เอาไปด้วย ได้แยก
 ออกเป็นต้นปลัก ๓ ต้น รวมเป็นกอ ๔ ต้นไว้กอหนึ่ง ปลัก

ประจำระทางดี เป็นพระดกกว่าใครชนไปถึงทางต้นน พวก
 ราษฎรที่มาหาขายรอยคนเต็มไปทางนั้น ถึงต้องมีชาวห้อมมา
 เเตียงกัน กตบดงมาถึงเวลาพดบ ระยะทางขาไปประมาณ
 ๓ ชั่วโมง ซากลับ ๒ ชั่วโมง อยู่ข้างจะเหนื่อย

จนพอออกเรือไป เเตียงฟารองครนครน เห็นทองที่
 แฉวว่าฝนคงจะตก แต่ระยะทางที่ไปคงจะไม่ถูกฝน ค่อยกลับ
 มาจึงเห็นทเบี่ยง และได้ความว่าฝนที่สุพรรณตกมาก

(พระบรมนามาภิไธย) สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓)

วันที่ ๓ พฤศจิกายน รันโกสินทรศก ๑๒๗

ถึง มกุฎราชกุมาร

ด้วยระยะทางที่ไปเที่ยวคราวนี้ ซึ่งได้ส่งไปให้ทราบ
 แล้วยังไม่ตลอด จึงขอส่งต่อม้ออีก ดงน

วันท ๒๒ ตุลาคม

วณนกะทางผิดเป็นอันมาก ด้วยเมื่อมาครองก่อนเป็น
 ราชชนแก้วแจวชนมา ตั้งเกิดตบเทียบกับกาดงผีเทาเรือครุฑ
 เหนือให้เจ้า ประมาณสักขโมงครึ่งหรือ ๒ ขโมงจะถึงบาง
 ปลามา จึงได้นั่งและอยู่เดี่ยวจนตาย แต่ครั้นมาจริงขโมง
 หึ่งเท่านั้นถึงบางปลามา ได้จัดการที่จะเสวยลงไปตามดำนา
 ไม่เคยเข้าคลอง แต่ดู(๑)ไม่เลือกวัดแยะชะที่เคยแยะแต่
 ก่อนเลือกกำลังไปอีก ที่ใดชื่อว่าแยะชนะเพราะมีผืนาปลา
 แยะชะมาให้ เขาเสวยลงไปเลือกวัดตะค่า ได้ไปทำกับข้าวกิน
 หนึ่ง สัมภารวัดตะการปนชอแต่ง พุทธธร เป็นหมอและ
 เป็นฝ่ายวิปลัดนาหาระ เป็นลูกศิษย์เรียนพระธรรมพร้อมกัน
 กับพระมงคลเทพ ๔๕ พรรษา มีอชฌาตย์ดี ไม่รู้จักว่าใคร
 ดูตั้งเกิดได้แต่ว่าเป็นผู้มืบรรดาศักดิ์ ไม่มีการอดคิดอย่างหนึ่ง
 อย่างใดเลย ถ้ามองรตนามนตร์กว่าได้รต แต่ได้รตด้วย
 ความซื่อตรง ไม่จำแดงว่ามืปาฏิหาริย์อย่างไร พุดถึงเรื่อง

(๑) พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวิไลไชยเจติมลาก คือกรมหลวง
 สิงหวิกรมเครื่องไกร

มัวมาขอหอย ได้เคยตอบว่าให้เอาผ้าคฤหส์ถ์มาให้หนึ่งเส้น
 ดูกว่ามาขอหอย ทำการปฏิสังขรณ์พระอุโบสถสำเร็จแล้ว
 กำลังจะตมมือพระวิหาร ได้ให้เงินช่วยในการปฏิสังขรณ์
 ๘๐ บาท ไม่ได้รับโดยอาการที่ไม่งาม และยถาอนุโมทนาอย่าง
 เรียบร้อยดี จนนึกสงสัยว่าฉันจะรุดออกกระมัง แต่ครั้นเมื่อ
 เวลาคาจะมา ให้พรให้พ่อจำเริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปก็เห็นต้นกล้วย
 แฉ่นกลีบขนมาเข้าคลองบางปถม้าไปจนถึงที่แยกจรเข้ใหญ่
 เดียวมาตามลำจรเข้ใหญ่ผ่านตาดชะโด มาจอดที่หน้าบ้าน
 หลวงวารีโยธารักษ์^(๑) บ้านฉกให้ซึ่งเคยจอดแต่ก่อนตอน
 คลองจรเข้ใหญ่มีฝักตบชะวามากจนตามลำดับ แต่ตาด
 ชะโดเป็นมากกว่าตอน พระยาโบราณซึ่งกำหนดว่าจะขึ้นไป
 รับถึงสุพรรณไปไม่ได้ เหตุด้วยมีลมพายุฝักตบแตกกระจาย
 เต็มปิดปากคลอง ต้องแก้ไขกันอยู่จนวันยังไม่หมด มาถึง
 บ้านฉกให้แล้ววัน ราษฎรพากันมาเป็นอันมากเต็มแน่นไปทงนั้น
 มีการแข่งเรือสนุกสนานให้ร้องรำกันครึกครื้น เวลายืนได้ตม

(๑) หลวงญาณ คือ หลวงชลญาณวิจิตร (ข้า) ตำแหน่ง
 ปลัดกรมฝ่ายขวา ในกรมฝ่ายพระราชวังบวร มีภูมิลำเนาอยู่ที่

เรือไปซื้อของตามแพ เพราะคิดจะหากฐินตกทอดสักวัดหนึ่ง ได้ลงมือหาผ้ามาแต่สัปดาห์แล้ว มาหาของเพิ่มเติมทีละเล็กละน้อย ได้สั่งให้ไปเที่ยวหาวัด แต่ครั้นเมื่อไปวัดชีโพน ซึ่งเรียกว่า วัดชีตาเหิน ที่หลวงญาณ^(๑)สร้าง สมบุญ^(๑)ไปสร้างวิหาร ชนไว้ได้ช่วยการบิณฑบาตของเขา จึงเชิญไปให้อนโมทนา ได้พบพระครุฑเจ้าคณะแขวงเสนาใหญ่ เดิมเป็นฐานาสมเด็จ พระวันรัต (แดง) ชนมาอยู่ที่วัดตกตรงวัดชีโพนข้าม ต่งแต่ ศก ๓๒๓ ได้เรียกรื้อสร้างพระอุโบสถและผูกเสมาแก้วเสร็จ เป็นเงินเกือบ ๑๖,๐๐๐ บาท สร้างการเปรียญหลังหนึ่งเงิน เกือบ ๓๐,๐๐๐ บาท จ้างอาจารย์บอกพระปริยัติธรรม ดุเป็น คนมีความอดกลั้นพอใช้ย่อย และไปได้ความว่าเป็นวัดที่ฐิน ตก ไม่มีใครทอด จึงได้จองจะไปทอดวัดนั้นในมะรณ เพราะพวงนาค้างมาชวนให้ไปทอดกฐินซึ่งแก่ได้เตรียม ไว้พร้อมแล้ว

บ้านผักไห่ กรุงเก่า มั่งมีทรัพย์สมบัติมาก มีวิชาชื่อ สมบุญ ได้สมรสกับ หลวงวารีโยธารักษ์ (อ่วม) เป็นต้นสกุล “ญาณวารี” หลวงวารี ๑ กับ สมบุญ ได้กินเคยสนิทสนมในสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมาก โดยเฉพาะ สมบุญนั้นเป็นคน • อยู่ในจำพวกซึ่งทรงดำรัสว่าเพื่อนต้น จะเฝ้า เหนเมื่อใด ก็เฝ้าได้.

คำบดผกให้ บรรณครึกครนกว่าเมืองสุพรรณเป็น
อนมาก นาทว่าเดียนกเดียนในทตุมมาก ทชงไม่ลุมชาวงาม
บรรณตทงน

ได้ถามเรื่องเมืองอุทของคอเมื่อเก่า เจ้าอชการแต่ง
ตามทได้ไปเห็นและตามทได้ฟังเล่า ว่าอุทของนอยเมืองเก่า
หนหาได้หนชนไปข้ามทตะพานหินวดกราง ข้ามมาเดินทาง
ฝั่งตะวันออก แล้วจึงลงไปดงเมืองกำแพงแสนและเมืองอื่นๆ
หากยังตามอยู่เดิมอ เพราะห่านนเดินทตะย่างนกเขาเท่านั้น
อุทของจึงได้มเวลาดสร้างบ้านสร้างเมืองได้ แต่ครนเมื่อเมือง
ดำเรจแล้วหากตามไปถึง จึงต้องย้ายต่อไป ดงปลายนนั้นว่า
หนออกทะเล หากตามไปหาจนได้ ได้ถามว่าห่านนเป็น
อย่างไร บอกว่าตามทพดนนเหมือนเป็นคน แต่เขาเข้าใจเอง
ว่าเหมือนอหิวดกโรค เมืองสุพรรณเดียนนไม่ทราบว่ามีใคร
สร้าง แต่ไม่ใช่อุทของสร้าง อุทของทหนหาไม่ใช่อุทของทไป
เป็นเจ้าแผ่นดินทกรงเก่า เป็นอุทขององคอิน อุทของมหลาย
องคเป็นตำแหน่งเจ้า ผู้ซึ่งสร้างวัดอุทของในดำนาศุพรรณ
กเป็นอุทขององคหนึ่งตางหากเหมือนกัน แต่จะมีถาดบและ

กำหนดเรียกเปลี่ยนกันอย่างไร ถ้ายึดกับครั้งใดคราวใด
ไม่ทราบไม่ได้ยินใครเล่า

วันที่ ๒๓ ตุลาคม

เวลาเช้าถึงเรือครุฑต้องลงไปช่วยนายช่างและอำแดง
พลับ ทอดกฐินตำบลวัดหัวเวียง เจ้าจัดการทอดกฐิน
เปรียญ เพราะโบสถ์นั้นหาจะท่วม เครื่องบริวารไม่
มากถึง แต่เป็นของอย่างทอลอกหน้าเป็นของดี คชศักระจุก
หมอนปัก กระเช้า บ้านถวย เป็นต้น กุศลได้เครื่องบริก
ขาร อันคับไค่ดังและหีบระฆัง หนักพลขบไต้ยน ได้ออก
เงินช่วยของกุศล ๒๐ บาท กุศลของคัระ ๖ บาท อันคับ
องคัระกงคำดัง แต่อยู่ข้างจะเป็นการนางนอง ด้วยเหตุที่เขา

๑. นายช่างกับนางพลับ สามภรรยาคนนี้ได้ทรงค้นเคยในคราวเสด็จ
ประพาสครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ เสด็จไปแะที่บ้าน นายช่างกับนางพลับ
ไม่รู้จัก แต่ต้อนรับเสด็จให้ทรงสำราญพระราชหฤทัย ประพฤติตัวเหมือน
ฉันทมิตรสหายที่เสมอกัน ต่อเสด็จมาแล้วนายช่างกับนางพลับจึงได้รู้ ทรง
พระกรุณาโปรดฯ ให้ตั้งนายช่างเป็นหมื่นปฏิพัทธวานาด เป็นคนโปรดมา
แต่ครั้งนั้น เรื่องพิสดารของนายช่างปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุประพาสต้น
ครั้งแรก.

หนึ่ง เป็นสัญญาให้พระดง วัดนพดง ๑๕ ไร่ พรัก
 พร้อมกันนี้ แต่เคยเคาทชนอปโตกันก่อนแต่จึงได้ความ เขา
 ว่ากุญบ้านนอกอยู่ข้างจะเอะเทอะเช่นนั้น เมื่อได้เห็น ๒ วัด
 นั้นแล้ว ให้หนักชมท่านเจ้าอธิการแต่ง วัดตะค่า ซึ่งไปหยด
 ฝีมืออัน ได้สอบถามวิธีถวายกุญและทำกุญ ช้แจงได้
 ถัดต้องเรียบร้อยหมัด เป็นผู้มีความรู้และความดีจริงอยู่มาก
 วัดทนต์ไถ่กรงมากกว่าข้างจะเอะเทอะ ได้ช่วยเงินและตักบาตร
 เหมือนวัดโน้น แจกเล่มมาด้วยเป็นการครึกครื้นนัก ครั้น
 ทอดกุญแล้วจึงไปทำกับชาวเตยงกนทพานตาข้าง ซึ่งได้จัด
 รับอย่างรับสารวิเศษตามเคย กัดมาดงเรือแจวที่ปากคลอง
 ภาษี ดูก็นับเป็นวัดใหญ่อยู่ โบสถ์เก่ามาก มีหน้าต่างข้าง
 ตะช่อง แต่ไม่มีต พระดงชมถึง ๓๐ ไร่ พระครูเจ้าวัด
 จำพรรษาอยู่วัดเบญจมบพิตร จึงมิได้รับในท่น
 กัดบมาพบจิระมาถึง ดลบายคชนมาก

๑. พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าจิระประวัตรเดช คือ กรมหลวง
 นครชัยศรีสุรเดช

เรื่องกุสินมคนช่วยมาก ชาวบ้านไม่เอาเงินทองนั้น ต้อง
ยึดเย็ดให้ ยายพลับใจแฉะเด็ด ที่เราไปช่วยกุสินแก เจ้า
อธิการองค์ละห้าตำดั่ง แกช่วยเราเสีย ๓๐ ตำดั่ง คู่สัตว์
องค์ละ ๖ บาท อันดับองค์ละกึ่งตำดั่งเหมือนกัน สัมบุญ
และญาติของเขาช่วย ยายพลับให้ส่ายสรว้อยทองมากอยู่
เป็นของลูกสาวที่ตายช่วนในการก่ศต เติมแกหมายว่าจะหล่อ
พระรูปด้วย ทองแจะให้หล่อพระรูป ครั้นรู้เรื่องเข้าหดย
อุทิศในการหล่อพระสัมพุทธพรวณ กุสินคิดว่าจะจัดให้เป็น
การเข้าอย่างช้านนอกเช่นที่ใดไปเห็นมาฉนั้น

๖๘
วันที่ ๒๔ ตุลาคม

ฉนั้นฉนั้นฉนั้นไปเยี่ยมบ้านสัมบุญ แล้วจึงตรงเรือ
ไปกุสิน ในเรือครุฑเล็กเป็นเรือผ้าไคร่ บริกษารตรงเรือต้น
มีเรือกราบโถงเป็นเรือดงคหนึ่ง เรืองกตองอกตำหนึ่ง ไป
เข้าคตองริมวัดคทกนเอง เป็นคตองที่ไปบางอ้อได้ ฉนั้นฉนั้น
บ้านฉนั้นข้างหาดวงอภัย อำแดงเงินภรรยาฉนั้นข้างตาย อำแดง
เงินถวายเป็นวัด เป็นคตองอย่างฉนั้นฉนั้น ๕ - ๖ หลั่ง บ้านใหญ่

ยืนหันหน้าลงทางแม่น้ำ ควอ้าแดงเงินหนึ่งเองก็งอยอายุ ๗๕ ปี
 แดงเตงเตงมกนเป็น ๕ คน ศรัทธาขึ้นมา ถวายบานเป็นวัด
 แต่พระซึ่งเป็นผู้รับแต่ก่อนไปทำการไม่สำเร็จ เที่ยร้างไป
 คราวหนึ่ง จนพระครูวินัยธรรม อ้า ฐานาธมเด็จพระ
 วุฑฒ (แดง) ซึ่งเป็นชาวตำบลชนมาอยู่จัดการเรียไรทำ
 พระอโศกผกพัทธสีมา และทำการเปรียญหลังใหญ่ต่อออก
 ไปทางหลังบ้าน หันหน้าตงคลอง จึงให้ชื้อววดตัก ตักน
 คอเก่งเจก คชนนคอ ช้าง หิริญ เงิน จึงตักตงเป็นตัก
 ครหิริญศรัทธาราม นำชมความอดสาห์ทำเป็นอย่างใหม่
 ไม่ใช่เจกเป็นฝรั่งปนเจกเถยงๆ แต่เน่นหน้าตพอใช้ พระ
 ประชาณมมือหวดงกตมาบรรจง เป็นแม่ตก่อนซึ่งควรจะด
 กวาน เป็นทนาเสียใจอยบ่าง แต่กไม่ส่เดวทเดยวนัก การ
 เปรียญทำใหญ่โคดี เห็นจะไม่ม่วัดไหนเท่า สัปบุรุษนังได้
 หดयर้อย ๕ ๐๐๐ หมดจด ราชฎรพากันไปคอยอยมมาก มี
 ไตรและทองไทยทานไปช่วยจนนับไม่ถวน แต่เงินยกส่วนที่
 ตาข้างกับยายพดบออกเดยแล้ว ยังเป็นเงินถึง ๗๗๗ บาท ดัง
 เดิมย้อยกันอยู่เสมชจนกฐินแล้ว การทอดกฐินวันนั้นจัดเป็น

อย่างข้างนอก คือตงตบแด่เป็นข้างในอยู่ข้างฐานพระอย่าง
 วัดอรุณ แต่ราชอาสน์น้อยทึบหน้าทึบขวาที่เคย เจ้านายข้าราชการ
 การและราษฎรเข้าไปนั่งในโบสถ์เดิม เว้นว่างอยู่แต่ที่วางของ
 บริหารและไทยทาน ถายกฐานโงงด้วยดีจนถือทั่วกัน และ
 ว่าพร้อมๆ กันอย่างเมื่อนาน เจ้าอธิการว่าฝากฐานแทนเกือบ
 จะตก แต่คงจะไม่ได้สังเกตไว้ก่อนที่ ทังประหม่าด้วย จึง
 ไม่เหมือนบางกอกแต่ยังใช้ได้ ดีด้วยดีและงานก็ถูกต้อง
 เป็นที่เรียบร้อย อนโมทนากัดวัดดีเกือบจะไม่รู้จักว่าพระหัว
 เมือง ถ้าหากว่าเหมือนกุสินเมื่อวาน ๒ วัด จะเป็นที่น่าเสีย
 คายเป็นอันมาก ด้วยเครื่องบริขารและไทยทานกับทองเงิน ไม่
 มีกุสินไหนเท่า แต่เครื่องบริขารไม่ได้ถวายด้วยมือ เพราะ
 เหตุที่จะขนถวายได้ เต็มไปทั้งนั้น จึงได้ถวายด้วยวาลา
 ในสิ่งซึ่งแบ่งไม่ได้เป็นของบริวารแห่งองค์กุสิน สิ่งซึ่งแบ่ง
 ได้ให้แจกพระสงฆ์ ๓๓ รูป ได้ครองไตร ๕ แต่ยังได้บั้ง
 ๒ ผืน จักรผืนหนึ่ง กับสิ่งของอื่นๆ อีกมาก โคม ถ้วยแก้ว
 หมอนและอื่นๆ อีกบ้าง เสร็จการกุสินแล้วออกมาตักบาตร
 เถยงพระทการเปรียญ ราษฎรพากันหาข้าวแกงและสิ่งของ

มาคนจะแตกกระหน่ำ แต่มากมายเหลือเกิน ถ้าพระจะมีบาตร
 องค์เล็ก ๕ บาตรก็เห็นจะรับข้าวไม่พอ ปล่อยให้เขาเข้า
 ไปตักกันเป็นทีละคนกันนานมาก การกินเช่นนี้ โดยจะเดิน
 ในกรุงเทพ ฯ คงไม่สะดวกได้อย่างไร พวกราษฎรเหล่านั้น
 เขามานั่งพูดจาเข้าหมิ่นได้ไม่สะทกสะท้าน ดูเป็นทบถย่นด
 กันมาก พระยาดำรงจึงได้กลับมาตั้งเรือครุฑเหิรเหิง
 ตามลำแม่น้ำน้อย พักกินข้าวทอดหน้าโคก ออกจากวัดนั้น
 เป็นทนายกรมแต่เห็นเหมือนทะเล ตามทางลำแม่น้ำน้อยนั้น
 เรือคนติดต่อกันหนาตลอด เหมือนอย่างในกรุงเทพฯ ตาม
 คลองมักจะมกตอน วัดเก่าๆ มีหลายวัด เมืองวิเศษชัยชาญ
 ท้ายลงไปตมบ้านอ่างทอง ได้ตมอยู่ในลำแม่น้ำน้อย เป็น
 อำเภอ เรียกว่าอำเภอวิเศษชัยชาญ ทดงพบพดาสงฆมา
 พนทางที่จะออกไปเมืองอ่างทองน้อยหนึ่ง อยู่ฝั่งตะวันออก
 ตำบลห้วยติง อำเภอโพธิ์ทอง แคว้นอ่างทอง ตามที่ได้กะ
 ไว้ ครั้นชนมาค้างเพียงเท่านี้ ถาชนไปตามลำน้ำน้อยจะ
 ผ่านแขวงเมืองพรหม ผ่านเมืองสิงห์เก่าไปออกปากน้ำเมือง
 ด้วรรค ถ้าเดินไปตามทางตะวันตก ก็ชนไปเห็นอุสุพรรณ

ถ้าเคยไปทางตะวันออกก็ออกไปทางซ้ายนาค ตอนข้างด้าน
 ไม่มีไซ่ ทั้งตานานอยนและด้านาเขาดินข้างสัพพรณ เฉพาะ
 เป็นไซ้อยแต่ทเมืองสัตว์ค เพราะเป็นดงชนในเมื่องทรง
 เมืองสัตว์คนครกอนกได้ไปแล้ว ถ้าจะต้องออกไปที่ว่าการ
 เมืองข้างทองทางซวโมงครึ่ง ไปป่าโมก ๓ ซวโมง วันนถุ
 ฝนเมื่อจวนจะถึงทพกจุดเรือ การทยายเมื่องวเคศชยชาญ
 ไปดงเดี่ยวข้างทอง แดะยาดึงห้ไปดงเดี่ยวแม่น้ำโนน เพราะ
 แม่นาอยนหนาแดงนาแห้ง มนาอยดงแคหวเวียงชนมาถึง
 ผูกให้ เหนอนาชนมาชาดเป็นหวงเป็นคชน

วนนมากอนถงพตบพตาศนตก เวดาคามผาป่า เขา
 ทำเป็นรูปต้นโพธิทงแถมถงนงอยโคตน เป็นเควองหมาย
 นามของตำบล

วนท ๒๕ ตุลาคม

เมื่อกนนเวดา ๒ ยามเป็นพายฝนตกมฟาร้อง อยู่ข้าง
 จะดงดงมาก ท้องไม้ส้จะสบาย อนนจได้ไปเที่ยวสายไป

กรมดมมค^๑ ชายเสวธวงศ์^๒ เจ้าพระยาสุรวงศ์^๓ ไปดอง
 หน้ากองหนังสือก่อน เพื่อดองให้คนไปดอง ภูมิไชย
 แยกดองหน้าไปกองหนึ่ง ไปด้วยเรือครุฑเหิรให้ ระยะเวลา
 ขึ้นไป บ้านเรือนคนไปบางที่พรมแดนเมืองอ่างทองกับเมือง
 พรหม ไต่หนลงมาบ้านเรือนเต็มตลอดแต่เห็นวัดไชโยใกล้
 มาก ดเหมือนถ้าตัดตรงไปจะถึง ๒๕ เส้นหรือ ๓๐ เส้น ขึ้น
 ไปเหนือคลองวัดโพธิ์ประจักษ์ ซึ่งไปออกใต้เมืองพรหม หยด
 พกทำกับชาวกันทวดท่าข้าม วัดซึ่งได้ชื่อว่าท่าข้าม เพราะ
 เป็นที่เกวียนข้ามมาแต่ข้างตะวันตก มินาตามาก ทนมีการ
 เปรียบใหญ่แต่ทำไมดี ทำทางจะไม่ทนอยู่เท่าไร เติงกัน
 แดงย่นหรือเปิดประทุน ๔ แฉกพระ ต้องลงมาหยุดพักเทศน์
 มหาชาติทวดจำปา กรมขุนสรวรรพสาครเสด็จ ในการเปรียบ
 คนนั้นเต็มแน่นไม่มทวาง ก้างเทศน์ซุก มีกระจาด ๓

๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพัทธ์

๒. พระเจ้าสุรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเสวธวงศ์วรวัตรในสมเด็จเจ้า
 ฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นอนุวงศ์จักรพรรดิ
 ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ นั้น

๓. เจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ (โต บุนนาค)

กอดร่างอยู่กมี่ ไม่วัดร้าง เขาว่าระยะทางชาชนตั้งแต่บ้าน
 ผักไห้ขึ้นไปนอนเมืองดังห์ ๓๑ ชั่วโมง ออกจากเมืองดังห์ไป
 ออกครึ่งวัน ก้อออกจากแม่น้ำเมืองสรรค์ถึงชยนาท

วันที่ ๒๒ ตุลาคม

ลงเรือครุฑไปเข้าคลอง ไปหยุดลงเรือแจว เรือไฟ
 ดากเข้าไปตามตำราในท้องทุ่งคำหยาด จนถึงตำหนักซึ่งว่า
 เป็นที่ชนหุดวงหาวัดได้จ้อออกมาทรงผนวช ทนพระยาเจ้า
 แฉ่นเป็นผู้ได้พบชนก่อน ได้บอกไว้แต่เมื่อคราวชนไปเมือง
 เหนือไม่วะเวลาที่จะมาดี ตามอรรถธิบายของพระยาโบราณ
 คิดเห็นว่า ชะรอยบ้านในท้องคำหยาดนั้นจะเป็นบ้านพวกกกรรม
 ช่าง จึงได้มีขอวัดเกวของเป็นช่างๆ เช่นกับวัดโชติวงษ์
 เป็นต้นหลายวัด หุดวงทรงบาศ์ครึ่งแผ่นดินพระนารายณ์ที่
 เป็นคึกคักกับพระเพทราชาเอาราชสมบัติ ได้เป็นกรมพระราช
 วงหลัง ภายหลังทให้ถามว่าพระเจดีย์ร้างแล้ว จะควรรื้อ
 หนึ่งวันหรือจะควรเขานางวันไว้ ให้เขาไปประหารชีวิตเสี้ยน
 ชะรอยจะขยิบาน หุดวงทรงบาศ์ผู้เป็นบิดากรมหุดวงอภัย

นุชิต กรมหลวงพิชิตมุนี ซึ่งเป็นพระมหาดขุนหลวงบรม
โกศเจ้าฟ้าเอกทัศ เจ้าฟ้าอุทุมพรเป็นพระโอรสกรมหลวง
พิชิตมุนี เมื่อเจ้าฟ้าอุทุมพรออกจากราชสำนักครั้งแรก
ทรงผนวชอยู่วัดประดู่ ก็ยังไม่มี ความบาดหมางมากกับ
ขุนหลวงสร้อยยามรินทร์ ครั้นเมื่อทรงผนวชครั้งหลัง ก็ความ
บาดหมางจะมากขึ้น จึงได้คิดออกมามีร่างคำหนักที่คำบด
คำหยาดนี้ เพื่อจะเอาเป็นทมน เพราะเหตุที่คำบดคำหยาด
เป็นหม่มไม่อยู่ในกตางทองทุ่ง ไม่มีคำคดองที่เข้าไปถึงถ้าจะ
เข้าทางทิศใดคงได้เห็นเสียก่อนนาน หวังจะเอาไว้เป็นทมน
ป้องกันตัว ถ้าขุนหลวงสร้อยยามรินทร์เอะอะขึ้นมาอย่างไรก็จะ
หนีมาอยู่ทมน จะคิดสู้ด้วยคนในทองทกเป็นพระญาติวงศ์
สมัครพรรคพวกอยู่แล้ว

แต่ครั้นเมื่อไปถึงได้เห็นตัวคำหนักเข้า เห็นว่าไม่ใช่
คำหนักที่ทำได้ยืมรับอันเป็นการด่วน อย่างเช่นพระยาโบราณ
กตาว เป็นคำหนักที่ทำการโดยมั่นคงประณีต แต่เป็นประ
ณีตจนตอนปลายในแผ่นดินพระบรมโกศ ประณีตจน

คือวัดกุฎีดาวเป็นตัวอย่าง เพราะทำแข่งวังหลวง ประณต
 ตอนปลายเป็นเวลาดำเนินดินพระบรมโกศเอง ที่ไว้ใจคนอื่นทำ
 ขอสั่งพระยาโบราณเห็นว่าบ้านหลวงทรงบาศจะอยู่ที่
 นนเห็นจะถก พระญาติวงศ์เห็นจะมีอยู่มาก แต่คำหนัก
 คงจะได้สร้าง เมื่อชนหลวงบรมโกศ เสด็จมาเที่ยวเยี่ยม
 ประพาสตามแถบเมืองข้างทองเหลืองๆ จนถึงได้เสด็จพระ
 นอน ชนอินทรีประมุถึง ๒ ครั้ง ทรงปฏิสังขรณ์ทั้งวัด
 พระนอนจักรศรีและพระนอนอินทรีประมุ ที่คำหนักคำ
 หยาคนคงจะได้สร้างชนไวเป็นทประทบ เสด็จออกมาเนื่องๆ
 อย่างเดียวกันกับพระเจ้าปราสาททองสร้างบางปะอินในแผ่น
 ดินพระบรมโกศไม่เสด็จบางปะอิน เสด็จชนมาข้างทองเหลืองๆ
 คำหนักนดกษณะเดียวกันกับคำหนักท่งหินตรา คือก่อเป็น
 ดกสูงพนดินหาคอก ผ่นขนาถางเป็นช่องคูหาปูนพระदान
 ชนบนชั่มหน้าตางเป็นชั่มจระนำ หลังคาในประธาน ๓ ห้อง
 มุขตหน้าทาย รวมเป็น ๕ ห้อง มุขเด็จทงหน้าทงหลัง
 ดานข้างหน้ามุขเด็จเจ้าहार มอฒจันทรชนข้าง มุขหลังอด
 ฝาคันเจาะช่องหน้าต่างไว้สูง เห็นจะยกพนชนเป็นหอพระท

หวางผนังด้านหมึกทองเจาะเป็นคทาทางข้างหน้าข้างหลัง มี
 ช่องคอห้อง ในช่องเหล่านาทันแดงทงน ฝีมือเป็นฝีมือ
 อย่างดีไต่ดลพบรี โดยยาวตลอดหลัง ๘ วา ๒ ศอก ขื่อ
 กว้าง ๕ วา คเป็นรอยแก้ ขุดหน้าต่างมณฑปด้านหลังเดี่ยว
 ทง ๒ ด้านคาหนกนพนดกยงวา นาทวมแฉะรอบ หันหน้า
 ไปตะวันออก หันหลังไปตะวันตก ตรงด้านข้างโตมวิหาร
 เดกหรือหอพระหลังหนึ่ง แยกอยู่คนละโคก มีเจดีย์องค์เล็ก
 ซึ่งรปร่างอย่างไรไม่ได้ความ พงเสี้ยมแฉะองค์หนึ่ง นอกนั้น
 ไม่มีอะไร การทูลหวงหาวัตถุออกมาทรงทรงผนวช ไม่
 ได้ทรงผนวชทด่าหนกน ทรงแผนวชทวัดโพทองแล้วไปประ
 ทัมอยู่คำหนกคำหยาดอย่างเดียวกัน กับจะไปทรงผนวชวัด
 ชุมพล แล้วไปประทับอยู่ทพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพอาสน์หรือโร
 ภาศพิมาน เป็นการชวคราวเท่านั้น แล้วก็กลับลงมาวัดประ
 ติ เห็นจะมีความคิดใหญ่โต ถึงที่จะตั้งมั่นสำหรับต่อสู้ ถ้า
 หากว่าชนหลวงหวัดคิดจะไม่ยอมให้สมบัติแก่ชนหลวงสุริยา
 มรินทร์แล้วมีช่องที่จะทำได้ให้ตายอย่างชนหลวงสุริยามรินทร์
 ดีปรากฏโด่งดังว่าเป็นคนโง่กักขระ จนถึงพระบิดาท่านายว่า

ถ้าเป็นใหญ่ชนบ้านเมืองจะหนีหาย บังคับให้ออกบวช คง
 เจ้าฟ้าพรเป็นวงหนาชินใจแล้ว เวลาเมื่อขุนทดวงบรมโกศ
 สวรรคตก็ได้เป็นเจ้าแผ่นดิน ถึงว่าขุนทดวงสุริยามรินทร์จะ
 ตีกลับมางัดเคาะอยู่ จะเชิญเสด็จไปเสวยข้างไหนก็คงจะทำ
 ได้ ไม่จำเป็นต้องฆ่า นัยอมถวายสมบัติกันโดยดีออกไปบวช
 ถึงว่า เมื่อพม้ามารับสัญญาว่าจะคืนสมบัติให้ขุนทดวงหาวัด
 ศักจะกลับออกไปบวชเสีย ครั้นพม่าไปแล้วไม่ทำตามคำที่
 พุด กลับนั่งพูดกันเอาพระแสงพาดคัก ขุนทดวงหาวัดก็
 ไม่เห็นน่าจะต้องกตเวธอะไร เพราะจะทำอะไรก็ไม่เห็นจะต้อง
 เกรงใจ เช่นเอาปืนราชมนตร์พระยาเพชรบุรีไปฆ่าเสีย ก็
 ไม่เห็นขุนทดวงสุริยามรินทร์ว่ากระไรได้ การที่กลับออก
 มาบวชออกนาก็เป็นได้ด้วยไม่มีความมักใหญ่ เห็นควรสมบัติ
 จะได้แก่พี่ชายที่แก่กว่าจริง ๆ อย่างหนึ่ง หรือจะเป็นคนที่อ่อน
 ไม่แข็งแรงและไม่มีความนิยมนับถือ ใจคอเกียจคร้านคับ
 แค้นอย่างหนึ่ง หรือจะทำให้ปรากฏว่าใจดี เห็นพ่อยาก
 ครองเมืองก็ให้ครอง คงไม่ไปได้ถึงไหน เมื่อเหตุใด
 อย่างไม่ค่อยไปก็คงตัวได้เป็น นอกอย่างหนึ่ง

มีข้อที่จะพิจารณาอยู่อย่างหนึ่ง ปรากฏในพงศาวดาร
 ว่า กรมเทพพิพิธเป็นพรรคพวกข้างวงหน้า คือเจ้าฟ้าดอก
 มะเดื่อ ออกไปคบคิดกับเจ้าพระยาอภัยราชาที่วัดกระโจมนะ จะ
 เอาแผ่นดินถวายเป็นขุนหลวงหาวัด ขุนหลวงหาวัดเองเป็นผู้เข้า
 ไปทูลขุนหลวงสร้อยยามรินทร์ จะเป็นด้วยเหตุใด ถ้าว่าขุน
 หลวงหาวัดไม่อยากจะเข้าแผ่นดินด้วยไม่เห็นสมควร ก็ถึง
 กันได้ จะว่าเพราะกำลังอ่อนก็ชอบก็ถูก บางทีกรมเทพพิพิธ
 คิดการครองนจะเป็นแต่กลอุบาย ยืมชื่อขุนหลวงหาวัดไปอ้าง
 ไม่ได้บอกให้รู้ตัวเพื่อจะให้คนนิยม คนที่นิยมหมายความว่า
 ความจริง มาพูดชนกับขุนหลวงหาวัด เมื่อขุนหลวงหาวัดได้
 ทราบแล้วจะคิดเห็นว่า ถ้ากรมเทพพิพิธทำการได้สมควร
 คิดว่าขุนหลวงสร้อยยามรินทร์เสียแล้วก็จะมาฆ่าท่านเสียด้วย
 แล้วก็จะเข้าแผ่นดินเอง ขุนหลวงหาวัดคงรู้ด้วยกรมเทพ
 พิพิธ เพราะเคยฝากเนื้อฝากตัวกันมา เหตุฉะนั้นจึงได้นำ
 ความไปทูลเจ้าแผ่นดินดังนั้นก็จะเป็นได้ ข้อที่จะเป็นการ
 อวดดีต้องให้เป็นคน คงจะไม่ไปถึงไหนแล้วตัวก็จะได้เป็น ก็

เป็นการที่น่าทำอยู่แต่แรก แต่ครั้นเมื่อพม่ามาถูกตอนเข้า
ไปอยู่ในกำพังกกับพระราชคณะทั้งปวง ไม่คิดอ่านสักหาดา
พรตออกมาช่วยการงานอะไร นิ่งทอดธุระเฉยอยู่ได้ นึกถึง
จะไปข้างเป็นคนอ่อนมากกว่าอย่างอื่น เห็นจะทำไปไม่ไหว
แล้วก็ทอดธุระตามบุญตามกรรม แต่คงจะเป็นผู้ทรมความ
แค้นความน้อยใจพชายว่าสมบัตกยกให้ มีทพศักกักส่งออก
มาช่วยรักษาบานเมือง ครั้นเสร็จศึกแล้ว ท่านพชายกลับ
หยาบช้าไม่ยกย่องตามการทควร เหตุที่ออกมาบวชเพราะ
ความแค้นนั้น เห็นจะเป็นความจริง

ท่านไม่ใช่วัดเลย แต่เคยจนพระไต่มาตงเรือนจาก
โกโรโกเรชนไว้ ที่จะสำคัญว่าเป็นวัด แต่อยู่ตอนหนึ่ง
ต่างหาก ยังไม่ได้มาจับต้องคำหนักของเก่าน ได้สั่งห้ามไว้
อย่าให้มาทำอะไร ถ้าจะทำวัดวาอารามอะไรก็ให้ทำในที่
นอกออกไป กัดบออกมา ๆ แวะทำกับข้าวกินที่วัดโบสถ์
แล้วมาทางคลองคำตาแดง แวะลงเรือแจวเข้าไปพระนอน
ขุนอินทรประมูล พระนอนองค์นี้ ยาวกว่าพระนอนจักรศรี

ผู้มีท่าอยู่ข้างจะดีเป็นข้างหลวง พระพักตร์งามแต่วิหารไฟ
 ให้มีโถมลงมาหมดช้านานมาแล้ว มีโคกเห็นจะเป็นโบลัด
 พูล่งกว่าโคกพระนอน ก่อเขื่อนอิฐรอบ มีโบลัดไม่มีหน้า
 ต่าง ผู้มีอิฐเป็นอิฐตาก เห็นจะปฏิสังขรณ์ครั้งแผ่นดิน
 พระบรมโกศเหมือนกัน เป็นโบลัด ๕ ห้อง พระข้างใน
 เป็นพระศิลา แทนพระเป็นทองพระ ๕ องค์ๆ กลางสูงองค์ที่
 หนึ่งด้านหน้าเข้าหาพระองค์กลาง มีพระเจดีย์ ๘ เหลี่ยม
 อยู่หลังโบลัด ถูกซัดเป็นโพรง ขนเอาพระพิมพ์ออกมาทั้ง
 ไร่ข้างนอกมาก พระพิมพ์นั้นฝีมือไม่ดีดี หนึ่งบาง ยื่นบาง
 นอนบ้าง องค์โตๆ ไม่ปรากฏว่ามีปริศนา

พระครูวัดไชโยมารับขึ้น ราษฎรมาประชุมกันมาก
 ๒ แห่ง มาจากคลองขุนอินทรประมุตไม่ช้าออกแม่น้ำ
 ขนมาจอดที่บ้านฉวาราชากรเมือง

เรือครุฑเหิรเห็จเดินเด่นทวนหน้าในฤดูนี้ ประมาณว่า
 ๓๐๐ เส้น คือ ๑๕ นาที ถ้าจะมาจากอำเภอโพธิ์ทองตรงมา
 ประมาณสักชั่วโมงเศษก็จะถึง

วันที่ ๒๗ ตุลาคม

ลงเรือลงตงมาเข้าคลองบางนางร้า หาทักทำ
กับชาวไม่เหมาะ จนมาออกปากคลอง เลยขึ้นไปข้างเหนือ
เห็นว่าชะงัดเสียเวลาไป จึงได้ถั่วถั่วถั่วลงมา ไม่ช้าเท่าใด
ก็ถึงวัดวรนาถภวรัศมีวัดเขาหิน ที่จริงภูมิฐานดีแต่เห็นเด่น
แต่ไกล เป็นที่ประชุมใหญ่พระใหญ่ไม่มีที่ไหนเท่า สุพรรณ
ช่างทอง ถพบรักตงมาพร้อมกันหมด เสียแต่การก่อสร้าง
ไม่แข็งแรงเลย พุนดินขึ้นไปก็โคกโบสถ์สูงครากแยะจะพัง
มาโดยเจดีย์ปูนยังไม่ทันจะดำดินไม่ชนมาก ทำก้ามระดอเสีย
แต่แรกแล้ว ไม่ได้แะเลยตงมาตามลำน้ำโพสามต้น ไปทาง
บางซวดถึงปากช่องที่จะเข้าไปวัดตม วัดศาลา จอดเรือ
โมเตอรืทนน ลงเรือลำนับสิบหกศอกแจวเข้าไป หยดทำ
กับชาววัดศาลา ซึ่งมีการเปรียญนาพอบริ่มๆ ที่จริงไม่
เห็นท่าทางที่น่าจะอด หนาวดกมบ้าน การเปรียญกุดเป็นท
มเทศนาวาการกันอยู่ แต่มพระองค์เดียวเท่านั้น พระองค์
เดียวก็มีใช้อย่างจนๆ อยู่กุฏิฝากระดานยังใหม่ มีคฤหัสถ์

ที่เป็นพวกพ้องนั่งอยู่เป็นหลายคน เรือท่านเด็ก^(๑)มาแต่ป่า
 โมกพบกันได้เรียกให้หยุดพักกิน ข้าวแหว่งขนมพระอุโบสถ
 และวิหาร มีพระเจดีย์กลมองค์หนึ่งอยู่ตรงหลังวิหาร อุโบสถ
 และวิหาร ๔ ห้อง ๒ หน้าต่างเท่ากัน วิหารไม่มีหลังคา มี
 พระพุทธรูป ๖ องค์ เป็นพระศิลาปั้นปูนเพิ่มเติมชนิดพระ
 ดบบุรี แต่ในพระอุโบสถเป็นพระไม้ได้แก่ ผนังครากหลังคา
 ไปรังดงปรก ถัดขึ้นไปอีกหน่อยหนึ่งจึงถึงคดองเข้าวัดคุม
 อยู่คนละฟาก วัดคดมนเป็นทิวผดประโยชน์อยู่ข้างคอกป่าสะแก
 และทิวากดปนา จึงได้มีพระอยู่เสมอ ไม่เคยขาดทีเดียว
 อย่างวัดคำสดา แต่เคยวนกรม ๒ องค์เท่านั้น เคยมาถึง ๕
 วัดคดมนถานวัดคดมนไม่มรดกเป็นวัดอย่างสมณะแท้พระอุโบสถ
 ใหญ่ แต่มีหน้าต่างข้างละช่อง จันทับหน้าหลัง หน้าบัน
 เทพนมก้านซดโคๆ บันลมเป็นรูปตุ๊กตา ทำนองเดียวกับ
 วัดกลางเมืองสมุทร มีหลังเดียว แต่พระเจดีย์เป็น ๒ องค์ๆ
 หนึ่งตรงหลังโบสถ์ องค์หนึ่งไม่ตรง หายกันกับวัดคำสดา

(๑) คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรม
 พระภาณุพันธุ์วงศวรเดช

วัดคำสดานัน มณฑลโบสถ์ทงจหาร แต่มพระเจดีย์องค์เดียว
 นมแค่โบสถ์ แต่มพระเจดีย์ ๒ องค์ มพระเจดีย์เล็กออกของค
 หิง พงหมตทงถ้าม พระพุทธรูปในนมแก้วใน ๓ แถว
 หนามพระทรงเครืองทมนาในพระเศียรองค์หนึ่ง ออกของคหนึ่ง
 ว่าเจิญลงไปวัดเบญจมบพิตรแท่นว่าง จะให้หาพระชนมาตง
 เปดยน พระ ๓ องค์แก้วในบัตของแคเฉพาะทพระองค์ ผา
 ทาชาด ตั้งเกตุการพระอุโบสถทง ๒ วัดน เห็นจะได้มา
 ซ้อมในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า วัด ๒ วัดน
 เป็นวัดเดิมแต่ครกงรขโยชยา ชนเคยรณกบวัดเดิมทเรยก
 ว่าวัดศรีโยชยา วัดเดิมเป็นคามว่าด ตงยูกถางพระนุร
 วัดตมเป็นวัดอรญว่าด ตงอยู่ในป่า วัดคำสดาเป็นศิษย์ของ
 วัดตม ซอกทวัดเข้ามาอยู่ในตอนตกเชนน เป็นเหตุด้วยชุด
 คดองบางชวด ถัดตดแม่น้ำทงเดียประมาณดัก ๘๐ เด่น
 อยางเดียวกนกับคดองเกร็ดแะบางบวทอง ยังแะเห็นรูปจำ
 แม่นากว้างใหญ่อยู่ตามทวไม แต่แม่น้ำคนทำนากินตงมาเดีย
 จงเหลือแต่เป็นคดอง ปากช่องข้างบนมาชอกใต้โพตามคัน
 บ้านเรือนคนยังมีคดอดหนทาง การทแม่น้ำนคน เห็นจะได้

คนมาแต่ช้านาน แผ่นดินพระนครศรีอยุธยาได้มีจดหมายว่าประชม
 ทพทบางขวดแก้ว ถ้าแม่น้ำโพส้ามต้นบนแม่น้ำเดียวกนกบ
 คลองเมือง ค่ายโปสฬาดงอยเห็นวัดเขาคิน ค่ายพระนาย
 กองตงทโพส้ามต้นจริง ๆ ยกมรภกอิฐที่ก่อกำแพงปรางกูย
 แต่ขารมรนาคตงพงไป กตบงอกเป็นเกาะขนเดี่ยวในกลางนา
 จังคแคบไป โพส้ามต้นนมวัด แต่ว่าเหล็ดต้นโพยุดนเดี่ยว
 เป็นหน่อโพเดิม วัดนฤกรรเอาอิฐไปทำกำแพง ปากช่องที่
 แม่นาออมเรียกบางนางดาง เป็นทางซึ่งครอบครวัชนแผน
 ชนม่าตงทพ ซึ่งขามแม่น้ำทเหนือพดบพดางดมวงนหนอยหนง
 แดวจังพากันตงไปปดกโพส้ามต้นทใต้พดบพดางตงไป เรือง
 ชนขางชนแผนนเขามนคงไม่เหล็ดไหลดย่างวงศ์ ๆ จักร ๆ

วัดคูนเป็นทสำหรับตงเครื่องพชยสังครามแตตงเดิม
 มา คงเป็นแต่แรกตงกรุงอโยธยาคตอดจนตงทุกวณน ไม่
 ต่ำกว่า ๓๐๐๐ ปี แต่การก่อสร้งคงจะได้แก่ไขมาโดยลำดับ
 อย่างไร ๆ ก็ไม่เป็นวัดใหญ่โต แต่เป็นทต้งค้ พระในวัดไม่
 เคยทำเอง เป็นพระทอนชนมำทำ เช่นเครื่องพชยสังครามท
 กรุงเทพ ฯ กัพระวัดพระเชตุพนชนมำทำ ทนแต่ะทวัดเดิม

ศรีอโยธยา ทูลกระหม่อมทรงนับถือ เสด็จพระราชดำเนิน
 กรมพระราชทานให้มาทอดกฐินตั้งแต่เด็กๆ มา จนได้ให้
 นิมนต์พระเถร ซึ่งเป็นหลานศิษย์พระอาจารย์ม่วง มาลง
 เครื่องตามแบบพระอาจารย์ม่วง พระญาณไตรโลก พระ
 สุวรรณวิมลศรี พระครวดีหน้าพระเมรุ พระครวดีชนวน
 มาลงปรกในการลงเครื่องนั้นด้วย ครั้นเสร็จแล้วได้กลับโดย
 เรือแจว มาออกทางปากช่องช้างเห็นชนมาพลับพลา จน
 มคนมามากยิ่งกว่าทุกแห่ง เพราะเขามหิงงแถมมเพดง และ
 มผาป่าๆ ทุนมากถ่าแต่งต่างๆ เป็นการครึกครื้นกว่าทุกแห่ง
 นับเป็นการนุกตฤกษ์ที่ประชุมคนใหญ่ จนหม่อมเย็นฟ้าแดง
 แต่ไม่ฝน

วันที่ ๒๘ ตุลาคม

เวลาเช้าต่องทางแม่น้ำโพสามต้น เดียวเข้าคลองสระ
 บัวมาออกคลองเมืองหน้าพระราชวัง คลองสระบัวนี้เป็น
 คลองที่ขุดลงไปออกบางแก้ว สำหรับที่จะเดินทางจากพระ
 ราชวัง ไม่ต้องอ้อมไปชนทางวัดสามพิหาร ตอนตั้งแต่วัง

ไปตรง ไปโอนต่อเมื่อจะเข้าบรรจบถ้าแม่น้ำ คลองนี้
 เหมือนกับคลองมอญที่กรุงเทพฯ เห็นจะเป็นที่ตงบ้านเรือน
 แน่นหนามาก เพราะอยู่ใกล้พระราชวัง มีถนนทั้งสองฟาก
 คลอง แต่ถนนลึกเข้าไปไม่ได้ยี่สิบห้า มีวัดรายริมถนนเป็น
 ๒ แถว วัดที่ออกช้อยๆ อยู่คลองนี้โดยมาก ต้องลง
 ทางหัวแหลม มาเห็นเขากำตังขึ้นตะเกียน ได้ความว่าเห็น
 จะเป็นขอกอดมีแข่งเรือ แล้วลงมาแฉะดูที่บางปะอิน น้ำ
 ท่วมแถวยกกำตังขึ้นอยู่จนตม นวกง ขวัญเมฆมากอยรับ
 ได้ให้เงินแทนทอดกฐิน ๓๐๐ บาท มีพวกที่บางปะอินเอาขนม
 จันทาพริกมาให้ ลงเรือต้องมาหยุดพักกินกตางวันทอดเชยง
 รากน้อย พบพระยาสุขุม พระยารัษฎา(๑)เจ้าขจร(๒)ไป
 คอยรับอยู่นั้น ครั้นเลยกันแล้วต้องเรือลงมาพบมกุฎราช
 กุมารรับมาลงเรือด้วย ต้องลงมาจอดที่หน้าแพวัดราชาธิวาส
 ที่เจ้านายและข้าราชการไปคอยรับอยู่

(๑) พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) ข้าหลวง
 เทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต.

(๒) หม่อมเจ้าขจรสุกุลสวัสดิ์ ข้าหลวงรักษาราชการเมืองปทุมธานี.

๒๑๕

พอดกเย็นถึงก็ฝนตง และมืดกประปราย ชนมมาตงาน
ไม่ทันทวงกฝนตก บางกอกฝนยังชุกมาก ที่ไหนซึ่งเขาบอกว่
มัยงชุม ยังดี๊บางกอกไม่ได้ล็กแห่งเดียว

(พระบรมนามาภิไธย) สยามินทร์

